

VIGILIA

SZERKESZTI

SÍK SÁNDOR

MICHEL RIQUET
RÓNAY GYÖRGY
ROZGONYI IVÁN
PILINSZKY JÁNOS
SZENT ÁGOSTON
ROBERT BROWNING
JOHN MILTON
MOLNÁR KATA
TOLDALAGI PÁL
MIHELICS VID
NÉMETH ANTAL
SÍK SÁNDOR

írásai

8

1949 AUGUSZTUS

XIV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	Oldal
<i>Michel Riquet: Az evangélium és a biológia</i>	497
<i>Rónay György: Éj (Vers)</i>	505
<i>Rozgonyi Iván: Goethe</i>	506
<i>Pilinszky János: Egy szerelem margójára, Impromptu, Örökkön-örökké (Versek)</i>	511
<i>Szent Ágoston vallomásaiból (Városi István fordítása)</i>	513
<i>Robert Browning: A hitetlen kétségei (Székely György versfordítása)</i>	518
<i>John Milton: Sátán ítélete a háborúról (Székely György versfordítása)</i>	518
<i>Molnár Kata: Karnevál (Elbeszélés)</i>	519
<i>Toldalagi Pál: A szálás fűbe dőltem (Vers)</i>	532
Kérdések és távlatok (Mihelics Vid folyóiratszemléje)	533

SZEMLE

<i>Németh Antal: Az igazi Shakespeare felé</i>	541
<i>H. A.: Szent vagy kárhozott?</i>	552

NAPLO

XII. Pius pápa jubileumi bullája	557
Levél a korszerű papról	559

KÖNYVEK: <i>Dienes András: A Petőfi titok (Sík Sándor); Füst Milán: Szakadékok (Vidor Miklós); Lakatos István: A pokol tornácán (Spec-tator); Balázs Anna: Mire megjönnek a fecskék (— sl —); Nyekraszov: Fordul a kerék (k. b.)</i>	563
---	-----

Felelős szerkesztő és kiadó:

Sík Sándor.

Főmunkatársak: *Mihelics Vid, Rónay György és Thurzó Gábor.*

Kiadja a Vigília munkaközösség. Kéziratokat Budapest 4, postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzi meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 1. A Vigília postatakarékpénztári csekk számla száma: 37.343.

Megjelenik minden hónap elején.

Egyes szám ára: 5 forint. Előfizetés: negyedévre 13 forint, félévre 25 forint.

A lapengedély száma: 7163/1947. T. M.

AZ EVANGÉLIUM ÉS A BIOLÓGIA

A mai keresztény, akit az élet problémája foglalkoztat, nem kerülheti el, hogy az Evangélium és a biológia annyira különböző, de nem okvetlenül ellentmondó tanításait összehasonlítsa egymással. A következőkben azt szeretnők vizsgálni — a legnagyobb tárgyilagossággal és a jóakarató kutatókkal szemben tanúsított legteljesebb jóindulattal —, hogy a saját életünk irányítása szempontjából milyen értéket tulajdonítsunk az egyiknek és a másiknak, továbbá hogy miképpen egyeztessük össze és használjuk fel tanításaikat. Először röviden áttekintjük a biológia hódításait, módszereit, jövőbeli kilátásait, majd mindezt összehasonlítjuk az Evangélium tanításaival.

Kétségtelen, hogy az élet tudományai: a biológia, fiziológia, genetika, olyan rohamosan fejlődtek az utóbbi években, legkiválóbb képviselői mindenki számára annyira elfogadhatókká és hozzáférhetőkké tették elméleteiket, hogy a mai átlagember jobban ismeri testének szerkezetét és keletkezésének állomásait, mint a Renaissance legmerészebb úttörői, Leonardó da Vinci, Vesalius vagy Frascatore.

A természettudósok Aristotelestől a tizennyolcadik századi Buffonig kétezer év alatt sok értékes anyagot halmoztak fel, sok mindent megfigyeltek, feljegyeztek, felboncoltak, lerajzoltak; összehasonlításaikban van sok zsenialitás, osztályozásaikban logika, de a legmerészebbje és legtehetségesebbje sem közelítette meg az életnek — az élet történetének, feltételeinek és fejlődési formáinak — azt a szintetikus szemléletét, amely ma épp oly ismeretes az érettségiző diák, mint a népszerű esti tanfolyamok hallgatója előtt.

Kétezer év lassú haladása, nem mindig szerencsés tapogatózásai, derekas, de nem mindig sikeres kutatásai, némelykor ábrándos feltevései, nagyszerű, de gyakran töredékes és összefüggéstelen felfedezései, jelentős, de befejezetlen kísérletei után, kétszáz év sem kellett ahhoz, hogy a biológia eljusson mai hatalmas szintjéhez.

A modern élettan segítségével mindenki megismerheti fájának eredetét éppen úgy, mint egyéni genezisést; a korszakokat, melyeken keresztül az élet hosszú évezredek alatt eljutott az emberig, és az egyéni élet állomásait az átlátszó kocsonyás kis hólyagtól kezdve, amely szivacs módjára szaporodik, hogy azután féregszerű lény legyen belőle, kopolytús félig-hal, majd végül ember, aki növekszik, sír, lélegzik, táplálkozik, beszél, szeret, imád és szenved, hogy néhány évnyi küzdelem, öröm és bánat után visszatérjen a porba, amelyből vétetett.

A mai tudomány az ember keletkezésének történetét minden mozzanatában pontosan leírja, szinte az élet összes feltételeit ismeri; sőt, vannak merész biológusok, akik azon töprengenek, hogy belényúljanak az öröklésnek és az ember keletkezésének folyamatába, kiküszöböljék belőle az elkorcsosodás minden tényezőjét és egy napon talán új, felszabadult embertípust teremtsenek, amely nem olyan törékeny, boldogtalan és ügyefogyott, mint mi vagyunk.

A mai biológus, aki az élet csirájának legmélyére tekint és ismeri a chromosomák parányi, bonyolult világát, az egyén jellegzetes vonásainak gyökerét pillantja meg bennük. Virtuózként kezelve a vegyszerek és sugárzások bűvös klaviatúráját, kénye-kedve szerint változtatja a különböző állatok színét, szőrét, természetét, szem és szárnyformáját, az ecetlégytől a japán táncoló egérig. Sőt a már kifejlett állatban is meglesi a hormonok titkát és aszerint, hogy a belső kiválasztó mirigyek működését elősegíti vagy gátolja, megváltoztatja az ember és állat megjelenését, reakcióit, egész viselkedését. Mint a tündérmesék varázslói, a tyúkon kakastaréjt és sarkantyút növeszt, szelíd kárálását érces kukorékolássá változtatja, a szilaj kakast pedig békés kotlóssá bűvöli. Jákob mogyorófavesszeje helyett megfelelő fiolákkal és injekcióstűvel felszerelve, bármelyik szibériai pásztor megkértszerezheti bárányai száporaságát, képessé téve őket arra, hogy gyakran ikreket elljenek, mások üszőiket kitűnő tejelőkké változtathatják, anélkül, hogy azok va'aha is bikát láttak vagy megborjaztak volna.

Egy Aldous Huxleyhez hasonló dűsfantáziájú biológus-regényíró valóban könnyen elképzelhet olyan világot, ahol atya és anya nélkül, lombikokban hoznak létre embereket, tudós formulák szerint úgy adagolva kivonatokat, váladékot, oltószert, hogy az így nyert ember a társadalom által reá kiszabott funkciók terén maximális teljesítményt nyújtson.

A „Szép új világ”, amelyre célzok, egyelőre csak regény, vagy még inkább szellemes szatírája egy olyan társadalomnak, amelyet a biológia legmerészebb elméletei irányítanak. Az élettani laboratóriumokban egyébként valóban elért szenzációs eredmények láttán azonban ne felejtjük el, hogy azok az embernél sokkal kezdetlegesebb szervezetekre vonatkoznak és ezeknek is csak másodlagos és felületes tulajdonságait érintik. A valóságos, élő ember negyvennyolc chromosomájával mégiscsak bonyolultabb lény, mint a kis ecetlégy, amelynek mindössze nyolc chromosomája van. Abból, hogy talán sikerült a parányi lény szemének színét és formáját megváltoztatni, sőt esetleg a szarvasmarhák súlyát és tejmenyiségét gyarapítani, még nem következik, hogy hasonló eljárásokkal növelhetjük az eljövendő emberek erejét és értelmét, még kevésbé boldogságukat.

Korántsem akarom a mai biológia és orvostudomány vívmányait lebecsülni. Jól tudjuk, mit köszönhet az emberiség egy Pasteur munkásságának, vagy a nemrégiben felfedezett és máris általánosan használt penicillinnek, vagy mit jelent a hormonok és vitaminok szerepének felfedezése. De az igazi tudósok a nagyközönségnél sokkal világosabban látják a bármennyire is fejlett tudomány hiányait, korlátait, bizonytalanságát. Egy kiváló biológus mondotta a következőket: „Merő képte'enség lenne az eugenetikát a törvényhozás alapjává tenni; ez az új tudomány kizárólag csak arra szorítkozhat, hogy igyekszik a tömegeket az örökös törvényeiről felvilágosítani és ilyen módon lassan befolyásolni gondolkodásukat. A házasság nem nyugodhat o'yan alapokon, mint az állattenyésztés.”

Nem akarunk állati csorda lenni, melyet a méneseiktől eltanult mód-

szerekkel szaporítanak és nevelnek fel. Maga az élettan is ez ellen szól, amikor arra tanti, hogy az anatómia és fiziológia terén elérhető eredményeknek megvannak a maguk határai, hogy az egyéni szervezet fejlődésén túl van egy másfajta fejlődés, amely a közösségi életben, majd az emberi-szellem kiteljesedésében nyilvánul meg.

A szellem elsőbbsége

Az ember szervezete évezredek óta mit sem fejlődött. Dordogneban ma is olyan emberek maradványaira bukkannak, akiknek koponyaalkata és méretei teljesen megegyeznek a húszezeréves Cro Magnonban talált csontvázéval. A mai francia típus és temperamentum csodálatosan hasonló a Julius Césár és Strabo által megörökített gall ősökéhez.

Ami változik, fejlődik, halad; az az építészet, földművelés, ruházkodás, bútorzat, orvostudomány, a jelenségek megfigyelésének és felhasználásának módja, és legfőképpen a szociális élet megszervezése. Az ember szíve nem változik, teste is ugyanaz marad, de szelleme átalakítja az őt környező világot. Tehát nem a fajkiválasztódás síkján fejlődött az ember, ahogyan Darwin hitte. Míg a méhek, hangyák, hódok a boly vagy raj elemi szükségleteihez csodálatosan alkalmazkodó technikájukhoz évezredek óta változatlanul ragaszkodnak, az ember szüntelenül változtatja és megújítja módszereit, folyton új anyagokkal és eljárási módokkal épít és rombol. Újító hajlandóságával az ember minden más lény fölött áll.

Tehát nem azzal fogjuk fejlődését szolgálni, hogy megváltoztatjuk izomzatát vagy csontvázát, hanem azzal, hogy szellemi, erkölcsi, lelki képességeit fejlesztjük, de ugyanakkor tisztában vagyunk azzal is, hogy e téren a környezet, a nevelés, a példa és meggyőzés a szorosan vett öröklésnél sokkal nagyobb hatású. Az emberi gondolat és akarat még gyenge vagy nyomorék testben, sőt vakság és süketnémaság esetében is — gondoljunk Keller Helénre vagy Heurtin Máriára — megvalósíthatja a szabad és eszes lény felsőbbrendű életét.

A fiziológia tehát nem képes mindenre; bizonyos mértékig befolyásolja az ember tevékenységét, beleértve a lelki funkciókat is, viszont ez utóbbiak erősen hatnak szervezetünk fizikai és kémiai reakcióira.

Bármilyen mélyre hatol az élettan szervezetünk ismerete terén, az emberi valóságnak csak egyik oldalát láthatja meg, azt, amely kívülről szemlélhető; s teszi ezt egy olyan tudomány módszereivel és eszközeivel, amely főleg a matematikai megfigyelésen, mérésen és formalizmuson alapszik. Elfogadhatatlannak kell tehát nyilvánítanunk minden olyan a priori meghatározást, amely szerint csak az a valóság, amit megmérhetünk és szemmel, nagytóval vagy mikroszkóppal láthatunk.

Az ember, aki megfigyel, mér, számít, előre látja vagy előidézi egy tudományosan megvizsgált jelenség visszatérését, jól tudja, hogy mindaz, amit önmagából kívülről megfigyel, nem teljes önmaga. A tárgygal szemben ott van az alany, aki néz, gondolkodik, szerkeszt, álmodik, cselekszik, szeret. Ezt mindenki egyénileg éli át és nem tudja mással közölni; a szavak, melyekkel mások meg akarják velünk érteni lelki állapotukat, csak annyiban jelentenek számunkra valamit, amennyiben magunk is átéltünk hasonlót.

A biológus a megfigyelt lényekre saját élményei emlékét vetíti rá. Ha nem lennének saját tapasztalatai és emlékei, a megfigyelt lények viselkedésének csupán száraz és üres leírását adná; holott ösztönösen is a mások és főleg a saját magatartásához hasonlítja, amit tanulmányoz; megfigyeléseibe önkéntelenül beleviszi a vágyat, izgalmat, örömet, fáradtságot, undort, amelyet hasonló helyzetben ő maga is érzett.

Természetesen az elektronok vagy az atomok viselkedését minden egyéni élmény hozzáfűzése nélkül figyelhetjük meg, mint ahogy minden különösebb izgalom nélkül feljegyezhetjük a bolygók pályáját. De ha élőlényt és főleg embert szemlélünk, szinte elkerülhetetlen, hogy ne saját életünk lüktetését figyeljük és találjuk meg benne.

Ha az ember legbelsőbb élményéről — saját boldogságáról — van szó, még sokkal inkább előnyben kell részesítenünk saját tapasztalatainkat más, idegen megfigyelőkével szemben, és nem fogadhatjuk el a mások észleleteit anélkül, hogy össze ne hasonlítsanak őket a sajátjainkkal.

Biológia és boldogság

Saját életének boldog egyensúlya, *saját* képességeinek fokozatos kiteljesedése által: íme ez minden ember számára az igazságnak és az életcéljával összhangban választott magatartás helyességének gyakorlati bizonyítéka. A legraffináltabb dialektika sem képes az igazán boldog embert meggyőzni arról, hogy nincs igaza, ha az illető ismeri boldogsága okait.

Az egyetlen okoskodás, amelyet képes megérteni, elfogadni és magáévá tenni, az lesz, amely boldogságának realitásából kiindulva olyan újabb érveket és eszközöket bocsájt rendelkezésére, melyek segítségével ezt a boldogságot még biztosabban megőrizheti és ha lehet, a végtelenségig kitághathatja.

A legegyszerűbb, legműveletlenebb ember is, aki talán mit sem ismer a modern tudomány vívmányaiból és a tudósok rendszereiből, mindenki másnál biztosabban meg tudja mondani, hogy a saját élete boldog, békés, megelégedett-e. Egy kívülálló hiába állítja fel mindazon hiányok mérlegét, amelyek szerinte a boldogságot veszélyeztetik: ez egyáltalán nem fogja az illetőt kevésbé boldoggá tenni, mert semmi sem pótolhatja vagy cáfolhatja meg érdemlegesen a boldogságot vagy boldogtalanságot, melyet valaki egyénileg átél.

Az igazi keresztény boldog, és ha nem az, akkor ennek okát is tudja és tisztában van azzal is, milyen feltételek mellett találhatja meg hiányzó boldogságát. Ez tény, amelynek semmiféle okoskodás, semmiféle biológiai elmélet nem mondhat ellent. Az embereket nem lehet a boldogságra kényszeríteni, mint ahogy a kétségbeesést sem lehet aszpírral gyógyítani. A fájdalom csillapítható, némelykor meg is szüntethető, miáltal esetleg kevésbé boldogtalannak érzi magát a szenvedő, de boldogságot nem lehet injekcióstűvel fecskendezni a bőre alá.

A boldogság öntudat dolga; még senki sem látott öntudatlan boldogságot. Valaki beteg lehet anélkül, hogy tudná, de senki sem lehet boldog vagy boldogtalan úgy, hogy annak ne legyen tudatában. A boldogság lényege valamifajta teljesség érzése, az az érzés, hogy a vágy

és annak kielégítése, a törekvés és annak megvalósítása összhangban van egymással. Amíg a befejezetlenség, a hiány érzése él az emberben, nem mondhatja magát boldognak. Ezt a hiányt viszont csak akkor tudhatja, ha érzi a már megízlelt boldogság tökéletlenségét.

De vajon meggyőzhetjük-e az embert arról, hogy nem helyes, ha a boldogságot állati ösztöneinek kielégítésén túl keresi? Ha egyszer ráeszmélt az efajta örömek elégtelenségére, senki sem tudja rávenni arra, hogy megelégedjék az éhség, szomjúság és alsóbbrendű ösztönei kielégítésével.

Itt lép közbe az Evangélium, amely boldogságunkról beszél és megszabja annak lelki feltételeit. Nem mond ellent a kísérleti tudomány tárgyilagossági megfigyeléseinek, csak kiegészíti és nagyobb távlatokba állítja be azokat; olyan területekre, vezet bennünket, amelyekre nem hatolnak be sem a csillagos ég mélységeit, sem az atomok titkát fürkésző műszerek. Az emberi szív és öntudat tudja, miről van szó. Krisztus szava egészen másfajta vágyakat, világosságot, biztonságérzést ébreszt fel bennünk, mint amilyeneket a laboratóriumok világában ismernek. Igazságukat mindenki saját maga tapasztalja meg, azáltal, hogy önmagában átéli. A nagy Pasteur paraszti józanesszével nem riadt vissza attól, hogy az Orvosi Akadémia teljes ülésén, 1875-ben tanubizonyságot tegyen a valóság e kettős arculatáról: arról, amelyet a pozitív tudomány figyel meg és arról, amelyet önmagunkban fedezhetünk fel:

„Mindnyájunkban két ember lakozik: az egyik a tudós, aki *tabula rasa*-t csinál és a megfigyelés, kísérletezés és okoskodás segítségével a természet megismerésére törekszik; a másik az érzelmek embere, aki siratja halott gyermekét és bár nem tudja bebizonyítani, hiszi és reméli, hogy viszontlátja őt; aki nem akar elpusztulni, mint egy bacillus; aki azt mondja, hogy az erő, amely benne él, halála után átalakul majd. Két különböző terület ez és jaj annak, aki az emberi tudás mai tökéletlen állapotában határsértést követ el.”

Majd hozzáfűzi:

„Az ész nem minden, van érzés is; ez teszi olyan erőssé a hívő ember meggyőződését.”

Pascal más szavakkal ugyanezt mondta: „A szívnek megvannak az okai, melyeket az ész nem ismer.” Ami nem jelenti azt, hogy a hit ellentmond az észnek vagy a tudománynak, hanem azt, hogy az emberi tudás nem korlátozható a matematikai racionalizmus szűk területére.

Evangélium és biológia

Pasteur előtt és után számos nagy tudós hitt abban, hogy lehetséges a tudományt és hitet, a kutatás szabadságát és a vallást összeegyeztetni. Talán éppen korunk feladata kimutatni, hogy nem két külön területről van szó, hanem egyetlen valóság két különböző arculatáról, két különböző nézőszögről, két különböző módszerről.

A tudomány által felfedezett világ és a belsőleg megtapasztalható világ összefügg egymással, de a realitásnak más-más oldalát figyeljük meg és nem ugyanazzal a szervünkkel. Az egyik oldalon az önmagára eszmélő öntudat áll, a másikon az emberi szem vagy a mikroszkóp. Az

elő valóság e kétféle ismeretének tökéletes szintézisben kellene összeformnia; de ennek előfeltétele az volna, hogy kölcsönösen elismerjék egymás értékeit.

A középkor ismerte és megvalósította ezt az egységet: létrehozta a hit és tudomány szintézisét, a jelenségek objektív megfigyelését összeegyeztette a Kinyilatkoztatás tiszteletével. Nagy Szent Albert, Aquinoi Szent Tamás, Roger Bacon nem riadt vissza attól, hogy egy pogány racionalista, Aristoteles tudományát magáévá tegye és beleolvassza abba a hatalmas műbe, amelyben Jézus Krisztusnak és az emberi léleknek is megvolt a maga helye, mint ahogy a középkori katedrálisokban minden egyes céh, minden egyes mesterség egyesült, hogy Isten dicsőségére megalkossák az építészet és művészet csodáját.

Sokféle oka van annak, hogy azóta a tudomány és a hit, a tudományos gondolkodás és a vallásosság elszakadt egymástól. Igazságtalanok lennének és túlságosan leegyszerűsítőek a kérdést, ha a szellem és anyag közötti szakadásért akár a Descartes nevéhez fűződő geometriai dualizmust, akár a Gelileit elítélő inkvizíciót tennők felelőssé. (Legyen szabad itt röviden annyit megjegyeznünk, hogy ezt a szerencsétlen ítéletet, amelyet egyébként annakidején bizonyos, mai támadói által nem ismert szempontok támogattak, sohasem tekintették dogmaszerű megállapításnak.) Ami a mai helyzetet illeti, a Vatikáni Zsinat (1870) világosan és véglegesen leszögezte az Egyház magatartását a megfigyelő tudománynyal szemben:

„Az Egyház korántsem helyezkedik szembe az emberi technikával és tudománnyal, sőt mindenképpen elősegíti és ösztönzi azokat. Ismeri és becsüli az előnyöket, melyek belőlük az emberi életre származnak, sőt azt vallja, hogy miként a tudomány Urától, Istentől származnak: ha megfelelően élünk velük, a kegyelem segítségével Hozzá is vezetnek el. Az Egyház, természetesen, nem tiltja meg a tudománynak, hogy saját területén saját elvei és módszerei szerint járjon el; de ugyanakkor, amikor jogos szabadságát elismeri, gondosan őrködik is afelett, hogy felfedezései ne mondjának ellene az isteni tanításnak és saját területe határait átlépve, ne kalandozzék a hit területére.”

Pontosabb és teológikusabb fogalmazásban ugyanazt mondja ez az idézet, mint Pasteurnak józanészdiktálta szavai:

„A vallást bevinni a tudományba, hamis szellemre vallana, de még hamisabb lenne a tudományt vinni a vallásba, mert a tudós, aki ezt tenné, nem tisztelné a tudomány módszerét.”

Hasonlóképpen gondolkodott Claude Bernard is, aki 1878-ban a következőket mondta:

„Az élet jelenségeiben, mint mindenféle természeti jelenségben, kétféle okot lehet megkülönböztetni. Először egy elsődleges okot, amely az életet teremti, irányítja, törvényeit megszabja: ez az ok a tudomány számára hozzáférhetetlen. Másodszor az élet jelenségeinek közvetlen és végrehajtó okát, amely mindig fizikai és kémiai jellegű és a kísérleti tudomány számára hozzáférhető.

A kísérletezések terén, amennyiben azok nem veszélyeztetik az ember méltóságát és életét, az Egyház szabad kezét ad a tudománynak,

hogy „saját elveit és módszereit alkalmazza“, ami alatt napjainkban a matematikai fizika elveit és módszereit értjük.

A tudománynak viszont el kell ismernie, hogy ezekkel az elvekkel és módszerekkel nem lehet az egész valóságot megragadni, tekintve, hogy a matematikai fizika lényegénél fogva a valóságnak csak mérhető és megfigyelhető oldalával foglalkozik. Már pedig mindnyájan jól tudjuk, hogy önmagunk jórésze nem mérhető és megfoghatatlan az objektív megfigyelés számára. Egyébként is, semmiféle pozitív megfigyelésen nyugvó tudományos elmélet sem képes teljes és kielégítő magyarázatát nyújtani arról a világról, amelyben az emberi öntudat és szabadság gyökerezik.

A biológia tárgyánál és módszerénél fogva a megfigyelhetőre szorítkozik, — és csak annyiban tudomány, amennyiben nem lépi át e határt; — tehát csupán anyagi és érzékszervekkel, illetve megfelelő műszerekkel felfogható jelenségekkel foglalkozik. E téren éppen olyan illetékes, mint az állam a politika terén. De az emberi szellem és hit ezzel nem éri be; s a végső boldogságot az érzésekkel fel nem fogható dolgokban keresi, amint már Aquinói Szent Tamás megmondta:

„A megfigyelő tudomány nem terjedhet túl az érzékelhető valóság megismerésén. Az érzékelhető valóság megismerése azonban nem jelentheti az ember legfőbb boldogságát, amely azonos a végső tökéletességgel, mert semmi sem találhatja meg a tökéletességet olyasvalamiben, ami nálánál alacsonyabbrendű. Az emberi szellem legfőbb tökéletessége nem valósulhat meg, csak olyan realitás által, amely fölötte áll és uralkodik rajta.“

Van-e olyan tudós, aki a tejutak és csillagok végtelen sokaságát vagy a megszámlálhatatlan atomot szemlélve, melyeknek mindegyike egy-egy kis naprendszer, nem sejtett meg valamit abból a realitásból, amely „fölöttünk áll és uralkodik rajtunk?“ Mentől mélyebbre hatol a tudomány az anyag és élet megismerése terén, annál inkább szükségét érzi valamilyen élő kapocsnak, szervező dinamizmusnak, belső és cselekvő okságnak, szeretetnek, amely az anyagot teremti, összhangba hozza, és felemeli. E gondolat nem akadályozza, hanem inkább ösztönzi a tudóst, mert megérteti vele, hogy ha az emberi ész a jelenségek sokasága között szellemi kapcsolatokat fedez fel, ez azt jelenti, hogy a világ egy magasabb gondolat műve, s e gondolat folytatása a miénknek.

Az ilyen tudós egyébként azzal is tisztában van, hogy a tudomány nem tudta az embert általánosan és igazán boldoggá tenni. Évezredekken keresztül túlságosan kezdetleges, a történelmi századokban pedig csak néhány beavatott kiváltsága volt. Ami pedig a mai tudományt illeti, vajjon mire használták fel legcsodálatosabb találmányait: a repülőgépet, radart, atomenergiát? A gyilkolás eszközeivé tették, amelyek planetáris katasztrófával fenyegetik az emberiséget. És az eugenetika, a faj biológiai kultusza hová vezetett? Az eredmény ismert: egy halom hulla egy romhalmaz tetején. A tudomány fölemelheti az emberi élet színvonalát; elősegítheti, hogy az ember ne legyen kiszolgáltatva a vak természeti erőknek; megvéd villám, pestis, éhínség ellen; de a legszörnyűbb rombolás eszköze is lehet, lázálomba illő pusztulást is okozhat; szörnyeket hívhat életre és veszélyes gyilkolóeszközöket adhat az ember kezébe.

Louis de Broglie, a modern tudomány egyik kiváló alakja, akinek nagy része van abban, hogy a tudományos kutatás eljutott az atom felbontásáig, nemrégiben a következőket mondta:

„A veszélyekkel szemben, melyeket a tudomány jelenthet, ha rosszra használják fel, az embereknek *lélek-többlet*re van szükségük; igyekezzenek ezt megszerezni, amíg nem késő.”

Éppen ezt a „lélek-többletet” hozza számunkra Krisztus Evangéliuma, amely nem tartalmaz receptet ugyan az anyag átváltoztatására, az atom felbontására, a közgazdaság megszervezésére, vagy a világ kényelmesebb berendezésére; hanem a lelkünkhöz fordul és a szívünkhöz szól. Megtanít a szelidség, alázat, lemondás, önfeláldozás és szeretet jótéteményeire; megérteti velünk, hogy nagyobb boldogság adni, mint kapni; megmutatja, miképpen tehetünk szert ideleinn arra a belső békére, tökéletes öröme, amelyet Isten megismerése és szeretete nyújt mindenkinek, aki az Atyát gyermeki alázattal keresi. Nemcsak követelményekkel lép fel, hanem példát is ad teljesítésükre, és a jóakarátú embereknek megígért és megadott kegyelem segítségével gyengeségünket képessé teszi arra, hogy a hősi nagylelkűség érdeknélküli cselekedetei révén önmagunk fölé emelkedhessünk.

Mindez a legkevésbé sem gátolja a tudós kutatásait. Am ugyanakkor semmiféle tudományos feltevés alapján sem vonható kétségbe Krisztusnak az a joga, hogy így szóljon hozzánk: „Az én parancsom, hogy szeressétek egymást, ahogyan én szerettelek titeket.” S nincs kísérlet, melynek alapján azt állíthatnók, hogy tévedett és minket is rászedett, amikor arra tanított, hogy így imádkozzunk: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, jöjjön el a Te országod, legyen meg a Te akaratod, miképpen a mennyekben, azonképpen a földön is”?

Claude Bernard szerint a kísérleti tudomány nem ismer, és nem is ismerhet mást, mint a másodlagos okokat, a jelenségek közvetlen előfeltételeit. Az elsődleges okok kutatási módszerei viszont hozzáférhetetlenek számára. Az azonban nem jelenti azt, hogy tagadásba vehetné ezeket az elsődleges okokat.

A keresztény egyáltalán nem veti meg a másodlagos okok tudományát, s nemcsak azért, mert az megsejtteti vele az elsődleges ok nagyságát, hanem azért is, mert a tudomány segítségével felebaráti szeretetünket is eredményesebben gyakorolhatjuk, mert általa a szenvedőket fokozottabb mértékben segíthetjük, enni adhatunk az éhezőknek és ruhát a mezíteleneknek. De a keresztény azt is tudni akarja, hogy honnan jövőnk és hová megyünk, hogy mi a végső sorsa e világegyetemnek. A tudomány erre vonatkozó feltevései nem elégségesek ahhoz, hogy megalapozzák az erkölcsöt és bátorságot adjanak olyan élethez, amelynek célja több, mint a nyers egoizmus kielégítése. Krisztus viszont úgy jelenik meg, mint az emberiség misztikus Feje, tökéletes és soha meg nem közelített példaképe annak, amivé lenniünk kell, élő kapocs mindama lelkek között, akik a halálom túl is élni akarnak és akik tudják, hogy ez csak úgy lehetséges, ha mindnyájan egyek lesznek Őbenne. A lelkeknek ez az egysége a testvériségben, amire a mai világ olyan gyötrelmesen törekszik: ez az a cél, amelyet az Evangélium élénk tűz.

Éjszakáid tengerében
 úszik ágyad, mint a csónak.
 Föltekintesz: fönn az égen
 fáradt felhők vándorolnak.
 Csüggedt felhők, lomha lelkek,
 kárhozottan énekelnek.
 Hab se moccan, szél se jár,
 csak az ének szava száll.

„Csüggedt felhők, lomha lelkek,
 börtönünk az örök éjjel.
 Szállunk egyre napkeletnek,
 ahol a nap sose kél fel.
 Bennünk már a fény csak emlék,
 s létezésért sir a nemlét,
 melynek léte léttelen
 éjjelében — végtelen.”

Döbbenettől szívverésed
 meg-megáll, majd újra dobban.
 Nyirkos ujjak nyúlnak érted,
 s meglapulsz a csónakodban.
 Ámde ekkor mintha halkan
 zene zengne lenn a habban:
 a fekete víz alatt
 megszólalnak a halak.

„Itt a vízi vak homályban,
 élve bár, de mégsem élve,
 véres szemünk kocsonyasan
 néz a vizen át az égre.
 Fölvetődünk: ott is éj vár;
 hígán omlik a sötét ár;
 kopolyúink szárazak;
 fuldoklunk a víz alatt.”

Csapkodják a csónak alját;
 fölvetődnek s látni véled
 egy-egy bús hal emberarcát
 híg vizében fönn a légnek.
 Fölkiáltasz: szétriadnak;
 s néma tükrén most a habnak
 úszó sziget suhan át.
 Sirnak rajta mind a fák.

„Meddig kell még egyre nőnünk,
 Míg a fényre ér a lombunk?
 Bár lehetne porba dőlünk,
 korhadtt törzsszel elomolnunk!
 Sose sűt se nap, se hold ránk.
 Pusztulhatnánk, hogyha volnánk.
 Voltunk és most nem vagyunk.
 Se halálunk, se napunk.”

Óriások, fájdalomtól
 megvonaglik törzsük-águk.
 Nedves lombjuk szinte horzsol.
 Kód előttük, kód utánuk.
 Verejték lep. Ám a habból
 új alak kel s újra hang szól.
 Ködlepelben imbolyog
 s hangja hosszan így zokog:

„Nincsen évem, nincsen álom,
 nincs halálom, nincs reményem;
 itt e néma tengeráron
 kell bolyongnom, mindig ébren;
 semmi ábránd, semmi kétség
 nem csitítja létem éhét,
 és a száraz öntudat
 folyton szítja szomjamat.

Az a semmi, ami élet,
 az az élet, ami semmi;
 lét, mely véget sosem érhet,
 mégis vágya megszületni;
 halál, amely halhatatlan
 s mindig új meg új alakban
 mégis mindig egy marad:
 én vagyok a Kárhozat.

Jöjj karomba, fedj be, fázom!
 Hullj ölembe, olts el, égekl!”
 Láng villan át a homályon
 s elsuhan egy szürke jéghegy.
 „Irgalom!” — zúg föl a tenger,
 s hirtelen vad gyötrelemmel
 csapnak át a csónakod
 orra fölött a habok...

...Ki nyúlt érted le a sirba?
 Fényes ujját mintha látnád:
 bordáid közt megindítja
 megállt szíved dobogását.
 S most már egy szelíd folyónak
 bársony tükrén visz a csónak,
 s fölszikkáznak a habok
 fodrain a csillagok.

Rónay György

GOETHE

I.

Ellenfelei közül egyedül Schiller nyerte el a barátságát. Háláját nemcsak leróta, hanem igazolta is azzal, hogy felismerte Goethe naivitásában a művészi nagyságot. De hű maradt a maga ellentett törekvéseihez is, mikor egy tanulmányban úgy állította ezt a nagyságot kora perspektívájába, hogy nem férhetett el a kép keretei közt. Se a hála, se a hűség nem tévedett. Goethe valóban naív költő volt, s egy olyan korban, mely nem naivitást követelt az irodalomtól, hanem fájdalmas és hősi hangokat, azt, hogy a természet rabságában sínylődő és föllázadó ember szavát hallassa. A naív költő nem lehetett hős, a természet nem rácsokkal, hanem biztonsággal vette körül. Lendületét nem lázadás hajtotta, ezért juthatott el kortársain túl a klasszicizmusba. De vajjon nem úgy jutott-e oda, nem úgy lendült-e föl a maga korából, hogy nem kérhet helyet már a miénkben sem?

Kér, — de mi csak a műveit tudjuk befogadni. Ahogyan a schilleri távlatba műve, a miénkbe élete nem tud beleilleni. Habár emberségéből, mely életét, e nyolcvanhárom esztendő mindennapjait elevenné tette, bőven hagyott ránk, mégsem eleget a magunk másféle mindennapjaihoz. Ez a bő örökség emlék, mely életmódjához, előkelőségéhez és gyűjtőszenvédelyéhez tapad, olyan tárgyakhoz, melyek többé nem esnek a kezünk ügyébe s olyan cselekedetekhez, melyekre magunkban nem találunk már indítékokat. Mindaz, aminek vele együtt el kellett múlnia, könnyen fölébreszthetné bennünk a nosztalgiát, de távolságával a gyűlöletet is. Elevenné már csak azzal tehet minket, ami a közelünkbe hozza.

Születésének kétszázadik évfordulója arra figyelmeztet, hogy ismételjük meg rajta a halhatatlanság próbáját. Hamis eredményre jutnánk, megtévedő érzésekre bízunk a döntést, ha ezt a próbát azon végeznénk el, ami halandó: az életén. De neve már nem személynév, ha idézzük, műve jelentkezik s csak effelől ítélkezhetünk. Ennek az életerejét persze nem mérhetjük mással, mint a magunkéval. Az ítélkezés így válik könnyen kételtűvé. Aki azért áll meg Goethe kötetei előtt, hogy megismételhesse Napoleon elismerő szavát: „Voilà un homme”, íme egy ember! — az hiába nyitja ki őket, mert sírboltba lép s nem veheti észre, hogy belőlük friss levegővel feléje csap-e a saját jövője. Az elismerés, ha elsősorban Goethe emberi mivoltát illeti, manapság többnyire nosztalgia, s nem is csoda, ha akad valaki, akit e nosztalgiának meddősége karikatúrára ingerel. Goethe halálának évfordulóján, 1932-ben, sajnos nem kisebb írók adtak erre példát, mint André Gide és Németh László. Az egyik hiába próbált megkapaszkodni abban, amit a másik fölösleges erővel taszított el.

Pedig Goethe élete nem kisebbségi és nem tághatja a miénket. Ettől oly módon különbözik, hogy ugyanakkor pusztán magában, nem kapcsolja össze jóformán semmivel. Nem került konfliktusba korával,

mint például Byron, s nem is harmonizált vele mindenestül úgy miniszteri minőségben. Látszatra könnyen vádolható azzal, hogy kiegyensúlyozottságát sem elveszteni, sem megszereznie nem kellett. Nem esendő és nem tökéletes. Láthatjuk félistennek vagy monstrumnak, ezzel csak megerőltetjük a szemünket és nem nyerünk semmit. A Prometheus-ódát és a Werthert író fiatal Goethétől eltekintve, nyomát sem találjuk ebben az életben az individualitás drámájának, mely Hölderlintől Baudelaireig, Rimbaudig, Adyig és mindmáiglan annyi korával szembeszegülő hőst és annyi korának áldozatául eső művet követelt, elsősorban izgalmas életrajzokkal kárpótolva minket. Goethe életrajza bizonyára nem egy modern emberé, s ha műve is, mint mondják, önéletrajz lenne, ma nem lenne érdemes foglalkozni vele. Az igazság azonban majdnem az ellenkező. Életének rejtett átalakulásait is csak műve világíthatja meg, s legkívált nem azért, mert abban hagyták legolvashatóbb nyomaikat, hanem mert általa és benne mentek végbe.

II.

Amit Goethe fiatalkorában ír, az ódák, idillek, románcok, úgy alakítják őt át, hogy szinte minden fordulatukkal kifelé terelik abból a világból, amelyet ábrázol bennük. Az út, amit így megtesz, annak a képnek az előterében kezdődik, amit majd Schiller rajzol a modern irodalomról, de a magaslatoakat, melyek Goethét eltüntették az egykoru néző elől, csak mélyen a háttérben fogja elérni. Addig minden lépésnek egy-egy elágazás dilemmáját kell megoldania.

Mert Goethe már kezdetben sem életének állapotaihoz ragaszkodott, melyektől az írnivaló anyagot kapta, hanem mindig a következő lépés jogához. Ha pásztori Daphnisnak rajzolja magát, öngúnyolása jelzi, hogy nem fog az maradni. Az érzelmesség örömeit ígérő rousseau-i irányból mindig visszafelé jövet látjuk, amint csalódva — és mégis boldogan — bonyolítja-gombolyítja az irónia ariadne fonálát, hogy kijuthasson a kezdetlegesség csávájából. A kitérőből ahhoz a felismeréshez érkezik vissza, amelyet mások el akartak kerülni. Éppen az érzelmesség vígaszaiban érez rá igazán a természettől elszakadt ember sorsára, amelyet magára is vállal. Ezen a ponton, a szó schilleri értelmében, modern költő. Sívárgóból szakadárá lett, ám ez is csak átmenet.

Az akarat, amivel kitör a vígasztalás nyomorúságaiból, először az istenek végzése ellen fordul. De aki a Prometheus-ódában magának követeli a teremtes hatalmát, hogy egy egész világot formálhasson a saját képére, megsejti már a vakmerő anarchia büntetését is: az akarat megmelegrokkadását, a puszták embergyűlölő magányát. Ez a sejtelem előre veti Werther szenvedései belső összeomlással záruló sorsának árnyékát. A prometheusi akarat, mely a saját diadalát keresi a szerelemben, s önnön tükrözését a természetben, maga ellen fog fordulni, mikor Werther életének véget vet.

A Werther-regény kirobbantja az érzelmesség burkában feszülő drámát. Természet és akarat, rend és anarchia konfliktusaiban ki is

fejt, az ezekből adódó végső következtetéssel, Werther öngyilkosságával be is fejezi, de nem oldja meg. Éppen ez a hiány teszi jelentőssé. Mert habár igaz, hogy Goethe a korképet, amit itt adott, az állapotokat, amiket itt ábrázolt, egy megoldhatatlan dráma logikájával gondolta át, mégis csak így járhatta végig, kortársait megelőzve, azt az utat, mely az életet és az irodalmat hőse sorsánál is tökéletlenebb sorsok s hőse történeténél is tökéletlenebb alkotások felé vezette. Csak evvel a romantika irányában tett kitérével nyerhette el elsőbbségéért azt a jutalmat, melyről mindörökre lekéstek azok, akik gyorsan megszerzett előnyét majd behozzák: a kettős csőd veszélyének világos fölismerését s az idejekorán való visszaforduláshoz való jogot. Regényének anyaga mintegy tükörképet ad szelleméről, mikor pontosan mutatja írójának útját, irányát azonban megfordítva. Nem preromantikus, hanem éppen preklasszikus, megoldatlanságával megoldásra kötelezi, Werther öngyilkosságával újabb életbe lépteti át Goethét.

Rendkívüli fogadtatását viszont csak anyagának köszönhette. Olvasói a tükörképet vették valóságnak s ahhoz igazították ábrázatukat. Werther bőven akadt utánczóra, Goethe mégcsak megértőkre sem, noha határtalan érdeklődés fordult személye felé. Könyvét, kivált hatása miatt, erkölcstelennek bélyegezték. Erkölcsösebb változatokat is készítettek belőle Európaszerte s ezekkel az olvasók szemét újra bekötötték, mielőtt fölnyílt volna, A Werther írójának sikere és félreértése igen sokat magyaráz abból a népszerűtlenségből, amely további félvészázados működésének legnagyobb eredményeire vár. Évtizedek múlva visszatekintve erre az időre, Goethe joggal húzhatja meg éppen itt a vonalat, mely őt korától esztétikai és erkölcsi értelemben végleg elhatárolta, mikor azt írja magáról, hogy „a csöndből és a homályból, mely egyetlen kedvező feltétele a tiszta alkotásnak, elővezették őt a nyilvánosság zajongó világába, ahol az ember önmagát beleveszti másokba s csak eltéved a részvét és a fagyosság, a dicséret és a rosszalás között, mivel az érintkezésnek ezek a külső módjai soha nem felelnek meg a mi benső kultúránk korszakának, s éppen ezért — minthogy nem ösztönözhetnek, — szükségképpen ártalmasak ránk.”

III.

Azt a távolságot tehát, ami Goethe magánya és társasága között volt, évszázadokkal kellene megjelölnünk. Mégsem használhatjuk az idő egységeit. Mikor Goethe megelőzte korát, nem menekült előle a romantikába; — mikor álépett a klasszicizmus határvonalán és fölfedezte a maga „benső kultúrájának korszakát”, — melyet az idő síkjára leginkább az „antikvitással” lehet átvetíteni, — nem menekült a múltba. Az idő nem állított elébe se mellvédet, se akadályt. Abban sem, amit alkotott.

Az antik művészet megértéséhez nem visszafelé építkező szellemi ásítás, nem történelmi érdekű tanulmány vezette, hanem belefejlődött. A tökéletesség titkára nem régiségek tanították meg, hanem az, hogy a

legelőbb jelenben föltárta a tökéletlenség okait. A görög tragédia erejéről semmi nem győzhette volna meg jobban, mint a modern dráma gyengesége. S a kettő szintézisére bátran vállalkozhatott, mert aki az erőt megismerte, azt nem köti tovább a gyengeség. De ha le is tépi magáról azt a köteleket, mely — mint írja: „a legnagyobb embereket is valami gyöngeségük révén kapcsolja össze századukkal”, — nem úgy szakad el korától, hogy szembekerülne vele, hanem úgy, hogy fölébe emelkedhetik. Szellemi ereje már nem századának súlyosságával, hanem — mint az atléták izmai — egyre inkább a saját növekedésével terheli meg magát. Költészete akkor lendül a legmagasabbra, a klasszicizmusba, mikor a legsúlyosabb s noha teljesítményéhez akkor már nem a kor állítja a mércét és fejlődése sem mérhető azzal az idővel, melyben neki-futásának percét itt megjelöltük, mégsem válik számunkra megfoghatatlanná. Klasszicizmusa korok szintézise, a művészet dimenziójában: célbaérésekor a mutató az „időtlen pillanaton” áll meg, ahol minket is utolér és megelőz.

Goethe klasszicitása nem azt követeli tőle, hogy új alapokra helyezze művét, hanem azt, hogy — építkezve és egyre feljebb szorítva magát arról a szintről, ahol az alapokat lerakta, — most már a betetőzéssel adja meg neki a végső biztonságot. A Faust második részét ugyanaz a teremítő naivitás hozta világra, amelyik a Werthert vagy a Faustnak vele egyidőben megkezdett első részét, csakhogy közben megedződött az antikok iskoláján. Az antik művészet is naív volt, azt is a pillanat igézte meg, de nem emberi sorsoknál is gyorsabban és nyomtalanabbul múltó igézzel, hanem a természet isteni maradandóságával. Mikor Goethe szellemét továbbra is a jelenre utalta, egyben arra is megtanította, hogyan mélyessze gyökerét abba a rétegbe, amelyből minden eleven származik, a végtelen múltba, s hogyan érlelje gyümölcseiben a végtelen jövő magvát. Goethe költészete a magányban, amelybe folytonos átalakulások árán eljutott, végül is a természet metamorfózisainak műhelyét rendezi be.

A berendezés csodálatos. A Faust második részének arányai nemcsak szabadtéri színpadot követelnek, hanem a tér szabadságánál is többet, az időt. A színpadra élő díszletek kerülnek, a múlt úgy van jelen bennük, mint egy erdőben. A lélek pillanatai korszakváltások, s a föltörő szavak olyan környezetben kapnak visszhangot, ahol az ókor, a középkor és az újkor egyszerre vannak jelen, külön és mégis egymásban, mint osztódáskor a sejtek. Faust és az antik Helena nászából születik Euphorion, a prometheusi lázadó, az ikarusi hős, a modern byroni forradalmár, akivé Werther is válhatott volna. De születése csak átmenet, rejtélyes és mélyértelmű alakváltás; — valamikor, — nem tudni mikor, és mégis jóval előtte, költőként jelent meg az antik világ karneváli menetében. A plutusi bőség ajándékait osztogatta ott a nép között, amely ha körül is vette őt, mégis máskorú volt. A kincs semmivé foszlott a kezekben, amelyek máris ökölbe rándultak, hogy megtorolják a költőn a költészet szemfényvesztését. Akkor hallja Plutus álarca mögül Faust szavát:

„Nem köt a testek vaskos nehezedése,
 térj hát szférádba! — tovább már ne késve.
 Nem itt van az! Vadul és pöffeteg
 szorongat im a torzult tömkeleg.
 Csak hol fényével szemed fényt fakaszt,
 hol magadbízón magadé maradsz,
 mert szépség s jószág próbáját kiállod,
 — térj a magányba! — ott építsd világod.“

Tudjuk, hogy Euphorion — akiben Goethe Byront ábrázolta, — ezt az intést nem fogadta meg. Ezért várt rá szenvedélyesen vakmerő és eredménytelen élet után korai halál. Ez a jelenet azonban nemcsak az ő előtörténete az idők méhében, hanem ugyanakkor, a goethei újjászületés sokszor megismétlődő pillanata, — egy megnevezhetetlenül régebbi világban.

IV.

A szerelem, a szépség és jószág megszállottsága, a szenvedélyt és fegyelmet bölcseséggé párosító költészet, az ősi, titkot-tisztelő tudás is ebből a világból tör elő.

Goethe, alászállva és megfiatalodva az időben, nemcsak Euphorionnak, hanem ama kései, elfajzott korban élő költőnek is őse lett, aki a Werthert írva már elfeledte vagy még nem tudhatta, hogy a titkot-nemtűrő akarat s az ész és érveinek lázadása egy tágabb értelem ellen nem adhat boldogságot. Az öreg Goethe most, mikor szenvedélye már nem követelődzés, sőt — hálás odaadás, nem az öregség korlátait vállalja kénytelen-kelletlen. A szerelemben újjászületett létét köszöni meg. Lemondásában is — ha ki kell oldódnia az ölelésből, — megmarad az Isten békeje, ami az odaadás szellemi, önzetlen örömét adta neki s fájdalma is áhítat. A Szenvedély Trilógiájának első darabja Werther rejtélyre-vak, boldogságot romboló, önös és halálos szerelmét idézi, a második, a csodálatos marienbadi Elégia, a legmagasabbfokú jelenlétről vall abban a percben, amikor a legkedvesebb és legmülékonyabb: — már távolság, emlék és könny.

A kedves távolléte több, mint a szerető magánya: — száműzetés. A költő — aki azt írta Ovidiusról, hogy „az exiliumban is klasszikus maradt, mert szerencsétlenségét nem önmagában, hanem abban a távolságban kereste, mely elválasztotta a világ fővárosától“, — nem önmagában keresi a megbékülést sem. Száműzetéséből ugyanaz a Megnevezhetetlen szorítja ki a magányt, aki nemrég örömeiből az önzést. Most, magasabb vágyat ébresztve benne, könnyeiben a fájdalmat is elapasztja. Vajjon elegendő mondhatunk-e a „klasszikus“ jelzővel, vagy bármilyen szóval arról a költőről, aki a lemondásnak és a megvigasztalódásnak ezt az élményét is szavakba, a legerősebb szenvedély és a legrejtélyesebb tárgyilagosság ötvözetébe tudta foglalni?

EGY SZERELEM MARGÓJÁRA

1.

A tengerpartot járó kisgyerek
mindég talál a kavicsok közt egyre,
mely mindöröktől fogva az övé,
és soha senki másé nem is lenne.

Az elveszithetetlen markolással!
Egész szíve a tenyerében lüktet,
oly egyetlen egy kezében a kö,
és vele ő is olyan egyedül lett!

Nem szabadul már soha többé tőle!
A víznek fordul, messze elhajítja:
hangot sem ad a néma szakítás,
egy egész tenger zúgja mégis vissza.

2.

A tengerpartra kifekszik a tenger,
a világvégén pihen a szerelmem,
mint távoli nap vakít a szívem,
árnyéka vagyunk valamennyien!

Pilinszky János

IMPROMPTU

Össze-vissza csatangolok,
hónapok óta szakadatlan,
öldöklő, édes napszúrás
kínoz, kápráztat éjjel-nappal!

Honnét e sok-sok látomás?
A víz felől kifordul éppen,
— tündökletesen fiatal! —
ragyog a hirtelen sötétben,

a part fele csap mosolya!
Tüzet fog messze pár vitorla.
Merőleges, déli meleg
zuhog a szétszórt kabinokra.

S a részletek, a kicsiségek!
Egyszál virág a puha szélben,
akár egy néma csecsemő
forgatná ámuló kezében!

A dallamok! Szobák során
ugyanaz a locsogó dallam,
mintha a mezitlábas tenger
bolyongana a falaikban!

De legszebbek a szeretők:
sörényük kisüt a homályba,
szemérmünk szép, utolsó sátra.

A szeretők s az alkonyat,
a házsorok, ahogy kihűnynak,
s a házak közt, a homokon,
a roppant tömegű torony.

Ki eszelhet ki nála szomorúbbat?

Pilinszky János

ÖRÖKKÖN-ÖRÖKKÉ

Várok hogyha váratsz, megyek, ha terelsz,
utolsó szemérmem némasága ez,
úgyse hallanád meg, hangot ha adok,
sűrű panaszommal, jobb ha hallgatok.

Tűrök és törődöm engedékenyen,
mint Izsák az atyját, én se kérdezem,
mivégre sanyargatsz, — teszem szóտalan,
szófogadó szolgál, ami hátra van.

Keserűségemre úgy sincs felelet:
minek adtál ennem, ha nem eleget?
Miért vakítottál annyi nappalon,
ha már ragyogásod nem lehet napom?

Halálom után majd, örök öleden,
főlpanaszom akkor, mit tettél velem,
karjaid közt végre kisirom magam,
csillapíthatatlan sírok hangosan!

Soha se szerettél, nem volt pillanat,
ennem is ha adtál, soha magadat,
örökkön-örökké sírok, amiért
annyit dideregtem érted, magamért!

Végeérhetetlen zokogok veled,
ahogy szorításod egyre hevesebb,
ahogy ölelésem egyre szorosabb,
egyre boldogabb és boldogtalanabb!

Pilinszky János

SZENT ÁGOSTON VALLOMÁSAIBÓL

A Vallomásoknak van már több magyar fordítása is. Nagyértékű, komoly munkák ezek, de a tökéletesség mértékétől messzire járnak. Nem mintha a fordítók tudományos és művészi ereje hiányzott volna az interpretáció roppant földadatahoz, hanem azért, mert a Vallomások tökéletes fordítása semmiféle nyelven sem készülhet el. Magyar fordítása is csak akkor lehetne tökéletes, ha Isten különös csodájából maga szent Ágoston jelennék meg közöttünk és ő végezné az átültetés munkáját. Minden fordítás nehéz, de a fordítók nehézsége ugyancsak megsokszorozódik szent Ágoston könyveinél. Ha mégis új fordítás lát napvilágot az előzők után, azért van ez, mert a Vallomások hódolatra kényszerítik, magukhoz ragadják az örökkévalókat vizsgáló szellemet, ma sokkal inkább, mint valaha, s mert koronkint, aránylag rövid időközben jelentkezik az igény, hogy a hippói Szent legismertebb műve újabb köntösben lásson napvilágot anyanyelvünkön is. Az itt közölt rész a tizedik könyv néhány fejezetét ismerteti meg új fordításban.* Szent Ágoston csodálatos megtérése, vagy inkább annak irodalmi megörökítése a tizedik könyvig befejeződött már. A szentség útjain járó Ágoston bemutatja itt embertársainak, „akik majd imádkoznak érte az Úrnál”, hogy kicsoda ő voltaképpen a Vallomások írása idején? Ember, aki az Isten közelébe került, de ember maradt mégis. Csodálatos pszichológia, alázatos önelemzés, magávalragadó dokumentum. Kép, amelytől megriadunk, mert kissé magunkra ismerünk benne s ugyanakkor vigasztaló örömmel nézegetjük, mert kissé — mondom — magunkra ismerünk benne.

V. I.

MEGVALLJA A TESTISÉGHEZ VALÓ VISZONYAT

Parancsba adod kétségtelenül, hogy őrizkedjem a testi kívánságtól, a szemek kívánságától és a világi törtetéstől. Eltiltottál a paráználkodástól. Ami a házasságot illeti, valami jobbra figyelmeztetted engem, amit egyébként megengedettél volna. És mivel ezt Te ajándékul adtad, megtörtént valóban, mielőtt még a titkod sáfára lehettem.

Amde élnék még az emlékezetemben, amelyről oly sok mindent megvitattam, efféle dolgok emlék-képei, amelyeket a szokás rögzített beléje. Ha ébren vagyok és megrohannak engem, már hiányzik erejük. Alvás közben mégis magukkal ragadnak, nem csak a gyönyörig, de az igenlésig, sőt szinte az ilyen cselekedetig. Lelkemben-testemben olyan erők ezek a csalfa képek, hogy — hiábavaló látszatok csupán — rávisznek álmomban olyasmire is, amire a valóság se tudna éberem. Vajon én akkor nem én vagyok Uram Istenem? Ilyen nagy a különbség magam és magam között abban a pillanatban, amelyben álomba szenderülök, vagy fölébredek abból? Hol marad a józan eszem akkor, amely

* A XXX—XXXIII. fejezetet.

éber voltomban az ilyen incselkedéseknek keményen ellenál? Ha a valóságban efféle dolgok vetődnek előm, megingathatatlan maradok. A szemmel együtt lecsukódott talán? Elalszik a testi érzékeimmel együtt? De ha így van, miképpen lehet, hogy gyakran ellenállunk még álom közben is, mert emlékezünk az eltökélésünkre, sőt sértetlen tisztasággal megmaradunk ebben és semmiféle ilyen kísértéshez nem adjuk oda a beleegyezésünk? Nagy a különbség mégis a két állapot között, mert ha másképpen esik a dolog, visszatérünk a nyugodt lelkiismerethez, míhelyt fölébredünk. Ép ezt a különbséget vesszük mi szemügyre és azután leszögezzük: nem cselekedtük azt, amit, mert valamilyen rajtunk megessett, mégis fájlalunk.

Mindenható Isten, nem elég hatalmas-e ahhoz a kezed, hogy meggyógyítsad a lelkem minden nyavalyáját és bőségesebben adott kegyelmeddel még álmaim buja vágyát is eloltsad? Gyarapítsad bennem Uram egyre inkább ajándékaidat, hogy a lelkem kövessen Hozzád engemet, minden kívánság törétől szabadon. Ne lázozzék maga ellen többé. Érzéki képek incselkedésére álmaimban se kövesse el e megejtő, csúf aljasságokat, egészen a testi kielégülésig, de még csak bele se egyezzek ezekben. Nem nagy ügy az Neked, mindenható Isten, hogy semmi ilyen dolog még csak olyan parányit se tessen, amennyi tetszést alvásunk idején is pusztá intéssel vethet vissza bennünk, az érzés tisztasága, nem csupán majd e földi életemben, de máris az én mostani koromban. Nem nagy dolog ez Mindenható Neked, „ki megteheted ezt azon túl is, mint mi kérünk vagy megértünk”.

Most föltártam tehát jóságos Uramnak, hogy az efajta gonoszságomban még milyen is vagyok: „örvendezéssel s egyben rettegéssel”² abban, amit juttattál nekem és siránkozással bizony annyiban, amennyiben még tökéletlen vagyok. Reménykedem, hogy irtalmadat betetőződ bennem, egészen a teljes békességig, amelyben része lesz majd Nálad a belsőbb és a külsőbb emberemnek, midőn „elnyelte a halált a diadal”.³

A TORKOSSAGGAL VALÓ KÜZDELEM

Van még a napnak másik baja is, bárcsak elegendő volna ez neki.⁴ Testünk mindennapi megfoghatóságát étel-el-itallal üdítjük ugyanis, míg meg nem semmisíted az ételt és a gyomrot, midőn majd szükségünket csodálatos kielégüléssel megölnöd s „e halandó testet örök halhatatlanságba öltözteted”.⁵ Most azonban e szükség még kellemes nekem és édes-sége ellen küszködöm, hogy rabságba ne ejtsen. Bőjtökkel csatázok napról-napra vele és gyakran vetem a testem szolgaságra.⁶ Ámde az éhségem fájdalmát gyönyörűséggel űzhetem el csupán. Bizonyos fájdalom a szomszúság és az éhség ugyanis. Égetnek s megölnének, akárcsak a láz, ha az eddel orvossága segítségül nem jönne. De mert kéznél van ez ajándékaid vigasztalásából, melyben a földet, a vizet és a levegőt is esett mivoltunk szolgálatára szabta, azért gyönyörnek mondjuk e csapást.

¹ Efez. 3, 20.

² Zsolt. 2, 11.

³ 1. Korint. 15, 54.

⁴ Máté 6, 34.

⁵ 1. Korint. 15 kv.

⁶ U. o. 9, 27.

Arra fanítottál, hogy az eledelhez, mint orvossághoz nyúljak, ha elérkezik az evés ideje. Míg azonban a szükség keserves kényszeréből a nyugodt megelégedésig eljutok, az úton rám a torkosság töre leselkedik. Gyönyörűség ugyanis ez az átmenet és nincs más út, amelyen oda jussak, ahová a természet szava kényszerít. Evés-ivásunk oka az egészség, de mint valami csalafinta apród, társul a gyönyör és előbbre furakodik többnyire, hogy amit a mondásom vagy a szándékom szerint az egészségemért megteszek, annak oka ő maga legyen. Nem ugyanaz a kettő mértéke sem, mert ami az egészségemnek elég, a gyönyörnek párányi. És nem egyszer bizonytalanná válik: a test gondja kér-e szükséges segédet, vagy a kívánság csaló gyönyöre akarja-e, hogy a szolgálói legyünk? E tétovaságnak megörül a szerencsétlen lélek és mentő védelmet sző belőle, magának. Boldog, mert nem derül ki: mennyi elég az egészség mértékének, hogy így az egészség subája alatt leplezze a gyönyör üzelmeit. Törekszem, hogy küzdjek napról-napra e kísértések ellen és üdvösségemre a Jobbod hívom segítségemül. Habozásaimat elibéd teszem, mert e dologban még eligazodásom nincsen.

Hallom parancsoló Istenem szavát: „El ne nehezédjék szívetek tobzódásban és részegeskedésben.”⁷ A részegesség tölem messze van. Könyörülj, hogy ne is leljen meg engem. Ámde a tobzódás itt-ott szolgálra tör a'attomosan. Könyörülj, hogy távol legyen tőlem. Senki sem lehet ugyanis önmegtagadó, hacsak Te ezt nem adod neki. Sokat ajándékozol imáinkért nekünk s ha bármi jót nyertünk imáink előtt, azt is Tőled kaptuk. Sőt Tőled vettük azt is, hogy később azután ráeszméljünk erre.

Iszákos sohase voltam, de ismertem már nem egy részegest, akit Te józan emberré neveltél. A Te műved tehát, hogy részeges ne legyen, aki sose volt ilyen. Te adtad, hogy ne maradjon örökre részeges, aki ludas volt e bűnben. Sőt az is a Te műved, hogy megismerje ez is, amaz is: ki tette ezt ve'ük.

Hallottam más kijelentésed is: „Ne indulj vágyaid után és tartsd vissza kívánságodtól magadat.”⁸ A következőt is hallottam kegyelmedből és nagyon megszerettem: „Mert sem ha eszünk, nem fogunk bővelkedni, sem ha nem eszünk, nem fogunk hiányt szenvedni.”⁹ E mondas jelentése: az előbbi engem nem tesz vagyonossá, de az utóbbi sem tesz nyomorulttá. Hallottam újra mást is: „Megtanultam, hogy beérjem azzal, amim van. Tudok szűkölködni és bővelkedni egyképen. Mindent meg tudok tenni abban, aki erőt ad nekem.”¹⁰ Ime, az égi táborok katonája. Ném olyan por, amilyen mi vagyunk. Emlékezz meg Uram, hogy porból valók vagyunk és az embert porból teremtetted;¹¹ és „elvesztett vala és megtaláltatt”.¹² Az apostol se tehetett mindent a maga erejéből, hiszen ugyancsak por volt. Kiváltképen megszerettem őt, aki sugalmad szent lehelletéből mondott ilyeneket: „Mindent meg tudok tenni abban, aki erőt ad nekem.”

Erősíts meg, hogy így tehessek én is. Add, amit parancsolsz és pa-

⁷ Luk. 21, 34.

⁸ Jéz. Sir. 18, 30.

⁹ 1. Korint. 8, 8.

¹⁰ Filipp. 4, 11—13.

¹¹ Zsolt. 102, 14. és

Mózes 1, 3, 19.

¹² Luk. 15, 24, 32.

rancsold, amit akarsz. Megvallja Pál apostol is, hogy Tőled kapta ezt és „dicsekszik bár, de az Úrban dicsekedik”.¹³

Hallottam mást is, ki könyörgött, hogy kapjon: „Távoztasd tőlem — úgymond — a gyomor kívánságát.”¹⁴ Kitűnik ebből szentséges Istenem: Te adod, ha meglesz, aminek történetét megparancsoltod.

Tanítottál, jóságos Atyám: „Minden tiszta ugyan, de ártalmára lesz annak az embernek, aki botránkozással eszi.”¹⁵ És hogy jó minden teremtményed, „semmi sem elvetendő, amit hálaadással vesz magához az ember”.¹⁶ Majd hogy „az étel nem tesz minket kedvessé Isten előtt”.¹⁷ És „senki se mondjon ítéletet rólunk étel vagy ital dolgában”.¹⁸ Végül: „aki eszik, ne vesse meg azt, aki nem eszik; és aki nem eszik, ne károztassa azt, aki eszik”.¹⁹

Megtanultam mindezt. Hála és dicséret Néked, tanító Istenem, fűlem nyitogatója és szívem fénysége. Ragadj ki minden kísértésből engem. Nem félek a tisztátalan ételtől tehát, hanem a tisztátalan kívánságtól félek. Tudom, hogy Noé engedélyt kapott minden fajta állat evésére, ami eledelül szolgálhatott neki.²⁰ Illést hűsétel erősítette meg.²¹ Csodálatos volt Keresztelő János megtartóztatása; állati hús, mert sáska volt étele és nem lett tisztátalan.²² Ám tudom, hogy a lencse vágya csalta meg Ézsaut²³ és a vízital megkívánása miatt szemrehányást tett később Dávid is magának.²⁴ Királyunkat sem hússal, hanem kenyérral kísértette az ördög.²⁵ A pusztaság népe sem azért érdemelt elvétést, mivelhogy a húsra fáj a foga, hanem mert torkos ételvágy miatt az Úrra morgóódott.²⁶

E kísértések között harcolok naponként az evés és az ivás kívánsága ellen. Nem tehetem, hogy elhatározom: megválok attól egyszer és soha többé nincs közöm vele, amint ezt tehettem az ágyasság esetében. A torok kantárát tehát mérséklettel kell meglazítanunk és azután ismét szőrosabbra fognunk. De aki a szükség meggyéjén kevésbé túl nem lendül: akad-e ilyen valaki, Uram? Ha akad, nagy ember, bárki is legyen és a Nevedet dicsérje. Én nem vagyok ilyen, hiszen bűnökben leledzem. Ám azért én is magasztalom Neved. Aki a világot legyőzte, közbenjár Nálad a gonoszságomért²⁷ s odaszámlál a teste gyöngé tagjai közé, mert az ő a'aktalanságát is meglátta szemed és a Könyvedbe be volt írva minden.²⁸

AZ ILLATOK CSABÍTÁSA

A csalogató illatokkal nem sokat törődöm. Ha nincs, nem kívánom s nem lököm el, ha épen körülfelhőz, de arra is készen vagyok, hogy teljesen nélkülözzem. Ilyennek látom magamat, bár lehet, hogy tévedek. Szánalmas sötétség burkol körül ezen a téren is, nem ismerem föl miatta a képességet, amely rejtőzik bennem. A lelkem kérdezi magát ereje felől, de úgy gondolom, hogy könnyen még a maga szavának se hihet. Ami erő ugyanis benne van, rejtőzik többnyire, míg a tapasztalás nap-

¹³ I. Korinth. I. 30, 31.

¹⁴ Jéz. Sir. 23, 6.

¹⁵ Rom. 14, 20.

¹⁶ I. Timoth. 4, 4.

¹⁷ I. Korinth. 8, 8.

¹⁸ Kolossz. 2, 16.

¹⁹ Rom. 14, 3.

²⁰ Mózes I. 9, 2, 5.

²¹ Kir. III. 17, 6.

²² Máté 3, 4.

²³ Mózes I. 25, 34.

²⁴ Kir. II. 23, 15—17.

²⁵ Máté 4, 3.

²⁶ Mózes IV. 11.

²⁷ Rom. 8, 34. és

Ján. 16, 33.

²⁸ Zsolt. 138, 16.

fényre nem hozza. Senki sem lehet nyugodt abban az életben, melyet egészen küzdelemnek nevezett az frás.²⁹ Aki gonosz létére megjavulhatott, miért ne lehetne gonosszá a javulásból ismét? Egy a reményünk, egy a bizodalunk, egy a mi erős ígérünk: könyörület.

A HALLAS ÉLVEZETÉRŐL

A fülek élvezete már erősebben behálózott és leigázott engem. Amde föloldottál és megszabadítottál. Bevallom, hogy az igéiddel elevenített hangok valamennyire most is a kedvemre valók, ha édesdeden, művészi dallamon zengenek. Annyira nem, hogy beléjük ragadjak. Ott hagyom épen, amikor akarom. Am az elevenítő gondolatokkal együtt követelik nálam a bebocsáttatást. Szívemben nem az utolsó helyre kíváncsoznak s én alig jelölöm a méltó helyet nekik. Néha úgy látom ugyanis, hogy nagyobb megbecsülést juttatok nekik, semmint ez illenék. Tapasztalom azonban, hogy több melegséggel és jámbor kegyességgel hajlítják lelkünket az áhitat tüzéhez ezek a szent igék, ha így ének-száron zengenek, mintha ének nélkül. Meg azután a szívünk különféle érzelmei dallamban s éneklésben a maguk sajátos módján törnek elő és ez a mód, valami rejtett rokonság erején, életre kelti viszont az érzelmeket is.

Amde az érzékek gyönyöre — amelynek józan eszünket átadunk nem illő, mert eszünk meggyöngül benne — gyakran lépreccsal engem. A gyönyörködés az értelmet nem olyan módon követi bizony, hogy türelemmel mögötte haladna, hanem az értelemnek elébe szalad és vezetésre tör, holott csak ennek révén engedjük be őt is.

Igy ezen a téren észrevétlenül is vétkezem, később azonban ráeszmélek erre.

Olykor azonban e csalódás törétől túlzásba menően őrizkedem és mértéktelen szigorral tévedek. Néha olyannyira, hogy az énekek minden édes dallamát, melyekben Dávid zsoltárait zengedezik gyakran, a fülemből, sőt az Egyház füléből is eltávolítanám örömet. Elfogadhatóbbnak tűnik föl nekem, amit emlékszem, Athanázról, Alexandria püspökéről meséltek nem egyszer: ³⁰ a zso'tár-mondónak olyan csekélyke hangárnyalattal engedte az éneket csupán, hogy az fölolvashoz hasonlótt inkább, semmint éneklőhöz. Mégis, ha megemlékezem a könnyeimről, amelyeket hitem visszanyerése első idején sirtam el Egyházad énekei közben és ha továbbá szemügyre veszem, hogy most is nem annyira az ének maga hat meg, inkább a tartalom, amit zengő hangon és igen megfelelő dallamon énekelnek: el kell ismernem újra e szokás roppant hasznosságát.

Igy ingadozom az érzéki élvezet s az ének tapasztalt üdvös mivolta között. Amde mégis csak odahajlok inkább — bár nem visszavonhatatlan ez a véleményem — hogy az ének szokását az Egyházban helyeseljem. Hiszen a fül gyönyörűségével a gyöngébb lélek is jámborabb érzelmekre serken. Ha mégis előfordul, hogy inkább az ének, mint az énekelte szöveg ragad magával engem, bevallom, büntetésre méltó módon

²⁹ Iób 7, 1.

³⁰ Szent Athanáz Alexandria püspöke, a világegyház egyik legnagyobb egyénisége. (295—373.)

vétkezem. Jobb volna ilyenkor, ha nem hallgatnám az énekes szavát.

Íme, így állok ebben a dologban. Sírjatok velem és sírjatok értem is, akik az eszetekben valami jót forgattok, amelyből majd tettek is szülnének. Akik nem forgattok ilyet az eszetekben, nem indítanak meg titeket ezek. Te pedig hallgass meg Uram Istenem. Pillants rám és láss meg engemet. Könyörülj rajtam és add vissza az egészséget. Nehéz kérdés lettem magamnak is a szemed előtt és ez az én betegségem.

Fordította Városi István

Robert Browning:

A HITETLEN KÉTSÉGEI

Mondd: mik vagyunk hát? csendes és nyugodt, határozott hitetlenek, igen?

ma, holnap s mindörökké, — gondolod?

És biztosítasz róla engem is?

Ne hidd. Csak annyit nyertünk: most a hit,

mint rég hitetlenségünk, megrohan

s a lelkünk megzavarja. Nyertem-e?

Hitetlenségem hogy korlátozom?

Gyümölcsöt hogy terem? Ezt kérdezem.

Magam biztosnak érzem, — de elég

a napfény, vagy halálhír, gyöngyvirág,

vagy Euripides egyetlen sora, —

elég, hogy ötven félelem s remény,

mely ősi-új, mint nagy Természetünk,

kopogjon s ajtót nyisson lelkemen;

hogy kéz a kézbe, körbe táncot járva

egy régi bálványt tápláljon megint...

A nagy Talán! és senki sem segít, —

megint csak itt a régi kétkedés.

Akarva, Isten, tudna tenni tán...

Tenné, ha tudna. — mért nem eddig is?

Ha mégis... hol? hogyan? és mikor? Kell, hogy

legyen rá mód... — Kezed kinyújtva jársz

és egyszer oly ígébe ütközöl,

amelyben „út, igazság, élet” is lehet.

John Milton:

SÁTÁN ÍTÉLETE A HÁBORÚRÓL

Ó, szégyen, emberek! Az átkos ördögök,

a kárhozatnak népe, összetart;

ti... mindnyájan csak összekaptatok;

bár Isten áldást és békét ígért!

Vad gyűlölség, dühöngés, lázadás

él köztetek. Borzalmas háborúk

embert és földet elpusztítanak.

Épügy, — hisz eljövünk majd még mi is —,

épügy, mint hogyha ördög és pokol

nem törne romlásokra, emberek!

Székely György fordításai

KARNEVÁL

(A halál, a kenyér, meg a gyermek)

Írta: Molnár Kata

Az én szerepem ebben a történetben nem rokonszenves. Az egész történet nem az; nyomasztó árnyékú események sodródtak össze különös jelzőfonalává annak a tavasznak, a leghevesebb tavasznak, amit valaha megérttem. Az éledés ereje olyan hirtelenül bontott ki rügyeiből mindent abban az évben, hogy az akácok egyik napról a másikra feldokolni kezdtek virágzásuk fehér zuhatagának túláradásában; tárt ablakainkon nyármeleg csend lehelte be a sötétkék estéből mézédés hallgatással világító illatait.

Azon az estén, amely a kezdete volt mindannak, amit itt elmondok, ketten álltunk az ablaknál anyámmal. Két kisfiam már aludt a másik szobában.

Férfjem távol volt, előző nap utazott el Franciaországba, turnéra. Mindig sok bajunk volt egymással, nem búcsúztunk egymástól teljes békességben most sem; pedig valamit mindenképen el kellett volna mondanom neki, mielőtt elmegy. Mindenesetre okosabb és becsületesebb dolog lett volna, ha még elutazása előtt megmondom neki — amit én akkor néhány nap óta már tudtam, — hogy érkezőben van a harmadik gyermekünk. Az este csendje, anyám végtelen békéje mellettem, a kék sötétből mély édességgel beúszó illatok fájdalmat keltettek bennem, nyugtalan és nehéz vágyat szeretet, osztozódás, erős, igazi valakihez-tartozás után. Már-már megmozdultam, hogy megszólalok és anyámnak elárulom új titkomat, amit csaknem a babonásság féltésével magamra-zárulva őriztem — „nehogy elkiabáljam“, — de éppen amikor megszólaltam volna, hallottuk meg az előszoba felől a csengőt.

Táviratot kaptunk.

De nem férjemtől, ahogy az első pillanatban hittem. Ellenkezőleg, az ő nevére érkezett Debrecenből, ahol tudtommal soha életünkben nem ismertünk senkit. Nem volt más hátra, fel kellett bontanom.

Meglehetős megdöbbenésemre, a sürgőnyt apósom küldte egy debreceni szállóból: azonnal utazzunk oda. Anyósom is ott van vele. Nőtlenül maradt idősebbik fiuknak. Róbertnek röviddel előbb kezdődött betegsége váratlanul súlyosra vált s mivel a szülők úgy vélték, hogy férjemet is itthon találják még, a beteggel azonnal útnak indultak Pest egyik kitűnő hírű sebészéhez. Debrecenben azonban már le kellett szállítani Róbertet a vonatról. Be tudták vitetni a klinikára, de állapota a legteljesebb mértékben aggasztó, — ha csak egy módunk van rá, menjünk azonnal.

Reménytelen volt, hogy férjemet legalább Reimsban eléri még a táviratom. Nekem mindenesetre mennem kellett ezek szerint.

Magamhoz vettem kéznéllevő félretett pénzünket. Az utazáshoz legszükségesebb holmimat gyűrtem éppen táskába, amikor már megérkezett a másik sürgöny: Róbert meghalt.

Nem volt ez egészen egyszerű történet. A vonatban egész úton a

gondolataimmal vesződtem. A megindultságot, amiből pedig igen sok volt bennem, nagyrészt belémfojtotta a haragvó félelem, hogy a most készülődő gyermekkel magamban, egy tölem idegen gyász bajjós, riasztóan kéréten benyomásainak kell alávetnem magam. Egész valóm tiltakozva szegült ellene a kötelességnek, amit mások tragédiája parancsolt rám és amihez ekkor semmiféle vállalni való közömet nem éreztem. De túl ezen, nem fojthattam el magamban a furcsán mély megdöbbenést.

Róbertről az utóbbi időben egyre többször került szó otthon köztem és férjem között s ilyenkor rendszerint élesen összekülönböztünk. Ahányszor férjemnek különvéleménye volt az én családom valamelyik tagjáról, Róbert neve már ott volt köztünk kivédhetetlenül. Bennem, mindentől függetlenül, barátságra meglepően kész rokonszenv élt Róbert felé; de később már lehetetlen volt ésszel megértenem különös, meghasonlott életének teljes tétlenségét. Eppen tanári diplomájának megszerzése idején — amikor én még nem ismertem, — történt vele valami, valamilyen törés az életében, egy asszony, valami szerelem talán, amiről maga a család se tudott meg semmi bizonyosat soha; de ami miatt azóta — több mint tíz év óta már, — az ódon kisvárosi lakásban tétlenül élt ez az okos, nagyon képzett és értelmetlenül félbemaradt életű, magányos férfi, egyszerűen ráhagyatkozva az öreg, tevékeny apa kegyére és anyjának gondjára. Lehetetlen volt elképzelni, hogy mi történjék vele, ha a család öreg fenntartója előbb-utóbb kidől, vagy ha anyósomat — aki keserű panaszu rabszolgája volt egyébként Róbertnek, — érné valami baj. Ez volt a családnak az a közös gondja, amiből én, aki körül ott nőttek a gyerekeim és előregedett anyám élt velünk, semmiképen sem kívántam részt kérni. Ott, a Debrecen felé futó vonatban, fojtó idegenséggel nehezedett rám az utazásnak máskor izgalmas ismeretlenség-ize. Egy elrettentő bölcseségű ismeretlenség árnyékában utaztam, amely kísérteties egyszerűséggel tett pontot a befejezetté határozott kérdés végére.

Amikor megérkeztem és kilépve tájékozatlanul az állomásépülethől, megálltam, hogy szétnézzek kocsi vagy villamos után, olyan váratlanul talált a levegőnek egyszerre csak sajátosan lebegő, átható édességű illatszer-ize, hogy naivul, komolyan elcsodálkoztam rajta, miféle különleges hölgyek hagyhatták itt ekkora körzetben a parfümjük felhőjét. A villamosban, amelyet későre találtam meg és emiatt jóformán üresen, máris indult, csodálkozó szimatolással szét kellett néznem: illattal volt átitatva a kocsi belseje is, mintha csak az iménti szagos hölgyek innen szálltak volna ki; vagy mintha óriási köteg illatos virággal utazott volna benne csak még az előbb valaki.

A nyitott ablaknál elszuhogó levegő egyre rejtelmesebb virágok lehetével járt keresztül rajtam; és meglepetésszerűen ekkor jutott eszembe — elég sokára, — hogy valamerről a híres Nagyerdő ringatja szét itt fehérbeborult üzenetét mindenüvé. Egy láthatatlan, tengernyi akácvirágzásnak mindent belebegő illatában futott velem a kocsi; és a fényes levegő ifjúi bódulata, a szárnyas, édes illat zaklató poézise lebíráhatatlanul fájdalmas módon ragadott most magához. A virágszagú

város ismeretlenségében ott volt valahol a lezárt tragédia, amit magában tartott, közömbös titkaként köveinek és uccáinak, ahol soha még nem járt eddig közülünk senki s ahol Róbert riasztóan mozdulatlanná vált életén kívül semmit nem ismertünk se mi, se ő.

A szállóbeli szoba az emeleten, régi, kőszagú, világos folyosóról nyílt. Ugyanide nyílt a szobának az ablaka is; és ettől valamilyen ódon, vidékies félhomály szüremlett a szoba falai közé, ahol az idős pár gubbasztott kifosztott magányossággal. Apósom csuklón fölzokogott, amikor fölállt helyéről és elmjött.

Ijesztően kevesen voltunk együtt így, az egész világból összesen mi hárman ehhez a mindemből kiárvult, útközi elmúláshoz. Kegyetlen dolog volt mindenképen az is, hogy a két öreg közé egyedül érkeztem meg én, a mégis csak idegen. Egy felnött fiukat, akit én nem ismertem s aki a legkedvesebbjük volt, ennél a mostaninál is irgalmatlanabb, véletlenebb tragikummal már elvesztették néhány évvel azelőtt és amióta anyósomat csak ismertem, ennek a gyászának szenvedésébe zárultan élt. Ennek ellenére nem tartottam őt jó asszonynak, aminthogy minden jel szerint valóban nem volt az; de ahogy most megpillantottam az újabb csapás alatt jajdulás nélküli, merev magányosságával, megrendített. És éppen mert felszakadó őszinteséggel semmit nem tudtam neki mondani, odaadtam kettejüknek a legtöbbet: elszorult szívvel a magam új kisgyermekének a híradását, amiről még senki sem tudott.

Apósom fájón, felnyíln hallgatott. Anyósom zárt maradt, magányos; nem szólt semmit, rámnézett kihamvadt, nehéz tekintettel. Kicsit eltolt magától.

— Kislány, szomorú ez. Nagyon szomorú — mondta hirtelen apósom mélyről, könnyektől kicsit rekedt hangon. Mindig így szólított, a nevemet nem szerette.

Aztán — még el-elakadva, de szinte sürgetetten — egyszerre már beszélni kezdett. Ekkor vettem észre, mennyi nyugtalanság és izgalom és benne a fájdalom alatt. Tulajdonképpen csak azt várta, hogy mi megérkezzünk, tennivalói voltak még hátra, épen elég; a körülmények bizonyulták tették az elintéznivalókat és a csapás megrendülésén felül az öreg férfi tele volt túlfeszített gonddal.

— Holnap délután lesz a temetés — mondta. — Utána, este már utazhatunk.

Megértettem, hogy nincs nyugta, míg tisztességgel túl nem tudja magát mindenén. De nem fogadott el tőlem egy fillért sem, összecsukta kezemben a bankjegytárcámat.

— Az semmi, mi az, ami neked ebben van! — mondta túlzott semmibevevéssel és hevesen legyintett. — Azt csak tedd el. És arra most nektek is szükségetek lesz.

Ez a mondat volt az egyetlen jele annak, hogy amit nekik mondtam, meghallotta és nem felejtette el.

Kimondhatatlanul különös ideiglenesség volt az, ahogy mi voltunk most itt, ebben a számunkra ismeretlen, mézillatú városban. A szállóban — amely meszelt tisztaságával és kőszagával régi, vendéglátó vidéki házak családias levegőjét idézte, — a katasztrófák baljós jelenté-

kenysége nyomta ránk idegenségünk bélyegét. A folyosón, a lépcsőn a személyzet felő tartózkodással kitért előlünk; előttünk, mögöttünk suttogó magyarázat szigetelt együvé hármunkat. Hármunkat, amikor pedig én ugyanaz voltam most, ami kint, körül a virágbaborult fák, — életviselő gyönyörűség... Mentünk együtt az illattól szétágult uccákon mi hárman, mindenkiétől elkülönült sorssal, magunkban, mint a megjelöltek; és ettől, hogy ennyire egyedül voltunk, még ijedelmesebben magárahagyottá vált az a kihűlt test, ami Róbertből itt volt még és riasztóan megszűnt embervoltának utolsó másnapját várta most valahol.

A klinikáról jöttünk már, ahol az első elintéznivalókból apósom legfájóbb harca zajlott le s amikor indulhattunk végre tovább, elmagyarázott úton indultunk a sírhely miatt a temető felé. Anélkül, hogy észrevehettem volna, mikor történt, útnk egyszerre már fiatal fák napfényűtötte, váratlan erdejében vezetett. Zöld napfénnel telesztítált csend világos harangja veit körül bennünket, virágba és illatba borult lombok álmódó derűjében mentünk előre, olyan mély mosolyában illatnak és csendnek, hogy elállt tőle a lélekzetem; és ekkor anélkül, hogy bármelyikünk is előkészülhetett volna rá, találkoztunk vele — Róberttel.

Ugyanabból az irányból, amerről mi jöttünk, robogott el távolabb az úton a csukott, fekete autó. Véletlenül pillantottam meg a zöld álomlombok alól és ahogy láttam elrobogni az úton ugyanarra, amerre mi tartottunk: vak belsőjének fekete kövűtségében hirtelenül, egyszerre ráismertem Róbertre.

A találkozásnak ez a közömbös, szárító váratlansága rettentően megrázott; anyósomra néztem hirtelen. Mereven lesütötte szemét. Apósom holtfáradt élénkséggel beszélt valamiről. Amikor rápillantottam, egyetértő tekintetében volt valami a megbénult könnyek fényéből.

Én pedig tudtam, határozottan, hogy a kocsit mind a hárman láttuk. Apósom korábbi szavaiból azonban tudtam ekkor már azt is, hogy életének utolsó éjszakáján Róbert egyedül volt, egészen egyedül. A katasztrófa akkor már minden percben bekövetkezhetett, de anyósom annyira kimerült volt, hogy haza kellett vezetni a szállóba.

— Mama nem bírta már tovább. Le kellett hogy pihenjen végre — mondta erről apósom. Minden fegyelmezettségemre szükségem volt, amikor ezt hallottam, hogy el tudjam rejteni megrettenésemet.

Itt, az erdei út napfénynyilazta, zöld csendjében nyers lázadás indult meg hirtelen bennem ennek az asszonynak az önzése ellen, akinek vesztés anyasága árnyékként tudta elnyelni azt a ráesett sugarat, ami bennem egy kisgyermek életét váró fényforrás volt ekkor; és aki a maga szenvedéskultuszát féltve, kész volt színlelni saját gyászával szemben, amikor a pillanattól hirtelenül találva nem tudta, hogy feleljen meg kifelé is magának.

A városba villamossal mentünk vissza. Mire apósom mindent elintéztetett, rég elmúlt a délután; fáradtan és hallgatagon vacsoráztunk valahol. Késő este volt, mikor visszatértünk a szállóba.

Az emeleti folyosón az ablakok végig nyitva álltak és a köszagú falak közé lebegve úszott be az estéből a hűlő levegő nehéz akácillata. Lentől, a szálló barátságos kerthelyiségéből, zümmögő nyáresti lámpák

világítottak föl a folyosó mennyezetére; a szoba egyik sarkába beverődött a fényük és ez furcsa derengéssel ült a falon. Kimentem a folyosóra, a szobalányt kerestem, — vasárnap volt és a zárt üzletek miatt még elmenetelünkör öt kértem meg, szerezzon legalább egy szál gyertyát estére.

Mire a gyertyával visszatértem, az öreg pár már lefeküdt. Az agyonfáradt sötétben apósom halk, fojtott zokogását hallottam az ágy felől. Egy nagy vaskályha volt a szobában, erre tettem a gyertyát, amikor meggyújtottam.

Dermedő magányossággal, sápadtan sóhajtott és imbolygott a hideg vaskályhán a halottvirrasztó gyeryaláng, meg-megmerítkezve kísértetiesen két elkülönült fájdalomú ember halk zokogásában. A folyosó éjszakának nekitárt ablakai alatt, muslincás kertiasztalok között egész éjjel egy duhajul mulató társaságnak húzta a cigány. A kályhán meg-megdermedt a gyertya lángja; kinyúlt rémületesen hosszúra, aztán betegesen lobogni kezdett, verdesve összevissza és a falon futkosó árnyéknak libegő hangja lett tőle, mint a hideglelésnek. Az öreg férfi fojtott hangja egyszer megszólalt nehéz lélekzettel a másik ágy felé:

— Már tudom. Szimonicsnének hívják most azt a lányt, aki itt van. Valamilyen kereskedő a férje.

Reggel apósom kimerülten rámmosolygott, enyhülten és véreres szemmel:

— Mégis akadt hát ismerősünk itt. Egy volt tanítványom jutott éjszaka eszembe, aki itt ment férjhez. Mamának rögtön szoltam is róla, ahogy eszembe jutott végre a neve. Tudod... mamának nagyon fáj, hogy mi itt ilyen kevesen vagyunk. Nagyon okos, csinos lány volt a kis Kanizsai Elza, Róbertet is jól ismerte. Ő, egészen biztos, hogy emlékezni fog rá. Mennyire meg fog majd döbbsenni, ha meghallja... Talán meg tudjuk találni, persze: hogy gyere te is, szívesen jössz? — Véreres szeme hirtelen megkönnyesedett: — Legalább elmúlik ezzel a délelőtt.

Megleپően könnyen találtuk meg, a férfi jónevű kereskedő volt a városban, úgyszólván mindenki ismerte. Régimódi, nagy fűszerüzlet délelőtti sürgésébe léptünk be; petróleumos deszkapadló, szappan és füstöltsonka zsúfolt szagainak mozgalmassága közé, — valamilyen furcsán, nyilaló élességgel ismerős világnak a mindennapjába. S aztán továbbkerültünk; alma- és bazsalikomszagú pirosplüss ebédlőbe, karvas-tagon aranyrámás goblenképek közé, egy agyondolgozott kezű nagymama és egy lelkendező fiatalasszony közé...

... akik itt itthon voltak. Úgy voltak itthon itt, ahogy én voltam otthon odahaza, ahol ott van most nélkülem a két kis gyerek, anyámmal, akinek meg se mondtam... Akik itt élnek, azok nem virrasztanak cigányszóra hajladozó halotti gyertyaláng mellett, elszorított lélekzettel fulladozva egy mindentől különszakadt elem hidegében. Ezek, akik itt itthon vannak, élnek, mint én.

A fiatal nő heves keze egyszerre megállt a levegőben s aztán fölcsapott, a hangjával együtt:

— Kicsoda! Róbert!?

Mereven, riadtan nézett ránk, szeme lassan megkönnyesedett:

— Róbert!... És most itt van?... — S aztán újból, fölszakadt hitetlenséggel: — De hát hogy lehet ez?

— Mindig szerencsétlen volt! — suhant közénk anyósom váratlan, halk hangja. Majdnem csak lehelve szólt, de keserű szájjal, vád és engesztelhetetlenség áradt róla, sápadtan, halkan, makacsul felelt: — Róbertnek sohasem tudott sikerülni semmi! Szerencsétlen volt egész életében. És ha egyszer valakinek nincs szerencséje, annak nem sikerülhet még az se, ahogy meghal. Tudhattuk volna már akkor, amikor mindent el akartunk követni, hogy megmentjük, hogy ez az útja se fog sikerülni. Mennyien ismerték otthon! Mindenki tudni fogja, hogy neki igazán nem így kellett volna befejeznie az életét! Itt, ahol semmi, senki sehol...

— Ma délután? — kérdezte még könnyes figyelemmel a fiatalasszony. Síma, szelíd szája eltűnő kis mosolyba vékonyodott: — De üres kézzel nem megy el azért innen sem. Tudok adni neki valamit, még otthonról, amit elvigyen magával. Most mindjárt elő is keresem. Egyszer ibolyát szedtünk együtt — mondta majdnem mentegetőzőn, — de amit én szedtem neki, az nálam is maradt, mert... aznap mi ös zevesztünk. Istenem, gyerekek voltunk — mondta asszonyvoltának elnéző mosolyával. — Róbert még nem is volt egészen nagydiák... — Aztán ránkpillantott: — Kis száraz csokor persze, világoskék selyempapírban van. Még ahogy akkor eltettem.

Róbertet én mindössze hat év előtt ismertem meg — azóta voltam férjnél, — de most biztosan tudtam, hogy nem igaz: idősödő, félbe-maradt élete nem csak szerencsétlen volt. Róbert fiatal is volt. Egyszerre furcsán elfáradtam ettől az egyszerű kis történettől.

— Délután beteszem hozzá a koporsóba — mondta csendesen a fiatal nő.

Anyósom fénytelen érdeklődéssel csak bólintott. De elnerülten vizsgálódó szeme a fiatalasszony arcán járt. Elhullatott hangon mondta:

— Igazán, nahát... emlékszem, igen... Én nem is tudtam... érdekes. Nem is tudtam.

— De a kis szomorú menyasszony nem bántódott meg azért most ettől a régi gyerekségtől? — simogatta meg kezemet váratlanul a nagymama.

Pillanatnyi kis zavar támadt, gyors, többszavú magyarázat: nem menyasszony vagyok, hanem feleség és a két fivér közül a fiatalabbiké. A nagymama meglepőnek találta ezt, férjemet kutatta emlékezetében:

— Hát már meg is házasodott? No de biztosan csak mostanában!

Vastag ereikkel keménycsomós keze ott volt a térdemen; most én simogattam meg. Rámosolyogtam:

— Most várom a harmadik kisbabánkat.

— Ó, kedvesem! — nézett rám nyugalmasan — de örülök, hogy így van! Mégse a maga szeretettjét gyászolja hát akkor ilyen fiatalon. A rokon, hiába szeretjük akárhogy, csak rokon és nem több. Ezek a szegény szülők majd meggyászolják a maguk szegény gyermekét, ha már így kellett ennek lenni. Maga meg kedvesem, örüljön annak, aki érkezik.

Apósom elhomályosodott szemmel bölintott kissé.

— Azért, amilyen szomorú ez... milyen különös is. Nagyon különös. Az egyik megy, a másik jön...

— Igennagyon szomorú ez — mondta az öregasszony. — De ez a rend. Aki meghalt, az elment. Annak kell élni, aki jön.

Anyósom hangtalan alakja valamilyen görcsös ellenvetés feszültségével egyenesedett föl ebben a pillanatban s ahogy kiégett tekintete lesíklott rólam, hűlő szájjal éreztem, hogy nem tud rámnézni. A fiatalasszony és apósom egyszerre ugrottak föl, ők hamarabb vették észre: anyósom megingott ültében és lecsukódott szemű arca élettelenül, furcsa lappadtsággal oldaltcsuklott. A nagymama félretolta őket, a fiatalasszonyt kiszalajtotta ecetért és erőteljes, türelmes tenyérrel veregetni kezdte anyósom halottian sápadt arcát.

— Olyanok ezek a szegény, szomorú lelkek ilyenkor, mint a beteg újszülöttek — beszélt közben hozzánk csendesen. — Meg kell tanítani őket élni, mert nem tudják, mi a levegő. No, no! — mondta, mikor anyósom lenyelte az első korty vizet. — Hát miért kell ilyet csinálni... Még ha ez a kismama csinálta volna. Öregek vagyunk... azért görbül meg a hátunk, hogy ráférjen, ami nehéz.

A fiatalasszony sürgősen rábeszélte apósomat, hogy ne menjünk vissza a szállóba, maradjunk itt náluk, az ő rozszant hintajukon a temetésre is együtt mehetnénk. Nem fogadhattunk el tőlük ennyit, sokdolgú napjukba amúgy is belezavartunk; de aztán beleegyeztünk abba, hogy a temetés után velük jövünk haza és innen, tőlük utazunk el. Ekkor tudtam meg, hogy a házban gyermek is van: a nagymama nem jön el a temetésre, ő marad itthon délután a gyerekekkel meg az üzlettel.

A város délidejének melegéből réteges, olajsűrű áramlással úszott tüdönkbe az akácillat. Míg hazaértünk, apósom szájalomraméltóan gondterheltnak látszott; én rettenetesen megviseltnek éreztem magam, tele voltam fölkevert lázadással, keménységgel és kegyetlenséggel. Anyósom roppant fáradtan ment köztünk, annyira szemmeláthatóan erőtlennül, hogy a szálló kapujában megbotlott. Egészen önkénytelenül kaptam feléje és ekkor hálásan rámpillantott. Karomba kapaszkodott, majdnem bizalommal; én ellenkező bensővel, érzékenység nélkül segítettem előre a lépcsőn, így értünk föl az emeletre is. Apósom lent maradt, számlánkat rendezte.

— Köszönöm — mondta anyósom, mikor szobánk ajtaja elé értünk. — Nagyon kedves vagy hozzám. Ha te nem volnál itt, nem is lenne, aki törődjék velem.

Mint aki káprázik, úgy néztem rá. Azt éreztem, hogy sístergő szemmel meredek rá, gúnnyának fulánkjától megbénult szemgolyóval. Pedig nem gúnyolódott. Tekintete fáradt volt; talán nem is látott engem, ahogy rámnézett. De nem tudtam ezt elhinni, — nem hittem el neki ekkor már semmit. Ellenség volt. Nem hihettem neki; hogy ellen-ség lehessen.

— Mert apának semmire sincs gondolja, láthatod — mondta, míg kalapját letette. — Másokhoz bezzeg tud udvarias lenni — mondta halk, megdöböntő, pletykás keserőséggel, — a kocsit úgyse nem fo-

gadta el, pedig jobb lett volna, ha azzal megyünk. Arra nem gondolt, hogy nem is tudjuk pontosan, villamossal az út meddig tart és ott még gyalogolnunk is kell. A vége az lesz, majd meglátod, hogy el fogunk kélni. De apának mindig csak mások voltak a fontosak. Neki még mindig nem elég, ahogy ráfizettünk az ő másokat kimélő udvariasságaira. Ha a vonat is nem az lett volna a fontos, hogy mit mondanak mások, akkor még föl tudtunk volna érni Pestre és most minden másképp lenne. De apa csak az idegeneket tudta kimélni mindig. Most majd mehet ebben a hőségben gyalog, pedig ő is nagyon jól tudja, hogy milyen nehezen bírja.

Volt valamilyen hátathidegítő, árulkodó alacsony:ág ezekben a halk, folyamatos szavakban, ahogy vádaskodásuk rávetült a délután közlő eseményére, amit nem nevezett meg. Merev mellkassal szivtam be a törődött élű szavak színvállását; belül olyan elutasító voltam feléjük és olyan csikordulón mohó, mint a száraz homok. Anyósom az ágyra letett kalapját odahozta most az asztalhoz és megkért, hogy varrjam rá a gyászfátyolt.

— Te is láttad azt a fiatal, gyászruhás asszonyt tegnap a villamosban, amikor a temetőből jöttünk haza. Nem láttad? Hogy lehet ez, hiszen veled szemben ült? Nagyon csinos volt, széke, nagyon elegáns volt. Kár, hogy nem szóltam neked, nézd meg a fátyolt a kalapján, hogyan van feltűzve, úgy kellene most ezt is. De azt hittem, hogy úgyis megnézted. Pedig valahogy rendesen kellene ezt is — mondta, — most már nem csak mi magunk leszünk. És te jobban tudod csinálni, ügyesebben.

Ez nem volt igaz; ő pontosan tudta, hogyan akarja, az én kezemen pedig sohasem volt még gyászfátyol. Tudtam, hogy ez a kíván:ága is csak egyike azoknak a felismerhetetlen indítékú ürügyeknek, amik köré az egész élete épült. A nyers megütődésnek már csaknem alattomos íze volt bennem, de nem tagadhattam meg tőle ezt a jelentéktelen szolgálatot és előkerestem a varróholmit. Csak amikor az első öltésbe bele akartam szúrni a tűt, akkor állított meg a jéghideg felindulás. Olyan rémület fogott el, hogy nem is tudtam rögtön megszólalni.

— Talán még:é én csinálnám — mondtam halkán, habozva. El akartam kerülni mindenképen, hogy fájdalmasan megbántsam, de ki kellett mondanom: — Nekem most kis ingeket kellene varrnom. Pólyacspikéket...

Meg sem értett egy pillanatig, üresen nézett rám.

— De csak nem akarsz most itt ilyesmit kezdeni, hiszen nemsokára mennünk kell.

Olyan erős kiáltás maradt bennem, hogy a hangom elveszett tőle.

— Mama nem érti, hogy mi az, amit mondok?

Egészen mindegy volt, hogy megkérd:ezem ezt tőle; olyan messze volt mindentől, ami én voltam ekkor. Csodálkozva nézett rám és ekkor hirtelen hideg, süket lüktetést éreztem a fülemben. Most láttam meg, hogy a szeme elejétől kezdve pontosan értette, amit hallott.

— Ó — mondta halk, elhúzott, szórakozott hangon, — micsoda babona.

Keze ottmaradt bizonytalan kis intéssel az asztalon. Nem mozdult, fáradt egyenességével ült helyén tovább, az asztalterítőre nézett, aztán várakozva rám.

— Szólj, ha nincs kedved hozzá — mondta halk, nehéz hangjával türelmesen. — Akkor csinálnom kell már, mert apa mindjárt jön.

Tudtam, hogy alulmaradtam. Torkom összeszorult és vágott, mint a kés. Ahogy visszahajoltam a fátyol fölé, ez már feketére sötétedett gyűlölet volt, engesztelhetetlen, mint az a gyász, amely ezt a tüt a kezembe adta.

Apósom lépett be aztán, némán és nehézkesen: indulnunk kellett; de nem szólt. Anyósom, megértve az elérkezett percet, szintén szótlanul gyors, majdnem ijedt engedelmisséggel húzta maga elé a kis állótükröt az asztalon, retiküljéért nyúlt és előkapta púderdobozát. Olyan rettető volt a magához tartozó gondosságnak ez az egyetlen felelete arra, amit mi jelentettünk ott előtte állva hallgatagon és készen, hogy nem mertem apósomra nézni. Anyósom bátortalan, sietős nyugalommal, mint akire várnak és tudja, hogy mindjárt rá fognak szólni, halk, feleselő szemrehányással mondta:

— Tudom, hogy elkéshetünk, de mások is lesznek ott. Nem mehetek csak úgy, mint aki nem is készült.

A villamosban észrevettem, hogy patakszik róla a verejték. Sápadt, csapzott arcán nyoma se volt már a rizspornak.

Nem tudom és talán már sohasem fogom megtudni, dombon van-e a debreceni temető. Bennem úgy maradt meg az az éles, sziszegve égő sárga napfény, hogy enyhe emelkedő megyünk fölfelé és csak úgy dől ránk a füledt, sűrű, kábító, rettenetes akácillat. Nem voltunk magunkban, a temetésrendező is velünk jött, ma sem tudom, állandóan foglalkozásával járó üzleti tisztességből-e, vagy különleges körülményű esetünk keltette föl együttérzését. Apósom roppant fáradtan, de eléggé nyugodtan beszélgetett vele Róbert néhány hónappal későbbi hazaszállításáról. Anyósom mellettem ment. Meglepően nyugodtnak látszott, nézegetett az úton, új ismerőseinket kereste és egyszerre váratlanul élénken megszólalt:

— Kíváncsi vagyok rá, vajon Elza nem felejt-e el magával hozni az ibolyacsokrot. Majd meglátod — tette hozzá nyomatékosabban, — hogy most is be fogja csapni.

Megdöbbsentem. A hang, a megállapítás fölkevert; megcsapott belőle a pletykálódo érdeklődés és hirtelen rá kellett néznem a roppantul sápadt arcra, amelyről egyre, patakokban szakadt a verejték. Már közeledtünk a temetőkápolnához. Ott van bent a ravatal. Apósom most közelebb jött hozzánk.

— Apa kérem — mondtam ekkor neki nagyon halkán, — nem tudtam eddig még megmondani... ne vegye rossznéven tőlem, de én nem akarok majd bemenni oda. Meg kell, hogy értse, én félttem magamat. A kisbabát félttem magamnál. Én még sohasem láttam halottat és... Megijedhetek és... mondják azt is, hogy aki ilyenkor halottat lát... hogy az a gyermek majd néma lesz. Apa kérem, érti, nem a babona

miatt, de hátha nem lesz jó, ha én most... Majd ha már... majd ha már nem kell látni Róbertet, akkor én is megint apáék mellett...

Kissé felémhajtott füllel hallgatott és néhányszor nehezet bólintott. Valahonnan a Szimonics-házaspár jött éppen felénk, a fiatal nőnek kísért volt a szeme.

— Már voltunk nála. Odatettem a kezéhez — mondta halkán anyósomnak. Ekkor vettem észre, hogy a temetőkápolna előtt vagyunk. Ebben a pillanatban apósom kissé hozzámhajolt.

— Mamára vigyázni. Mellette maradni — súgta elfulladt hangon.

Csaknem fölkiáltottam. Egyszerre megértettem, hogy semmit sem hallott abból, amit mondtam neki, — de miért éppen én?... Miért én, és miért kell rá vigyázni? Fullasztó indulat öntött el, gyűlölet, düh, tájékozódási zavar szakadt föl bennem, azt hittem, az eszem hagy el rögtön: én vigyázzak rá, éppen én, akire itt senki se vigyáz? Az élő gyermek nem jut eszébe senkinek, nekik csak az van: a halott? Ebben az egész alattomos, ingoványos gyászban csak ő, ez a szerencsétlen, aki nem is mulhatott el másképp, csak így, ilyen emberentúli elárvultsággal, hogy ennek az asszonynak a halottja legyen; ezé a lidércnyomásos anyaságé, amelynek nincs köze semilyen élethez, csak a magáéhoz egyedül! Ő is viselt gyermeket, mégsem jut eszébe, hogy itt most az enyém el is veszhet? De nem felejtett el kocsit, púdert, ibolyát, semmit — és vigyázni kell rá? Jobban vigyáz ő magára, — vagy majd megint elájul; hát ájuljon el! A fiát temetik!

A vadul fölirtózó életfeltékenység barbárrá tett, nem láttam semmit, nem voltam sehol; kőből voltam, védtem a magamét. Valahol ott álltam anyósom mögött, mert odatoltak hozzá; aztán egyszerre már kint álltunk a széles, égőszárga napfényben — megint csak azt kell mondanom, hogy a domboldalon — a nyitott sír előtt, amelynek a szélén ott állt a most már csukott koporsó. A dombon túlról és még rengeteg sok más dombon túlról, szédült hevű hullámokban ömlött az akáccillat, bele a torkomba, mint a melegített méz és megtapadt benne, mint valamilyen édes, vastag lepedék. Kicsit lejjebb — a domb aljánál? — üres batár álldogált elébefogott lóval.

— A kocsi — gondoltam, — amelyen jönnünk kellett volna.

Nem messze tőlem két fejkendős asszony állt nagyon figyelmesen, az egyik kis kapával kezében; kissé odább is kettő-három, még odább megint egy. Nyilvánvalóan itt gyomláltak, öntöztek valahol s most ide-óvakodtak hozzánk, szerényen és ingyen, temetésre.

— Óh, hiszen nem is vagyunk már olyan kevesen — gondoltam meglepődve. És pontosan ugyanekkor, a nagyon hirtelenül megmozdult Szimonics-házaspár között megláttam anyósomat, ferdén a tarkójára lódukt kalappal, hóna alól furcsán kinyúló férfikezekkel, magasan a térde fölé csúszott szoknyával, amint nagynehezen odahúzzák egy fa tövébe és megpróbálják ülőhelyzetbe támasztani; de tartani kell, mert dől tehetetlenül. Szeme le van csukódva. Elájult.

Aki nem vele volt elfoglalva, az megpróbált még tovább figyelni a temetésre; de nem lehetett. Két asszonyt vízért futtattak, Szimonics elsietett a kocsihoz; a víz itt fönn, a dombon nem látszott könnyű ügy-

nek; apósom izgatottan és megzavarodva, teljesen tanácstalanul visszalépett a sírhoz, aztán rögtön megint az ájult asszonyhoz: a szoknyát húzta rá megható sietséggel felesége térdére; a koporsó mellől vette észre. Az egyik asszony jött vissza futva, ujjával egy virágcserep alját befogva hozta a vizet; aztán színültig teli, szertelocskoló öntözőkannával jött rohanvást a másik, Szimonics is megérkezett: a kocsit hozatta közelebb, hogy oda tudják vinni az ájult asszonyt; a pap ideges izgalommal hadart egymagában, a koporsó ott állt a sír szája fölött és akiért történt itt mindez, a halottra már nem maradt, ki törődjek vele.

Különösebb rosszindulat, csodálatosképen, nem jelent meg most bennem. Csak végtelenül mély szánakozás azon, hogy Róbert temetése ilyenre lett. Hát ez is, ami legvégsőül juthatott itt annak, ami még Róbert volt, — hát ebből is csak ez, ennyi jutott neki... És ebben a pillanatban téveszthetetlenül tiszta kifejezéssel, egyszerre megjelent bennem a felismerés, hogy mélyen megrendülve és mélységes felindulással szégyenlem, kimondhatatlanul szégyenlem ezt az anyát. Elájult valóban?... Ki tudhatná ezt megmondani? Valószínűnek tartottam, hogy még ő maga sem. Én magam egy percig sem hittem el neki.

Közelhúzódtam a sírhoz egészen, a koporsót néztem feszült, rögzítő figyelemmel, a gödröt.

— Hát ez az az ismeretlen föld, ami Róbertnek jutott.

Becsületes, tiszta és nehéz fájdalommal éreztem: tartozom neki, akit semmiképen sem akartam látni holtában, hogy mielőtt végleg eltűnik és egyedül ittmarad, legalább én magambavéssek róla annyit, amennyi itt még elérhető belőle. És amennyire csak tőlem telik, most már, addig még: legalább én ittlegyek vele. A pap idegesen hajtotta a szertartásból, ami még hátra volt; láttam, hogy anyósom arca, haja úszik a vizes lucsokban, nyakában már a kalapja is csuromvíz, — milyen fegyelmezett és milyen kitartó fantáziájú, hogy még mindig állja. A sírásók a kötelekhez nyúltak, megfogták a deszkákat. Még egy perc és az anya elkésik attól, hogy leteszik a földre a fiát. Önkénytelen mozdulatot tettem, — várjanak... Láttam, hogy anyósomat nagy fáradsággal talpra-támogatják és lassan, lépkedtetve indulnak vele, lép egyet, kettőt, a koporsón döngve zuhognak a rögök és ő megy az úton a kocsi felé.

Amikor a batár elindult vele és a Szimonics-házaspárral, a sírra már a donibot lapátolták. A fiatalasszony a kocsiból visszafordulva még intett nekünk megnyugtatón és erre megfordult anyósom is. Bágyadtan ő is intett. Róbert 35 évet élt és most ittmaradt.

— Nagyon, nagyon kell vigyázni mamára — mondta apósom a hosszú úton, amikor a temetésrendezőtől már elbúcsúztunk és mentünk Szimonicsék felé.

— Miért? — kérdeztem vakmerő szórakozottsággal, udvariasan.

— Hát nem láttad!... — mondta riadt és fájdalmas lehangeltséggel. — Kétszer is a mai nap folyamán, hát nem láttad...

Dehogynem; de nem mondhattam meg neki, hogy a felesége még a temetés utáni bánatot is elvette magának a fiától. Lassan mentünk, az öreg férfi rettenetesen kimerült volt. Én borsózó háttal gondoltam a tragédiára, ami Szimonicséknál vár még ránk.

A házhoz érkezve az üzletet már zárva találtuk. A kapualj olyan gömbölyű volt és huhogós, mint egy barlang; és diófás, kerekeskutas, virágos udvarba vezetett, ahol az esteledő levegőben meleg lebbenéssel csapott nekünk a konyhán frissensülő rántotthús szaga. A diófa alatt a nagymama egy kis szolgálóval már a vacsoraasztalt terítette; az asztaltól kissé odébbhúzott karosszékekben, párnák között anyósom ült, egy macskát nézett lent a szék mellett és amikor megpillantottuk, halk hangossággal éppen nevetett.

Bizonyos, hogy akkor is tettenértnek tudta volna magát, ha nem lát meg minket; nevetésének nem volt lélekzete. Ernyedt testtel ült, lankadtan felelt nekünk; az öreg férfi megveregette bátorítóan a hátát, aztán kicsit elfordult és megtörülte szemét.

A vacsoránál anyósom mindvégig nagyon csendes volt, zárkózott, anélkül, hogy a többiek számára ez nyomasztó lett volna. Ő volt most a család lábadozója és tökéletesebb stílust senki nem kívánhatott volna tőle. A ház különben szokatlanul tele volt gyermekkel, — a fiatal párnak hét kislánya volt — akik később eltűntek a ház szobáiban és ágyaiban. A vacsorai elhelyezkedésnél láttam, amikor még a kislányok is köztünk voltak, hogy egyikük, buzgó diskurálásban, tenyerével anyósom térdére támaszkodott. Anyósom leemelte térdéről az óvatlan kis kezét és a gyermeket komolyan, halk feddéssel figyelmeztette:

— Nem szabad, a néni beteg.

Mire a vacsorát befejeztük, a fölöttünk kékselyemmé sötétedett égen már kigyúltak halk szikrázással a csillagok. A háziak nevettek, mindenki megértett, amikor mohó ötlettel megkértem a fiatalasszonyt, hogy a paprikasalátás tálat ne vigye el, hagyja az asztalon. Apósom, szomorú tenyerében borospoharát forgatva az abroszon, fáradt enyhüléttel fölnevetve bölintott; a házigazda — kissé megfélekedve a délutánról — elkezdett egy idevágó adomát és apósom gyermekes önfeledtséggel vette át a derűt, amíg egy sóhajtó lélekzettel el nem csendesedett megint. A fiatalasszony egy csomó amatőrfényképet indított körbe az asztalnál, természetesen a gyermekekről; és ekkor történt, hogy az egyik képet nézegetve, ahol a hét gyermek orgonasípok módjára állt egymás mellett, kifutott belőlem a nevető kérdés:

— Szent Isten, mit lehet kezdeni ennyi kislánnyal?

Menten bocsánatot is akartam kérni; mentegetőzni kezdtem:

— Én annyira fiús-mama vagyok!

— Én mindig fiút szerettem volna — bölintott a házigazda. — De nem csak én, a feleségem is. Mind a ketten fiút vártunk mindig.

— Ó, mint én! — mondtam átmelegedetten és nevetve rámutattam az orgonasíp-képen a sor közepére: — Hanem innen egy hiányzik!

De akkor már legszívesebben le is haraptam volna a nyelvem. A fiatalasszony felelt, kicsit csdesebben:

— Igen, a kis Évám.

A férfi megérintette kezemet az asztalon.

— Látja... ha nálunk most aztán igazán hét fiú következne még egymásután, akkor is megmaradna ez a hely. Ahol a kis Évánk volt. Ahogyan a képen. Legyen csak maga mindig ilyen szívesen meg büsz-

kén kismama. Ne féljen tőle később se. Sohase féljen tőle. Arra mi felénk ezt úgy mondják, hogy kenyér meg gyerek sohse lehet elég sok.

Kis csend lett. Én szólaltam meg, kissé elfogódottan, de mire befejeztem, már nevettem:

— Nekem hét fiam lesz. Utánuk aztán, nem bánom, jöhetnek a kislányok.

— Mert az persze csak úgy megy! — csattant föl ekkor anyósom halk, fölháborodott hangja olyan váratlanul, hogy kínos megütődéssel egyszerre néztünk rá mindnyájan. Halk szavai szikráztak, élük volt, hegyük volt: — Ez nem csak úgy megy, nem olyan egyszerű dolog az, hogy egy férfi egy sereg gyereket csak úgy a nyakába vegyen s aztán csak dolgozzon meg kenyeret keressen rájuk! Nem elég csak hiúnak meg önzőnek lenni, a férfi életét meg tönkretenni!

— No, no, no — mondta apósom meghökkenve, szomorú és erőltetett mosollyal. — No -- mondta nehézkes kedélyességgel, legyintett és gyorsan fölállt, — messze van az még, az a hét fiú, ahhoz idő is kell. Meggondolják még addig. Hanem mi mehetünk már a vonathoz.

Megint mi maradtunk ott együtt ketten. Megint kettőnket hagytak magunkra a készülődésnek erre a kis idejére: anyósomat velem.

Tehetetlenül ültem helyemen, az asztal hosszabbik oldalának legfelső helyén; anyósom közvetlenül mellettem ült, de az asztalfőn, majdnem egészen szembe velem. Kettőnk között gömbüvegű szép kis lámpa világított, hosszú zsinórja keresztülfutott a küszöbön, bentről hozták ki, mikor a fényképeket nézegettük.

A levegő hűlőn meglebbent. A háttér felől elsuhant az udvar fölött a nehéz esti akácillat, egy merítésnyi belőle lassan süllyedt alá a lámpafény kútjába, ahol mi voltunk s itt leülepedett az asztalon.

Anyósom fáradtan hátrahajtotta fejét a székes támlájára. Sápadt arca nekitáruult így a lámpavilágnak, a fény egyenesen a szemébe vágott.

— Nekem most szunnyadnom kell egy keveset — törte meg a csendet. Kimerült hangon beszélt és fejét kissé megmozdítva, mint aki elhelyezkedik, lehunyta szemét. Erőtlen magyarázkodással mondta: — A vonatban nem tudok aludni. Most megpróbálok egy keveset.

Indulás előtt álltunk, bárhelyik percben szólhattak már, hogy megyünk. Tiszta lehetetlenség volt, hogy valaki el tudjon aludni így, meghatározottan néhány percnyi időre, pontosan az arcába sütő lámpafény előtt, egy szemben ülő ember tétlen tekintetének átengedett arccal.

A riasztó hitetlenség, hogy arcának bevilágított, valósággal feltakarozott meztelenségét így meri átengedni nekem, aki tudom róla, hogy nem alszik, mert hiszen nem alhatik, — a szó szoros értelmében megbénított. De hiszen csak természetes, hogy neki, aki élete egyik legiszonyúbb napját élte ma át, pontosan ebben az öt vagy tíz percben szunnyadnia kell egy keveset. Itt, a lámpavilágban, a szemem előtt.

A megvetés akkora erővel tolt fel bennem ez iránt az átlátszó és szívósan hazug komédiázó iránt, hogy váratlan ijedtséggel rápillantottam hirtelen: az a határozott érzésem támadt, hogy gondolataim áthatoltak rajtam s meg kellett hogy hallja és lássa őket.

Aludt. Az arcára sütő lámpafényben, a szemem előtt, az eszmé-

letlenségig mélyen aludt. Abban a pillanatban, ahogy nehéz szemhéját lehúnyta, már el is aludt. Borzalmasan fáradt lehetett.

És ezen a sápadt, alvó arcon valamilyen vakító fájdalom öntudatlansága és szépsége remegett. Tündökletes bánat fénylő megkínzottsága ragyogott rajta, mint valami örökre remélhetetlen viszontlátásban. Első mély álma volt ez, amióta fiának a teste kihűlt. Azt az álarcot viselte most, a legutolsót, amely mögött csak a meztelen lélek van már; a szenvedés volt ez, amely itt nem önmagát sajnálta, hanem önmaga volt. Az, aminek szánták. A fájdalom volt, tisztán.

A megdöbbenéstől nem tudtam róla levenni a szememet. Soha életben nem hittem volna, hogy egy ember egy másik előtt, aki nem szereti, ilyen túlvilágian szép lehet.

Természetesen soha többé nem láttam ilyennek. — halálánál nem láttam. Gyásza aztán begyógyult, amennyire ilyesmi begyógyulhat. Sohasem tapasztaltam, hogy valakit szeretett volna, az én fiaimat — egyetlenül maradt fiának a fiait — sem tudta szeretni soha; amíg csak élt, kicsinyes volt, hiú, izgága és önző. De a titkát ismertem.

És ez nem is csak az ő titka. Valamennyiünkön álarcok vannak mindenhez, amit csinálunk és távolról sem szégyenlem, hogy nem mondok valami újabbat. Karnevál az mind, ami itt van, az, hogy rosszak vagyunk, önzők, lanyhák, hogy emberek vagyunk, farsangosan keveredő-kavargó karnevál ez, — böjt-elő. De amióta megtanultam szenvedni én is az igazát annak, hogy elfogyhat nemcsak a kenyér... a gyermek is, azóta tanultam meg végleg, hogy amíg emberek vagyunk, szenvedni tudunk és hogy ebben van a szükségből-menekvés. Mert itt terem meg, ennek a gyökerénél az irgalom.

A SZÁLAS FÜBE DÖLTEM

A szálas fübe döltem, hogy pihenjek,
hogy megvigasztaljon a sok növény,
de mert a fák és a tüzes virágok
nem mozdultak, egy felhő szállt fölem.

Dagadt volt, mint a terhes nők s a tömlők
s úgy fénylett, mint a test, ha fiatal,
dicsekedve a napok és az éjek
legillatosabb koszorúival

s ha nem kövültem volna meg korábban,
sirhattam volna s az jót tesz nagyon,
így csak széttörtem és egész magára
maradt a törzsem, lábam és karom,

fejem hajába süppedt, mint a sírba,
és kongó volt a száj és úgy hiszem:
üres a fül s az éles orr s a nyitva
hagyott szemekben sem volt semmitem.

Toldalagi Pál

KÉRDÉSEK ÉS TÁVLATOK

A magyar történet marxista alapú revíziója mellett és annak segítségével revízió alá kerül ugyanilyen szellemben a magyar irodalomtörténet is. Míg az előbbi tudvalevően *Andics Erzsébet* világította meg a Magyar Történelmi Társulat elnöki székéből,¹ az utóbbiról *Lukács György* szólott, amikor az újjáalakított *Magyar Irodalomtörténeti Társaságban* foglalta el az elnöki tisztelet. A kivonatos sajtóközlések után egész terjedelmében hozza most Lukács előadását az *Irodalomtörténet*, amelynek idei első száma a minap jelent meg.²

„A magyar Irodalomtörténeti Társaság munkájának csak akkor van létjogosultsága, ha középpontjába a magyar irodalomtörténet teljes és gyökeres revízióját helyezzük.” Akik nyíltan, vagy leplezetlen tiltakoznak az ilyen törekvések ellen, vagyis a reakció összes hívei — mondja Lukács, — egyfelől elmosni igyekeznek a magyar irodalomnak azt az alapvető tényét, amely annak egyik legfőbb értéke, azt, hogy a legjobb és legnagyobb magyar irodalom *mindig* politikai irodalom volt, másfelől a „hagyományok” tiszteletbentartását kívánják. Pedig ami a hagyományokat illeti, a magyar irodalomtörténet már a múltban is sorozatos revízió ment át, mint *Bajza* és *Toldy*, *Gyulai Pál*, majd a *Nyugat*, a két világháború között pedig a *népi irodalom* fellépése mutatja.

Voltak reakciós revíziók is bőven. Közülük Lukács külön kiemeli a 67-es kiegészítést követő *magyar akadémizmust* és az ellenforradalmi korszak *szellemtudományát*, amelyre *Szekfü Gyula* történelemfelfogásának volt a legmélyebb befolyása. (A „szellemtudomány” szót mindig idézőjelbe teszi Lukács.) Az utóbbi iránynak „kiméletlen bírálata kell, hogy társulatunk működésének homlokterében álljon” — állapítja meg Lukács. És pedig azért, mert *Szekfü történelemfelfogása* Magyarország és a Habsburg-monarchia „sorsszerű” kapcsolódásának feltételezésével az összes magyar szabadságmozgalmak negatív, konzervatív vagy egyenesen ellenforradalmi értékelésére vezetett, másrészt mert a magyar nemzet sorsát azonosnak tekintette a nagybirtokos-kapitalista-dzsentrí Magyarországgal s így ennek a társadalomnak hanyatlását nemzeti hanyatlásként állította be. Politikai fenntartások az ellenforradalmi korszakkal szemben, mint *Szekfü* is, aki visszariadt e vonal végső következményétől, a *Hitlerrel* való szövetségtől, sohasem jelentették a szellemtudományi módszer revízióját. Ez a módszer — jelenti ki Lukács — „az imperialista német reakció talaján nőtt, abból a szükségletből, hogy a német imperializmus haladásellenes, népellenes céljait átfogó ismeretelméleti és történetfilozófiai szintézisekkel igazolja. Az imperialista korszak részére nem volt elegendő a pozitívizmus „tényekkel” operáló haladás- és forradalomellenes magatartása, pozitív reakciós ideálokat kellett kiagyalni és hirdetni”. Ebből következett a többi között szellemi áramlatoknak és irányoknak fetisizálása. Példaként említi Lukács egyes korszakoknak, vagy „típusoknak” és „alkatoknak” örökervényű „szel-

¹ Lásd rovatunkat a *Vigília* előző, júliusi számában.

² A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata. Felelős szerkesztő *Waldapfel József*.

lemi" hatalmakká való duzzasztását, aminő a *barokk Szekfűnél*, a *pre-romantika Szerb Antalnál*, a *biedermeier Zolnai Bélánál*, vagy a német „vándor” és a magyar „bujdosó” *Prohászka Lajosnál*. Lukács szerint döntő módon veszélyes volt ez az egész irány irodalomtörténetünk fejlődésére, mert már a német szellemtudomány azon dolgozott, hogy bizonyos társadalmi vonatkozásokat, a fetiszizáció segítségével valójukból kiforgatva, beleépítsen a történelemtudományba. „Énnek hatása nálunk nagyon mélyen érezhető, mert ezek az áltársadalmi szempontok behatolnak még a haladó irodalomszemléletbe is, még a magukat marxistáknak hívó kutatók szemléletébe is; persze itt vadházasságot kötnek az ugyancsak fetiszizáló vulgér-szociológiával.” Ezt a veszélyt fokozta nálunk a szellemtudomány segítségével propagált *álkorszerűség, álmodernség*. A korszak ellenzéki irodalomszemléletében ez még világosabban jön napfényre, mint a hivatalos irányzatokban. „Ebben az eltévelyedésben urbánusok és népiesek egyaránt résztvesznek; Szerb Antal és Németh László irodalomértékelései igen gyakran közel állnak egymáshoz.”

Annak a revíziónak tehát, amely ma szükségessé vált, az igazi társadalmi alapra, az *igazi társadalmi fejlődésre* kell támaszkodnia — szögezi le Lukács. Ebből következik, hogy az irodalomtörténet komoly revíziója megoldhatatlan az egész magyar történet revíziója nélkül. Ez azonban nem jelenheti azt, hogy az irodalomtörténettel foglalkozók most már ölbetett kézzel várják, amíg a historikusok a magyar történet revízióját végrehajtották. „Éppen ellenkezőleg. Arról van szó, hogy irodalomkutatóink átállítsák tudományos módszereiket: az irodalomtörténet maga is foglalkozzék társadalom- és gazdaságtörténettel, politikai történettel... *Meg kell szűnnie az irodalomtörténetírás izoláltságának a magyar történelmi kutatás többi ágaitól.*” Ez tudatos és szervezett kollektív munkát követel, aminek megszervezése az új egyesület egyik legfontosabb feladata. E munka során szakadatlanul figyelembe kell venni a külföldi marxisták, elsősorban a Szovjetunió tudósai által létrehozott eredményeket. Itt, a nemzetközi szempontokról szólva, hangsúlyozza Lukács, hogy véget kell vetni a magyar és a külföldi irodalom régi stílusú összehasonlításának. „Az összehasonlító irodalomtörténetnek nemcsak az igazán fontos magyar kérdésekre kell összpontosítania erőit, hanem azt is kell látnia, hogy minden igazi irodalmi jelenségnek, legyen az író, irány, vagy műfaj, alapja a hazai társadalmi szükséglet, Magyarország akkori gazdasági szerkezete, társadalmának fejlődési iránya, osztálytagozódása stb. Csakis ezek magyarázhatják meg, hogy valamely külföldi irány, vagy író Magyarországon kire, miért és hogyan hatott.” Szem előtt kell tartani azt is — fűzi hozzá Lukács, — hogy a külföldi irodalmi jelenségek éppen úgy revízióra szorulnak, mint a hazaiak, hiszen még csak egyedül a Szovjetunióban vannak komoly eredmények. Vonatkozik a revízió szüksége a magyar nyelven írt és igen elterjedt világirodalomtörténetekre (*Babits, Szerb Antal*), valamint az idevágó tanulmányokra is. Végül a magyar irodalomtörténet revíziójának kérdései megoldhatatlanok esztétikai és világnézeti tisztánlátás nélkül. Itt elsőrendű feladat a *kíméletlen harc a nyugati dekadens idealista*

világnézet ellen, ami nélkül a másik főfeladat, a szubjektivista és formalista esztétika leküzdése lehetetlen.

Az irracionalista — szubjektivizmussal a marxista esztétikát kell szembeállítani. (Az önkényes szubjektivizmusból — mint Lukács már előbb megállapította — *Ignotus* és *Hatvany* Lajos is tudatos módszert csinált még a *Nyugat*-korszak kritikájában.) A marxista esztétikának legfontosabb elvei, a *visszatükrözés elmélete*, a *realizmus fogalmának új meghatározása*; nélkülözhetetlen elemei a magyar irodalom újjáértékelésének. Nagyon fontos továbbá az is — mondja Lukács, — hogy irodalomtörténészeink köztudatába átmenjen a *marxista filozófia „pártosság”-felfogása* is. „Csak ha a fejlődésben magában felismerjük ezt az elevenen ható pártosságot és tudatosan magunkévá tesszük — a haladásért foglalnánk pártot, — csak akkor tudjuk az objektív történelmi lefolyás igazi valóságát helyesen megérteni. Ezzel ellentétben minden a politika, a világnézet, az esztétika iránt közönyös, úgynevezett tiszta történelemszemlélet, vagy esztétikailag szubjektivista, irracionalista, relativista irodalomtörténet eleve terméketlenségre van kárhozthatva.”

Ha így tesszük fel a kérdést — folytatja Lukács, — rögtön szemünkbe ötlik a magyar történelmi fejlődés egyik fontos, felette negatív mozzanata: a *filozófiai kultúra hiánya*. Élénken mutatkozott ez a maguk korában haladó irányokban is. Világosan látható a *Nyugat* íróinál, így *Osvátnál*, még pregnansabban *Kosztolányinál*. Ezzel függ össze, hogy a visszahatás a formalisztikus felfogásokra a legtöbbször tisztán politikai tartalmaknak szembeszögezése volt. A népi írói mozgalmakban is lélekletlen empirizmus jött létre, mint a pusztá tények felé menekvés az igazi világnézeti kérdések eldöntése elől. S itt sem véletlen — jegyzi meg Lukács, — hogy ez az empirizmus igen könnyen és igen gyakran átcsap a reakciós miszticizmusba; a népi romantikában többször elment egészen a fajleméletig. „A mi feladatunk — úgymond — ezen a téren: éles és határozott, könyörtelen kritikával összekapcsolt állásfoglalás az esztétikai és világnézeti reakció ellen, az imperialista dekadencia ellen a világnézet és a művészet területén. Az irodalomtörténet feladata: *világnézet és alkotás bonyolult kölcsönhatásait konkrétan, elméletileg és történelmileg megalapozottan felkutatni.*”

Ami a szükséges kollektív munka résztvevőit illeti, Lukács szerint túl kell menni a pusztá irodalomtörténelmi szakemberségen, hiszen az az ember, aki az itt érintett kérdések összességében szakember lehetne, legkevésbé az irodalomtörténész eddigi típusa. A kollektív munka konkrét programja: felderíteni a magyar irodalom valóságos történetét, leszámolni a reakciós történelmi legendákkal, megteremteni az eleven kapcsolatot az irodalomtörténet, az irodalom és a dolgozó nép mai élete között, segíteni, hogy az irodalmi oktatás haladó szellemben folyjék, leleplezni a reakció ama törekvéseit, amelyek a politikai porondról leszorulva, az ideológia terén gyülekeznek és készülnek új offenzívára.

E programpontok lényegesnek tartott több vonatkozásával is behatóan foglalkozik Lukács György. Bár az egész magyar irodalomtörténetet kell revízió alá venni, a *leggyorsabban megoldandó feladat a XVIII—XX. század irodalomtörténetének revíziója*. Újból meg kell ál-

lapítani a *periódusokat*, vagyis az irodalmat, mint a nemzeti élet szer-
 ves alkotórészét be kell tagolni olyan szakaszokba, amelyek a gazda-
 sági és társadalmi fejlődésnek és a belső fejlődés nemzetközi vonatko-
 záseinak megfelelnek. Ez a periodizálás „azt jelenti, hogy az irodalmat
 a maga mozgásában s e mozgások nemzetközi vonatkozásaiban tekint-
 jük s hogy e mozgásban — *Sztálin* megállapításai értelmében — az új
 és a régi harcára fektetjük a fősúlyt, vagyis hogy az irodalomtörténet
 központi feladata: *a nemzeti életben, az irodalomban összeütköző irá-
 nyok harcának felderítése*”. Következik ebből, hogy az irodalomszem-
 lélet, a kritika *történetére* is sokkal nagyobb súlyt kell helyezni, mint
 eddig történt. Új megvilágításba kerül irodalmunk művészi fejlődése,
 műfaj- és stílustörténete is. Az eligazodás és értékelés okából tisztá-
 zandó a *haladás és az irodalom viszonya* is. A *haladás elsősorban gaz-
 dasági és társadalmi kategória*. Őv azonban Lukács attól, hogy régi írók
 haladó mivoltát abból a szempontból mérlegeljék, hogy állásfoglalásuk a
 mai nézőpontból mennyire volna haladó. Minden egyes esetben *konkrétan*
kell kiemelni, hogy mi volt az adott helyzetben a haladó világnézet.

Lukács szerint a haladás fogalmának helyes konkretizálása nyújt
 módot a magyar irodalomban és irodalomtörténetben még tömegesen
 létező régi maradványok, reakciós tendenciák elleni harcra. Ma külö-
 nösen kiemelendő a klerikális *reakció* és a *nyugati (amerikai) orientáció*
 elleni küzdelem. Ez a nyugati orientáció „a legkülönbözőbb formákban
 nyilvánul meg, részben mint állítólag pártok felett álló humanizmus,
 részben és főleg, mint a haladásnak azonosítása a nyugati fejlődéssel”.
 Holott az orosz forradalom 1917-es győzelmével döntő fordulat állott
 be haladás és reakció tartalmában. „Most már — végső fokon — az
 dönti el valamely egyén vagy irány haladó, vagy reakciós mivoltát,
 hogy a világ ilyen átalakulásához, az emberiség itt megnyíló új pers-
 pektívájához hogyan viszonylik.”

* * *

Megítélésünk szerint ezek a lényeges részei Lukács György hatal-
 mas, 28 oldalra terjedő előadásának, amely végül is abban a meggyő-
 ződésben csendül ki, hogy nincs mit félni a magyar irodalomtörténet
 revíziójától. „A magyar társadalmi fejlődés minden problematikája el-
 lenére — úgymond — annyi haladó tendencia, annyi tehetséges és haladó
 író volt a magyar irodalomban, hogy nagyobb irodalmi gazdagságot
 fogunk áttekinteni, mint régebben, bár e gazdagság tartalmai, körvonalai
 egészen mások lesznek, mint a régi magyar irodalomtörténetét voltak.”

Amit a multkor *Andics* Erzsébet történet szemléletéről mondtunk,
 ugyanazt mondhatjuk az irodalomtörténetnek arról a szemléletéről is,
 amely Lukács előadásában kifejezésre jut. A felvetett kérdések töme-
 gével szakszerűen a tárgykör szakembereinek kellene foglalkozniuk.
 Előttünk azonban semmiképp sem kétséges, hogy a marxista szempon-
 toknak Lukács-megfogalmazta alkalmazása sok új és hasznos meglátásra
 fog vezetni az irodalmi alkotások és összefüggéseik tekintetében.

Izélítővel az *Irodalomtörténet*-nek már ez a száma is szolgál. Gon-
 dolunk itt elsősorban *Waldapfel* József tanulmányára, amely „Az igazi

Csokonai" címmel jelent meg. A szerző Csokonait a magyar felvilágosodás legnagyobb költőjének mutatja be. Ám mégsem apostol. Költészetének egésze a polgári átalakulásnak először nekilendült magyar társadalom megtorpanását, minden ellenmondását, a haladás erőinek gyöngeségét is tükrözteti. Csokonai tragikus felőrldése egyik legjellemzőbb magyar példája annak, mennyire nem lehetett szabad a legszabadabb lelkű, legáldozatosabb író sem az osztálytársadalomban. Érdekes a tanulmánynak az a része, amely „A lélek halhatatlansága" címmel ismert költemény történetét tárgyalja. Csokonai megrendelésre, *Rhédey* grófné temetésére halotti búcsúztatónak írta ezt, de a grófi környezet a verset — mint *Waldapfel* mondja — a „dogmatikus teológia" igényeihez hozzáigazította. Csokonai hiába tiltakozott, a valódi helyett ez a „tolvajkiadás" látott napvilágot. Csokonai ugyanis — mint *Waldapfel* más versekből következteti — materialista volt s nem hitt a lélek halhatatlanságában. Számára — úgymond — teljes megnyugvást adott a halálnak a természet háztartásában való szerepe.

Az *Irodalomtörténet* egy másik közleménye a Társaság első vitüléséről számol be, amelyen a magyar irodalom korszakhatárainak revízióját tárgyalták. A régi magyar irodalomra vonatkozóan *Klaniczay* Tibor, az újabbra vonatkozóan *Berta* János készített javaslatot. Végül is a munkaközösség úgy ítélte, hogy a régi irodalomban elsőrendű korszakhatárok 1001 és 1430, másodrendűek a XIII. század, 1526, 1570, 1650 és 1711. Az újabb irodalomban elsőrendű korszakhatár 1772, 1849, 1905, 1919 és 1945. Másodrendűek: 1830, 1867, 1890 és 1931.

* * *

Annak a revízióknak során, amelyet *Lukács* György bejelent a magyar irodalomtörténetben, az értékmegállapítások helyessége és termékenységége végeredményben a marxizmus ideológia-elméletének helyességén, vagy helytelenségén fog múlni. Függetlenül hagyva azonban ezt a sarkalatos kérdést, nem vitás, hogy magának az alkalmazni kívánt marxista szemléletnek helyes meghatározása is feladat. Így különösen érdekesnek és gondolatébresztőnek kell találnunk azt a 27 oldalas cikké épített bírálatot, amelyben *Lukács* György „Irodalom és demokrácia" címmel immár második javított kiadásban is közreadott művét részesíti *Rudas* László a *Társadalmi Szemle*¹ június—júliusi kettős számában.

E könyv megítélésénél — vezeti be cikkét *Rudas* — tekintetbe kell venni, hogy 1945 és 1947 márciusa között íródott, amikor sok dolgot másképp kellett mondani, mint ma mondhatjuk. „Ezért nem szabad minden szót a mérlegre tennünk a maximális pontosság és hasonlók tekintetében. De ez természetesen nem terjedhet odáig, hogy ezen a címen elnézzünk oly dolgokat is, amelyek túllépik ezt a határt, ameddig marxista ebben a tekintetben elmehet. Sajnos, meg kell mondanunk, hogy *Lukács* elvtárs nagyon is tág határokat von meg a maga számára." Általánosságban kifogásolja *Rudas* azt, hogy *Lukács* a negatív oldaláról értékeli korunkat, amikor csupán az imperialista világ társadalmi életének pers-

¹ A Magyar Dolgozók Pártjának tudományos folyóirata. Szerkesztőbizottság: *Fogarasi* Béla, *Gerő* Ernő, *Lukács* György, *Mód* Aladár, *Molnár* Erik, *Révai* József, *Ries* István, *Rudas* László, *Vajda* Imre. Főszerkesztő *Fogarasi* Béla, felelős szerkesztő *Mód* Aladár.

pektívanélküliségét veszi észre s figyelmen kívül hagyja, hogy „korunk ugyanakkor a proletárforradalmak és a szocializmus megvalósulásának, vagyis a heroizmusnak: a lelkesedésnek, az áldozatkészségnek, az emberiség soha nem látott felvirágzásának stb. kora is.” S ezt nem „mellékes elcsuszamlásnak” minősíti Rudas. „Sokkal komolyabb dologról van szó — egész vonalról.”

Lukács könyvének részletes taglalását azután három központi kérdés köré tömöríti Rudas. Az első a *demokrácia értelmezése*, a második Lukács *nézetei Leninről*, a harmadik a *marxizmus és irodalom viszonya*.

Az ekként tagozott bírálat első részének egyéb lényeges megállapítása az, hogy Lukács könyvében alig fordul elő a „polgári demokrácia” kifejezés. Helyette „formális”, „formálisabb” és „legformálisabb” demokráciákról szól, majd „komoly” és „nem komoly” demokratikus irányzatokról, ami semmiképpen sem marxista terminológia. Lukácsnál el is sikkad az osztályelemzés, a különböző országok és azokon belül a különböző korszakok demokráciáinak konkrét tárgyalása, említés nélkül marad a demokratikus irányzatok leglényegesebb különbsége, az osztálytartalom is. „Lukács elvtárs — állapítja meg Rudas — a demokrácia kérdését tisztára formálisan kezeli, a marxista elemzés szabályainak figyelmen kívül hagyásával. Ennek nem maradnak el sajnálatos következményei.” Példaként utal Rudas arra, hogy Zola és Anatole France realizmusát és közéleti szereplését — szemben a német Gerhardt Hauptmannokkal és Sudermannokkal — Lukács a francia demokrácia magas erkölcsiségével magyarázza, holott az ok talán az, hogy Zola és France bizonyos osztályokat képviseltek a francia demokráciában: a kispolgárságot és a munkásságot. „Lukács magyarázatában — úgy mond — feloldhatatlan ellentmondás van, aminek oka az, hogy még véletlenül sem alkalmazza a történelmi materialista módszert.” Lukács módszerét „pártonkivüliségnek” nevezi Rudas s e módszer egyik legpregnansabb megnyilatkozásaként idézi Lukácsnak azokat a sorait, amelyek a francia harmadik köztársaság összeomlásáról szólnak. Lukács szerint a baj ott volt, hogy a dolgozó tömegek nem tekintették a maguk uralmának ezt a demokráciát, mert a felületen ugyan zavartalanul működött a formális demokrácia, lényegében azonban egy kicsiny anonim klikk uralkodott 40 millió ember fölött. Lukács tehát — mondja Rudas — egyszerűen nem veszi tudomásul a marxizmus-leninizmus alapvető tételét, hogy a polgári demokrácia mindenkor egyúttal a burzsoázia diktatúrája is a kizsákmányoltak ellen. „Lukács elvtárs, úgy látszik, a francia dolgozóknban találta meg a bűnbakot.” Lukács történelmi magyarázatai Rudas szerint majdnem kivétel nélkül hibásak.

A bírálatnak ebben az első részében egyébként Rudas leg súlyosabb állítása az, hogy amikor Lukács a demokrácia „igazi” tartalmáról és a demokrácia „lényeges” formájáról beszél, akkor a marxizmus-leninizmussal ellentétben holmi „örök igazságot” keres, holmi „igazi tartalmat”, amely hiányzott úgy az antik, mint a polgári demokráciából és csak a szocialista demokráciában valósul meg. „Nem kell mondanom írja Rudas, — hogy ez homlokegyenest ellenkezik minden marxizmus-sal, a marxizmus-leninizmus legelemibb tételeivel, ez nem materializ-

mus, ez a legtisztább, leghamisítatlanabb *idealizmus*." Lukács úgy képze-
zeli el a történelmet, hogy van egy „lényeges” forma, amely felé a
történelem kezdettől fogva halad és amellyel szemben semmi sem „lé-
nyeges”, ami ezt megelőzi. „Ez persze — szögezi le Rudas — nem tör-
ténelmi materializmus, ahhoz semmi köze; ez a legtisztább, legmetafizi-
kusabb idealizmus. Ez annak a hegeli „történetfilozófiának” a marad-
ványa, amelynek éppen a marxizmus vetett örökre véget.”

Bírálatának második részében Rudas azzal a képpel foglalkozik,
amelyet Lukács rajzol Leninről. Emlékeztet arra, hogy Lukács közvet-
lenül Lenin halála után „Lenin” címmel német nyelven füzetet jelen-
tetett meg, amely nem kis visszatetszést keltett a Szovjetunióban. Eb-
ben az írásában ugyanis Lukács egyenrangú félként odaállította Lenin
mellé Rosa *Luxenburgot*, aki, akármilyen nagy forradalmár volt is,
alapvető kérdésekben helytelen álláspontot foglalt el Leninnel szemben,
s Lukács éppen ezekben a kérdésekben, különösen az imperializmus
kérdésében Luxenburgnak adott igazat. Míg Lukács akkori írása csak
úgy csöpögött a „forradalmiságot” s Lenin egész személyiségét és mű-
ködését a „forradalom közelségével” magyarázta, mostani könyvében
az ellenkező végletbe esik — mondja Rudas. A nagy forradalmár Lenint
úgy állítja be, mint prózai filisztert, akitől távol volt minden „álmo-
dozás”, aki nem követett „távoli” célokat, aki mindig „prózai” felada-
tok megoldásával foglalkozott, akiből hiányzott minden „pátosz”, aki
„nem prédikál valami radikálisan új morált” stb. Rudas sorra is veszi
és részletesen elemzi a most olvasott idézőjeles állításokat s mindegyik-
ről megállapítja, hogy részben egy objektivista pártönkívüli álláspontot
képviselnek, részben Lenin kisebbitését, vagy éppen megrágalmazá-
sát jelentik.

Külön hangsúllyal utal Rudas arra, hogy amikor Lukács a „szoc-
ialista kultúra” fogalma alá csak a majdan kialakuló kommunista tár-
sadalom kultúráját vonja, arra a tévedésre enged következtetni, hogy
a Szovjetunióban még nincs szocialista kultúra. Még súlyosabb eltéve-
lyedésnek minősíti Rudas Lukácsnak azt — a marxista esztétika egyik
központi kérdésévé tett — „elméletét”, amely szerint „nem szükség-
szerű, hogy valamely gazdaságilag magasabb fokon álló társadalomnak
feltétlenül magasabbrendű irodalma, művészete, filozófiája stb. legyen,
mint az alacsonyabbrendűnek. „Már most Lukács — mint Rudas
mondja — gondosan elkerüli annak kijelentését, hogy a szocialista tár-
sadalomra nem érvényes ez az „egyenlőtlen fejlődés”. „Ha tekintetbe
vesszük — írja Rudas, — hogy az egyetlen és utolsó szocialista író,
akit Lukács még elismer, Maxim Gorkij, — a többi szovjetíró ellenben
számára egyszerűen nem létezik, akkor nem felesleges, de rendkívül
szükséges és sürgős Lukács elvtárstól megkövetelnünk: *nyilatkozzék
világosan és határozottan, érvényes-e az „egyenlőtlen fejlődés” állító-
lagos törvénye a szovjettársadalomra is, vagy nem?* Más szóval: nyilat-
kozzék, a szovjettársadalom is oly gazdaságilag magasabb fokon álló
társadalom-e, amelynek irodalma, művészete, filozófiája stb. nem ma-
gasabb, mint az alacsonyabbrendű társadalomé, vagyis a kapitalizmusé?”
„Mindenki be fogja látni — folytatja Rudas, — mennyire fontos ez

éppen ma, amikor harcot kell vívunk bizonyos elemek ellen, akik a Szovjetunió vezető szerepét hol az egyik, hol a másik téren, s így az új *magasabb* szocialista kultúra megteremtése terén is *lekicsinylik*, akik a nyugati kultúra előtt hajbókolva nem akarják tudomásul venni, milyen magasan felette áll a Szovjetunió kultúrája az imperializmus, vagyis a hanyatló, rothadó kapitalizmus kultúrájának. Ezt a szovjetellenes, hazafiatlan irányt tudvalevően *kozmpolitizmusnak* hívják. Egész vitánknak Lukács könyvével kapcsolatban itt van a *súlypontja*, és a legsürgősebb feladatok egyike, hogy ebben a kérdésben teljes világosságot teremtsünk."

További súlyos állítása Rudasnak ebben a részben, hogy az egész társadalom és a munkáosztály viszonyáról, utóbbinak felszabadulásáról szólva „Lukács felfogása nem Marx, Engels, Lenin és Sztálin, nem a MDP felfogása, amelynek tagja, ellenben nagyon veszedelmesen hasonlít (csak más megfogalmazásban) Bucharin elméletéhez."

Bírálata harmadik részében Rudas László több alapvető elméleti kérdésben — civilizáció és kultúra viszonya, a kultúra jellegét meghatározó társadalmi tényező, az osztályok ellentétének és az osztályharcnak szerepe — vagy a polgári szociológia álláspontjának elfogadásáért rója meg Lukácsot, vagy a történelmi materializmus módszerének — idealista magyarázatra vezető — mellőzését állapítja meg róla. Elítélés éri Lukácsot a pártköltészetéről vallott nézete miatt is. Két idézet nyomán Rudas odakövetkeztet, hogy Lukács szerint a kommunista pártban „szinte mindig szektaszellem” létezik és „nem egyszer uralomra jut”, ami súlyos károkat okoz. „Ha a kommunizmus egy ellensége adná ezt a jellemzést, nem csodálkoznánk rajta — mondja Rudas. — De ha kommunista teszi ezt, pártunk tagja, a legkevesebb, amit tehetünk, az, hogy a legélesebben visszaautsítjuk.” „A pártköltő — idézi Rudas Lukácsot — sohasé vezér, vagy sorkatona, hanem mindig partizán. Vagyis ha igazi pártköltő, mely egyetértésben van a párt történeti hivatásával, a párt által kijelölt nagy sztratégiai útvonallal. Ezen belül azonban egyéni eszközeivel, saját *felelősségére* kell, hogy megnyilatkozzék.” Ezt a beállítást Rudas a pártköltő és a párt közötti kapcsolat *karrikatúrájának* nyilvánítja. A párt — állapítja meg Rudas — nem tűrheti, hogy a szocialista építés korában az irodalom és művészet terén a *partizánság* uralkodjék. „A párt irányítani kívánja költőit, íróit, művészeit. És joggal kívánja irányítani őket.” Lukácsnál — úgymond — az „irányítástól való irtózás” esete forog fenn.

A végső kérdés mindezek után, hogy helyesen domborítja-e ki Lukács könyvében az új helyzetnek, a fejlődés perspektíváinak fővonalaait? „A felelet erre határozott és erőyes *nem*. A MDP gondoskodik majd arról, hogy a fejlődés perspektívái ne olyanok legyenek, amilyeneknek Lukács elvtárs kidomborítja őket."

Cikkéhez hozzáfűzi Rudas, hogy Lukácsnak *egyetlen* könyvét tette bírálat tárgyává. Az eredmény sok lényeges tekintetben *negatív*. Lukács tevékenységének pozitív oldalaira kitérni nem feladata. Mint a *Társadalmi Szemle* bejelenti, a következő számban közölni fogja Lukács György válaszát.

Mihelics Vid

SZEMLE

AZ IGAZI SHAKESPEARE FELÉ

A Franklin Társulat új, négykötetes Shakespeare-kiadása Arany, Petőfi és Vörösmarty hat klasszikus drámafordításán* kívül a *Nyugat* nemzedékének hét műfordítását is a mult örökségéként vette át. Ez a hét dráma azonban szorosan a Mához tartozik és jelzi azt az utat, amelyen a fiatalabb költő-nemzedék halad, amikor szolgálatot vállal Shakespeare korszerű magyar tolmácsolására.

Babits és Kosztolányi fordításai

Babits Mihályt — saját vallomása szerint — gyermekkorra óta bántották a magyar Shakespeare erőltetettségei és értelmetlenségei. Főleg a *Romeo és Julia* fordításának gondolata foglalkoztatta az első világháborút megelőző években: „a Shakespeare szép, folyékony verseit lehetőleg rekonstruálni...” Sem filológiaiilag, sem költőileg nem tartotta jónak az Arany utáni hivatalos műfordító-nemzedék fordításait, amelyek „Shakespearet sokkal, de sokkal nehezebb olvasmánnyá teszik magyarul, mint angolul, — még a magyar ember számára is”.

Egyetlen Shakespeare-fordítása, *A vihar*, azonban mégsem annak a belátásából született, hogy elérkezettnek látta az időt, amikor az egykor „gyors szükség követelte és létrehozta” Szász Károly-féle fordításokat „nemesebb munkákkal” kell helyettesíteni. A lírikus Babits „tiszta hangulati” szükségéből, magának” fordította le a világtól búcsúzó Shakespeare utolsó remekét: a világháború borzalmaiból menekült egy álomvilágba, „ahol valami nagy, bölcs és jó Sors előtt az élet minden viszállyai, ellentétei elvesztek fontosságukat s egy távoli és verőfényes magaslatról tekintve, durvaság, baj, gonoszság és minden iszonyúság oly ártalmatlanoknak, sőt muláságosaknak látszanak, mint a göröngy, melyben a mező embere megbotlik”.

Az érzékeny Költő menekült a Költőhöz, az eredmény: egy Babits-remekmű.

Vidéken, a háború elején, az 1914-es mozgósítás napjaiban, segédkönyvek nélkül fog hozzá a munkához. A Schlegel-féle fordítás van csak vele és Richard John Cunliffe 1910-ben megjelent szótára, *A new Shakespearean Dictionary*. Szász Károly fordításával is csak utólag vetethi össze munkáját. Műfordító elve, sort sorral fordítani, nem úgy, mint Szász, aki majd minden oldalon három-négy sorral nyújtja az eredetit, ami megrontja a nyelv nagyon is fontos tömör hatását, mert „aki verset nem soronként fordít, a költő vers- és mondatépítését hamisítja meg”.

Babits természetesen mit se tudhatott arról, hogy a *Tempest*, amely először az első Folióban jelent meg, mint a „Comedies” sorában az

* L. *A magyar Shakespeare multja* c. tanulmányt a *Vigilia* júliusi számában.

eiső darab, reánk maradt formájában nem azonos Shakespeare remekével, amelynek eredeti teljes alakját sohasem fogjuk többé ismerhetni. E csodálatos dráma minden valószínűség szerint csupán egyszer, 1611 november 1.-én került színre úgy, ahogy Shakespeare eredetileg megalkotta, teljes terjedelmében. Shakespeare Londonból való végleges távozása után, amikor biztos tudomásunk szerint újra műsorra tűzték, alakítottak e darabján. Pontosán tudjuk, hogy I. Jakab leányának, Erzsébet hercegnőnek és V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek eljegyzési és lakodalmi ünnepségein *A vihar* előadása is az ünnepségek sorába volt iktatva. Ahogy a legújabb Shakespeare kutatások megállapították, a Shakespeare-drámáknak I. Jakab előtt történt előadásai szomorú szerepet játszanak a nagy költő műveinek történetében: „e király számára egy darab sem volt elég rövid és ezenkívül betoldásokat kellett eszközölni, amelyek az ő notóriusan rossz ízlésének megfeleltek”.

Erzsébet hercegnő, Stuart Mária unokája, rendkívül népszerű volt. „A szép, okos és nagy személyi varázssal bíró tizenhétéves hercegisasszonyért sokan az életüket is szívesen feláldozták volna, akkor az ő ünneplése kedvéért egy színdarabot megváltoztatni igazán csekélységnek tűnnek fel.” Az esküvő 1613 február 14.-én volt, ezt megelőzően 1612—13 telén került színre a fiatal jegyespár szórakoztatására *A vihar*.

Mindenekelőtt Shakespeare szövegének — gyaníthatólag — egyharmadát „kihúzták” a sígópéldányból, azután meg beleírtak részleteket. Ennek bizonyossága többek között az is, hogy Shakespeare teljes terjedelemben reánk maradt művei a 3000 sort mindig meghaladják, *A vihar* pedig az alkalmi betoldásokkal együtt mindössze 2068 sor. A betoldás: az akkor divatba jött masque-játék és az I. Jakab által propagált, Olaszországból importált színpadi gépezetek alkalmazására módot adó betét-helyzetek. A masque-játék szövegét vagy Beaumont, vagy Chapman, vagy Heywood szerkesztette bele Shakespeare drámájába. A végrehajtott alkalmi rombolások felderített adatait a dráma Cambridge University Press-féle kiadása pontosan felsorolja.

Az 1623-as Folio ennek az „ünnepi előadás”-nak a szövegkönyvét nyomtatta le és valószínűtlen, hogy ennek megjelenéséig az eredeti műnek csak egyetlen példánya is fenn maradt volna. Az alkalmi udvari előadás-produkció „dramaturgiai” hentes-munkájának következménye az örökre elveszett circa 1000 Shakespeare-sor pusztulásán kívül bizonyos részek ide-oda dobálása. Prospero híres szavai: „Our revels now are ended” például nem a masque-játék után álltak eredetileg, hanem csak ide interpolálták, mert egyebütt nem használhatták az udvari előadás színészei, viszont a záró-epilógust nem Shakespeare írta, hanem csak az ünnepi előadás alkalmára készült. Érdekes, hogy bár Babits költői nyelve közös nevezőre látszik hozni a shakespearei verset és a betoldásokat, még a magyar nyelvbe való átöntés után is felismerhető a költői jelleg-változás az Iris, Ceres, Juno-jelenetben vagy az érzelmes-kegyes hangú, alázatos, nem shakespearei epilógusban.

Nem a mostani Shakespeare-kiadás ismertetésének a feladata, hogy Babits Shakespeare-fordításának úttörő jellegét és műfordítói értékeit

bizonyítsa. Csupán példamutató szerepére kell rámutatnunk a XX. századbeli magyar Shakespeare-fordítások történetében: „A magyar nyelv ily művészi és egyéni zengése egy hű és fordításnak is remek munkában össze elragadtatásunkat kelti fel” — vallhatjuk ma is Tóth Árpáddal.

A hivatalos irodalom vezérei a XX. század harmadik és negyedik évtizedében semmit sem tettek, hogy Babits Mihály zsenijét a magyar Shakespeare-kultusz szolgálatába besorozzák, és bár *A vihar* 1916-ban megjelent fordítása aránylag korán helyet kapott a Nemzeti Színház játérendjén, a feltétlenül újra fordítandó műsor-darabokat fordítói szütemunkával toldozták-foldozták, mert ez állandó tantième-részesedést biztosított egy szűk kör számára. Buzdítás, támogatás, megbízás hiányában Babits költői érdeklődése a világirodalom más vizei felé vitorlázott tovább, újabb és újabb tájakat tárva fel, hódítva meg, irodalmunk nagy gazdagodására. Időzése Prospero szigetén múltó epizód maradt költői életében, ahelyett, hogy folytatta volna ifjúkori álmát: Vörösmarty—Petőfi—Arany „remekei mellé méltóbb társak” létbe-hívását.

Pedig társai is lettek volna a nagy vállalkozáshoz, mint a száz év előtti nemzedéknek: Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád és később Szabó Lőrinc.

Tóth Árpád tudomásom szerint soha nem tett kísérletet Shakespeare-rel. Kosztolányi különböző időkben, valószínűleg lírikus rokonrezdülések hatására három teljes Shakespeare-dráma és néhány részlet fordításával ajándékozta meg irodalmunkat. Ezek közül most kettőt, a *Téli regé-t* és a *Romeo és Júliá-t* az ő fordításában adja az új kiadás.

Kosztolányit Shakespeare végigkíséri egész életén. Gimnazista korában olvasta először, majd tizenkilenc éves egyetemi hallgató korában az ugyancsak egyetemista Babitsnak így lánghol, lelkesedik, lobog egy levélben: „.... De mindezek az olvasmányok mellékesek Shakespeare mellett, kit most nem az ifjanc diák újságvágyával, de az érett ember hártatlan becsülésével újra olvasok. Barátom! Shakespeare! Csak Shakespeare és ezerszer az! Hamlet, mindig Hamlet a jó, a nagy ember, kinél külön emberideált költő még nem rajzolt. Aztán Lear, kiből az emberiség szenvedése ordít. Szeretem Shakespeare-t örületesen. Úgy, ahogy Beethoven kétségbeesett Adagióját, vagy ahogy az oroszánorditást (a budapesti Állatkertben).”

Újságíró korában utazásai alatt Shakespeare művei soha sem hiányoznak poggyászából, pesti estén is gyakran olvastatott feleségével Shakespeareből, sőt Stokholmban, a másfélórás kínos-kegyetlen rádiumbesugárzások alatt, a gyilkos rákkal való hosszú küzdelem közben Arany János, Rilke és Reviczky versei mellett a *Hamlet* szavait hallgatja legszívesebben.

Ez a fajta költői kapcsolódás egyfajta alkati rezonancia következménye. Az ő közlekedése a Shakespeare-oeuvre-höz nem a poeta doctus műfordítói buzgalmából nyeri legerősebb indítékát, hanem költői kedvének izompróbája. Kosztolányinak különben eredeti nézete az volt, hogy fordítani lehetetlen, mert a szavak zengése, a hangzók egymásutánjának mágikus rendje két különböző nyelvben tökéletesen más és

így pl. a francia „desire”-t sohasem fejezheti ki a magyar „vágy” szó. A „desire” szó magyar rokonzenéjű megfelelője csak a „vezir” lehetne. Ezért csak „újraköltés” képzelhető el „fordítás” helyett, az idegen költői szó-ötvözetnek szabad költői felolvasztása és ujjáöntése egy más nyelv új formájába.

Kosztolányi számos korai lírai vers-fordítása ilyen szekunder ihletésű saját Kosztolányi-vers, utánérzése és magyar nyelven történő kifejezése az idegen költői alkotásnak. Ez a nézete később szelidebb formát öltött és közeledett Babits aszketikusan szigorú műfordítói elveihez.

Kosztolányi 1924-ben fordította le a *Téli regé*-t. Ekkor már alapos Shakespeare-ismeret és kiforrott, mérsékelt műfordítói elvek segítik munkájában. Mi ez az — Arany fordítói remekeinek aprólékos elemzéseiből és szépségeinek költői átéléséből desztillált, a korszerűvé élt hagyomány nemes illatát párázó — „elv”? „Az — feleli Kosztolányi, — hogy Shakespeare a teljes fölbontatlan egészében kell visszaadni, úgy, ahogy van, körülírás, magyarázás, fölhígítás, egyszerűsítés, szépítés és cifrázás nélkül, a maga érzéki és szemléletes valóságában, mert csak így tükrözhetjük vissza szellemét. Ebből a célból a leghelyesebb őt nem is szóról-szóra, hanem betűről-betűre követni. Egyebütt az ilyen gondosság merevségre vezethet... Shakespearenél... minden jelentős, a nagy és a kicsiny, a részlet és az egész egyaránt, minden ösztönös, minden szeszélyesnek látszó, de ezerszeresen meggondolt. Fontos, mikor hagy csónkán egy sort, mikor gyorsítja a beszéd lélekzétvételét, mikor vet egy kötőszót a sor végére, hogy kiemelje. Mihelyt elmozdítjuk helyéről ezt a csöpp kötőszót, összeomlik az egész csodálatos mérnöki építmény. Az a tisztelt, melyet szövege iránt érzünk, nem iskolai alázatból származik. Áhítatból és megértésből származik.”

Kosztolányi Shakespeare-studiumai folytatódnak. Egyik londoni útján 1927-ben megveszi Elmer Edgar Stoll *Shakespeare Studies* című kötetét és arról ír cikket. Ugyanebben az évben Moissi Othello-alakítása kapcsán fejti ki eredeti gondolatait *Othelloról*, majd a Nemzeti Színház egy *Szentivánéji álom*-felújításával összefüggésben Theseus alakjáról tesz olyan megállapításokat, amelyeket e tündéri mű minden rendezőjének minden korban meg kellene szívélnie ez alak játékmesteri beállításánál. Az „English Players” vendégjátéka alkalmat szolgáltat arra, hogy szeretett *Hamlet*jében újra ünnepelje Kosztolányi az emberi szellem által teremtett „legnagyobb költői művet”. E kimeríthetetlen tragédiával való szakadatlan foglalkozás közben Claudius első beszédjének tizenhat sorát elemző írása tanubizonyságot tesz arról, hogy Shakespeare nemcsak a költészet, a szó-művészet aspektusából érzékelte Kosztolányi, hanem a tökéletes lélektannal drámai akciót építő szinpadí szerző felülmúlhatatlan dramaturgiáját is mély ösztönrel magáévá élte.

Annál sajnálatosabb, hogy Kosztolányi a második Shakespeare-dráma, a *Romeo és Julia* fordításakor nem ismerte J. M. Robertson kutatásait, aki pedig *Shakespeare Canon* című úttörő munkájának harmadik kötetét, amelyben a *Romeo és Julia* keletkezésére és szövegére vonatkozó csodálatraméltó kutatásait publikálta, már 1925-ben közzé adta, — így Kosztolányi nem kételkedett a Folio-dogmában és e különös

sorsú Shakespeare-drámát is a hagyományos kiadások egyikének angol szövege nyomán ültette át magyar nyelvre. Pedig Shakespeare ez ifjúkori tragédiájának Folio-kiadása minden drámája közt egyike a legromántább szövegeknek. Itt nem az a helyzet, mint *A vihar*, vagy a *Macbeth* esetében, amelyek egyszerűen megcsonkított formában, egy udvari „disz-előadás” alkalmi „húzott” sűgő-példányai nyomán adtak ki 1623-ban, hanem sokkal bonyolultabb.

A *Romeo és Julia* érzelmes-bús históriája már Arthur Brooke epikai költeményének 1526-ban történt megjelenésekor egyike volt az angol renaissance drámaírók legkedveltebb témáinak. Brooke hangsúlyozza az előszavában, hogy ő is látta már színpadon ugyanezt a történetet. Milyen volt ez az Ős-Romeo-dráma, nem tudjuk, nem tudjuk azt sem, hogy később kik és miképpen dolgozták fel ezt a hatásos tárgyat. A téma több epikus formája ismeretes a Brooke-félének megjelenése utáni évtizedekből, de a drámai feldolgozások mind elvesztek: a kor semmire sem becsülte a színműírást, a szerzői tulajdon ismeretlen fogalom volt, még kinyomtatásra sem igen méltatták ekkor még a gyakorlati-színházi célra született drámát.

Az élő színház azonban újra és újra visszatért kedvelt darabanyagaihoz, amelyek így egyik írótól a másik kezéhez kerültek — s mint mondtuk, — mindegyik hozzátett, csiszolt, alakított, fejlesztett rajta valamit, és így fokozatosan kialakult a kor színpadi szerzőinek kollektív munkája nyomán a szereplők jellege, a jelenetek egymásutánja, a fordulatok leghatásosabbnak látszó formája.

A *Romeo és Julia* tehát — a mai Shakespeare-tudomány kialakult véleménye szerint: — „nem Shakespeare eredeti alkotása, hanem ez esetben is ő itt belekapcsolódott abba a fejlődési folyamatba, amelyet a téma megtett és amely — mint mindig — Shakespeare által eljutott a halhatatlanságig”. Robertson kutatásai óta nem kétséges, hogy Shakespeare számos elődje dolgozott a *Romeo*-témán. Közvetlen előfutárai e munkában Marlowe és Peele lehettek. Ha a XVI. század ötvenes éveinek Ős-Romeo-drámája el is vészett, Robertson óta biztosra vehetjük, hogy egy 1626-ból német nyelven reánk maradt — bár a fordításon kívül többszörös átdolgozást is szenvedett — *Romeo és Julia*-dráma tekinthető Shakespeare közvetlen nyers-anyagának. Ezt a Nördlingenben 1604-ben és Drezdában 1626-ban és 1646-ban előadott drámát sokáig a shakespearei *Romeo átdolgozásának* hitték, és csak Robertson kutatásai nyomán bizonyosodott be a nagy felfedezés: ez a dráma szolgált Shakespeare átdolgozóinak munkája számára *nyers-anyag* gyanánt az 1594–95. években. Ez a tény a dráma fordítása szempontjából rendkívül jelentős, mert kétségtelen világot vet sok problematikus részletre.

A téma shakespearei formája Quarto-formában először 1597-ben jelent meg, másodszor 1599-ben. Egyik kiadás sem tünteti fel Shakespeare nevét, pedig ebben az időben már népszerű volt és a kalóz-kiadás kelendőségét csak növelte volna. Az 1609-ben megjelent harmadik Quarto sem tünteti fel Shakespeare nevét, pedig ebben az évben a *Troilus és Cressida* kiadója előszóban magasztalja őt. Egy dátumnélküli negyedik Quarto néhány első levonatán végre feltaláljuk ugyan

Shakespeare nevét, de ugyanennek a kiadásnak további nyomatairól — a címlapról való törlés következtében — ismét *elmaradt* a szerző megjelölése. A kor ismerői teljes határozottsággal következtetik ebből a nyomda-történeti tényből, hogy „Shakespeare kortársai számára e dráma nem forrott össze Shakespeare nevével. A shakespearei *Romeó*-ban az elődöktől való átvétel látszatra olyan nagy volt, hogy a különbséget nem vették észre. Ma is elég gyakran tapasztalhatjuk, hogy a szubtilisabb, a döntő értékeket a nyilvánosság nem veszi észre. A közönségnek elég, hogy a Dajka „humorosakat” mond, a Shakespeare és az elődök forma-adásában rejlő különbséget akkoriban nem fogták fel”.

Az első 1597-es és a második 1599-es Quarto-kiadás csaknem teljesen más szöveget közöl: a korábbi csak 2232 sort, az utóbbi 3007 sort tartalmaz, tehát kétséggkívül teljesebb is. A második Quartót tekintette a tudomány 1925-ig a végleges shakespearei formának és az összes kiadások — a Foliók is — ehhez mennek vissza. Robertson óta tudjuk bizonyosan, hogy az eredeti forma, melyet Shakespeare a témának adott: az első Quarto!

Az első Quarto nyomdászának, John Denternek a lelkiismeretlenségén múlt, hogy Shakespeare többszáz sora kétségtelenül kimaradt az első kiadásból. Két esztendővel később, a második Quarto nyomdásza, Thomas Creede teljesebb kézirathoz jutott ugyan hozzá, de időközben — egy újabb előadás alkalmából — Shakespeare kortársa, a drámaíró Thomas Kyd beledolgozott a drámába. A kor drámairodalmának szakértői ezzel magyarázzák bizonyos passzusok romlását és a második Quarto eldurvulásait. „Tiszta shakespearei szöveg tehát nem létezik. Mert minden, ami később megjelent, a Quartók és Foliók csak a második Quarto utánnyomásai.” A helyzet tehát az, hogy a *Romeo és Julia* relatív shakespearei formája csak rekonstruálható az első és a második Quarto kombinációjából.

Kosztolányi Dezső *Romeo és Julia*-fordítása a drámának ebben a Shakespeare—Kyd-féle hagyományos változatában is az új kiadás négy kötetének kimagasló értéke és csak sajnálhatjuk, hogy korai halála miatt nem fordíthatja már le a legmodernebb szövegkritikai alapokon rekonstruált shakespeareibb *Romeo és Juliát*.

Kosztolányi később sem szünt meg foglalkozni Shakespearerel: 1934-ben a *II. Richard* egy „nehéz helyét” fordítja le virtuóz módon egy újságcikk keretében. Beszámol Christopher Morleynek a Hawaiszigeteken tartott Shakespeare-előadásairól, mélyenszántó elemző fejtegetéseket közöl Desdemona és Emilia utolsó beszélgetéséről; amikor Reinhardt *Szentivánéji álom*-filmje Budapestre érkezik, az amerikai színészek filmre húzott szövegét fordítja magyarra és így megszületik jellegénél fogva egy töredék fordítása a *Szentivánéji álom*nak. Közben Kosztolányi szakadatlanul dolgozott a *Lear király* fordításán, amely sajnálatos módon kimaradt az új Shakespeare-kiadásból.

Szabó Lőrinc négy Shakespeare-fordítása

A Nyugat nagy műfordító nemzedéke annak ellenére, hogy nem szövetkezett egy „teljes” Shakespeare-re, mint a XIX. század költői

triásza, Vörösmarty — Petőfi — Arany hat dráma-fordításával szemben máig nyolc Shakespeare drámát nyújtott irodalmunknak. Babits és Kosztolányi négy műfordítását Szabó Lőrinc máig neggyel gyarapította tovább, amelyek közül három régebbi munkája és külön-külön is megjelent már, de a negyedik először e kiadásban nyert teljes terjedelemben, befejezett formában publikálást.

Szabó Lőrincnek tizenégy esztendő kellett várnia a „szonettek” húsz éves korában történt remekbe sikerült fordítása után, míg színház végre arra gondolt, hogy kísérletet tesz egy hivatott költő-interpretátorral fordíttatni le valamelyik Shakespeare-drámát. A Nemzeti Színház 1935-ben adott megbízást Szabó Lőrincnek arra, hogy magyar nyelven megszólaltassa az *Athéni Timont*, ezt a félelmes hatású legnagyobb támadást, melyet valaha a kapitalista lélek s általában a pénz ellen írtak. Ez a soha és sehol nem népszerű idomtalan remekmű, amely Shakespeare fekete dühének roppant erejével szárnyal a színpadon is, könyvben is, roppant hatást tett. Móricz Zsigmond először hallván mai költői magyar nyelven Shakespeare a színpadról szólani, az *Athéni Timont* ítélte az egyetlen Shakespeare-drámának, amely „modern”, amely igazán örök kérdéssel reálisan foglalkozik s amelyből a legtöbb emberi tanulság levonható.

A fordítás mintaszzerű. Mostani második kiadása előtt Szabó Lőrinc észrevehetőleg tovább csiszolta.

Szabó Lőrinc időrendben második dráma-fordítása az egyik legépebb formában reánk maradt mű, az *Ahogy tetszik* volt, ismét a Nemzeti Színház számára. A fordítói nyelv a *Timon* után egészen olvadt-nak tűnik fel és lebegőn könnyed, ahogy azt maga a darab is előírta. Az újranyomtatás alkalmával történt enyhe átdolgozás, átsímitás nem látszik, olvasó nem veheti észre, hallgató még kevésbé. A költői nagszerűségek repülnek benne, a száműzött herceg s társainak tájleírásai, kedves, merengő, naív költőiségei, filozofálgatásai szintén. A fordítónak ezeken a pontokon kellett a legkevesebb igazítást végeznie. A shakespearei jellegzetességek, nyelvi sajátosságok is jó megoldást találtak kezdetül fogva. A simítások világosság-többletet eredményeztek és szorosabb, közvetlenebb kapcsolódást a párbeszédben. A rengeteg szójáték és „vice” visszaadása közül a túlságosan „modernek” enyhültek, vagy éppen kiestek. A melancholikus Jacques monológjából is hiányzik a „dendi-nadrág” s a „modern közhelyek”, — helyettük „ficsur-nadrág” és „mai közhely” kifejezés áll. Az egész darab nyelve így is éppen eléggé „modern”. Csupa napfény és játék. Az igen hű és igen költői fordítás, mely mindenütt eleven és minden részletecskéjében jó filológiai alapon áll, nyelvileg kiváló átmenetet mutat a *Machbeth*hez.

Szabó Lőrinc e harmadik Shakespeare-fordítása már teljes érettséget dokumentál; szövege vérbő, eleven, jól mondható, vagy ahol tömörsége miatt csak tagoltabban recitálható, ott megéri a tartalmi többlet, amelyet a fordító a régebbi fordíáshoz képest át tudott hozni a magyarba. A láttatóan képszerű és izmos magyar szöveg az érett Shakespeare metafora-villanásokat egymásba szikráztató képzeletének szaka-

san mutatja a beszélő hősi lelki mehanizmusának működését. A fordító részéről szinte kedvtelés látszik az örület fantasztkumainak követeésében: átérzi, megérti az örült képzelet útját, megoldvasztja a szöveget, s esetleg igét főnévvel, főnevet igével, jelzővel vagy indulatszóval fordít, hogy hajlékony legyen, hogy mindent tartalmazhasson a magyar szöveg, ami az eredetiben van.

Szabó Lőrinc Shakespeare-fordítói tudása — miután a *Timon* és az *Ahogy tetszik* alkalmával beletanult a tragikái és vigjátéki shakespearei hangba, — a *Macbeth*ben érett meg és a *Troilus*ban állandósult. A nagy brit költő e nem értett és csaknem mindig félreértett, megdöbentően modern tragikomédiája, ez az „örült” darab most született meg magyarul. Mert a *Macbeth*ről még lehetett helyes összfogalmat alkotni Szász alapján, de Fejes István avatag, nem eléggé költői és az eredeti világosságait is elhomályosító *Troilus*-fordítása alapjaiban volt halott kísérlet. Ennek első oka e dráma műfaji jellegének tökéletes félreértése volt.

A *Troilus* and *Cressida* 1609-ben megjelent első Quarto-kiadásának előszava félreérthetetlenül ismételten „Comedy” megjelölést használ és Shakespeareat Plautushoz, meg Terentiushoz hasonlítja. A címlap pedig dagályos körülírása ellenére is csak „történet”-nek mondja. Ugyanazon évben megjelent második Quarto-kiadása egyszerűen „*The Historie*” of *Troilus* and *Cressida* címet viseli és az előszó elhagyásából és a határozott szövegű címlapból mindössze arra lehet következtetni, hogy időközben a Globe-színházban színre került e dráma. De mert a Folio kiadói a „*Histories*” után és a „*Tragedies*” elé sorozták be, ez elég volt ahhoz, hogy több évszázados félreértés származzon e tényből. Mindenki tragédiának olvasta e drámát.

Az összes drámai művek mostani kiadása végre a „színművek” vegyes műfajú csoportjába sorozta e drámát, amely a műfajokat nem túlzottan tisztelő Shakespearenak legegényibb és teljesen műfajfölötti színpadi alkotása.

A kifejező nyelvkézelés konvenciótlan rugalmassága nélkül meghal az a bizarr életgazdagság, ami egymás mellett megtűri a nagy rétori szárnyalást és a legintimebb lírai szíromkönnyű bensőséget, a higgadt bölcsesség okos mérsékletét és a tébolyodott nihilizmus szó-örjögését, a legtisztább rajongást és a legegésebb szarkazmust, a színesen kavargó álmot és a vad realizmust. Szabó Lőrinc eddig megfigyelt műfordítói erényei, megemelkedett színvonalon mind feltalálhatók ebben a munkájában: hűség, könnyedség, gazdagság, természetesség! Minden sor él, sehol egy petyhüdt rész. A tökéletes „tudás” egyenletessége és biztonsága fénylik az egészen. A dráma komplikált és túlzó szépségei és mélységei mind érvényesülnek. A hanglejtés igen nagy mértékben maga is szinte azonos a shakespeareivel. Szinte az egész mű idézhető lenne ez érett fordítói művészet példája gyanánt. Babits egyszer odanyilatkozott, hogy míg „Tóth Árpád vers-építő egysége a szó, — Szabó Lőrincé a sor!” Ez az adottság predesztinálta arra, hogy a XX. század „nagy nemzedék”-ében a leggazdagabb termést betakarító Shakespeare-fordítóvá legyen és a Vörösmarty — Petőfi — Arany epigonok hasznos, de túl-

haladott szó- és mondat-szerkesztgetéseivel szemben új, teremtő lökést adjon a korszerű magyar Shakespeare-fordításnak.

Miben áll Szabó Lőrincnek, mint Shakespeare-fordítónak az újszerűsége?

A régi fordítók túlnyomórésze általában „tudósabban” akart belemerülni a szövegbe. Szabó Lőrinc is elmélyed, filológiai tekintetben, sőt pontosabban is, mint a régiek, mert e munkájában hatalmas modern apparátus is segíti, a fordítói csatát azonban elsősorban kifejezéseinek változatosságával, gazdag és élő vers- és szó-technikájával nyeri meg: neki tiz azonos szava és expressziója van ott, ahol másnak csak egy, s noha szinte a végletekig mellőz minden ügyetlenségre valló „költői szabadságot”, sokkal szabadabban, önállóbban mozog a dikcióban, minth a szabadság igénybevevői. Szabó Lőrinc ezenkívül mondattani újdonságokat fedez fel, melyek mindig voltak, vagy lehetségesek voltak, de használaton kívül maradtak, mert ügyetlenül hatottak, vonzat-módokat fedez fel vagy éppen teremt, amelyek egyszerűen kreációk, kapcsolatok, kapcsolásmódokat, mert nagyobb a stílusképzetele és nyelvszerkezeti érzéke, mint volt a régieknek.

Abból a tényből, hogy Szabó Lőrinc „versépítő egysége” a sor, következik verselésének jellege: nem az ütem egyes porcikái uralkodnak rajta, hanem az egész sor, az egész periódus össz-zenéje. Szabályokon innen és szabályokon túli ritmika ez. Ami az enjambement illeti, Shakespeare — tudjuk — egyre inkább haladt a szabadság felé: korai drámaiban 10—20% között mozog a „Run-on line” — ahogy az angol enjambement-t nevezi — száma, a *Macbeth*-ben 36.6, a *Timon*-ban 32.5 és a *Troilus*-ban 27.4 az át-lépő sorok százalék-száma. Szabó Lőrinc ezzel szemben egyre inkább csökkenti alkalmazását: a legbővebben élt még a *Timon*-ban; a *Troilus*-ban e szempontból is eléri a shakespearei arányosságot.

A shakespearei lényeg költői átélésének készsége Szabó Lőrinc fordítás-eredményeinek bizonyossága szerint olyan formátumot mutat e négy művészi munkájában, hogy addig is, amíg be nem bizonyosodik egy-egy frissen készült dráma-fordítás újratolmácsolásának szükségessége, irodalmunk tőle várja a *Vénus* és *Adonis*, valamint a *Lucrétia* végre méltó magyar megszólaltatását.

Néhány szó az új kiadásról

A négy kötet 21 darabját tizenegy író-költő-műfordító egyenesen a jelen kiadás számára fordította újra.

Hatan egy-egy dráma-fordítással szerepelnek.

Aczél Tamás az *V. Hentik*-et (a régi fordítás Lévy József munkája volt),

Ambrózy Ágoston a *felsült szerelmesek*-et (Rákosi Jenő),

Devecseri Gábor a *windsori víg nők*-et (Rákosi Jenő),

Kardos László az *Othello*-t (Szász Károly),

Mészöly Dezső az *Antonius és Cleopatra*-t (Szász Károly),

Somlyó György a *II. Richard*-ot (Szász Károly)

fordította le az új kiadás számára.

Fodor József két vígjáték-fordítással szerepel a kiadásban: a való-

színüleg Marlowe-tól származó *Tévedések vígjátéka* és a *Sok hüho semmiért átültetését* ő végezte (ez előtt mindkettő Arany László fordítása volt).

Ketten 6—6 darab-fordítást készítettek.

Vajda Endre a *Titus Andronicus* (Lévay József), VI. Henrik 2. és 3. rész (Lőrinczi Zsigmond), *Szeget szeggel* (Greguss Ágost), *Cymbeline* (Rákosi Jenő), VIII. Henrik (Szász Károly),

Vas István a III. Richard (Szigligeti Ede), *A velencei kalnár* (Ács Zsigmond), *Minden jó, ha a vége jó* (Győri Vilmos), IV. Henrik 1. és 2. része (Lévay József), VI. Henrik 1. része (Lőrinczi Zsigmond) fordításával vett részt az új Shakespeare-kiadásban.

Radnóti Miklós, a nyilasok áldozata, nem tudta befejezni a *Vízkereszt* fordítását, munkáját Rónay György folytatta és végezte be (a régi fordítás Lévay Józsefé volt). Így e vígjáték magyar változata két költő munkája.

A tíz élő — legtöbbje fiatal — műfordító huszonegy Shakespeare- és Shakespeare-korabeli dráma-fordítása kétségtelenül nagy munkateljesítmény az alatt az öt esztendő alatt, amíg az új kiadás 1943-tól 1948-ig elkészült. Nem ismerjük Halász Gábor elgondolását a fordítók kiválogatására és a fent felsorolt 21 dráma szétosztására nézve, ezért a munkának ez a része nem tehető ma már kritika tárgyává. A mű jellege és a fordító költői alkata között szükséges összhang itt-ott fellelhető hiányának sok oka lehet. El kell azonban fogadnunk a kiadás befejezett tényeit és csak a végeredményt tekinthetjük.

Nem tudjuk, ki volt az új kiadás irodalmi szerkesztője Halász Gábor halála után, így azt a tényt se tehetjük bírálat tárgyává, hogy ki milyen angol kiadásból végezte a fordítás munkáját. Egy jegyzet ugyan annyit elárul, hogy „a nyomtatásban először e kiadásban megjelent új magyar fordításoknak az eredeti angol szövegekkel való egybevetésénél a W. J. Craig-féle *The Arden Shakespeare* kiadás szolgált alapul”, — azonban amennyiben az 1900-as kiadásról van szó, ez annyit jelent, hogy éppen az utolsó évtizedek kutatás-eredményeit az új fordítások esetében is mellőzte a szerkesztés. A legtöbb Shakespeare-drámának — amint azt egy-két esetben jeleztük: — a huszas és harmincas években olyan újszemponthú szövegkritikai egyes kiadásai jelentek meg, amelyek nemcsak az esetleges szöveg-variánsokat tartalmazzák, hanem a sokat vitatott interpunkció új értelmezését és a nem-shakespearei részeket (későbbi betoldások) immár véglegesen pontos megjelöléseit is. Amely drámának még nem jelent volna meg ilyen önálló, teljes, minden új eredményt feldolgozó külön kiadása, ott még mindig jó szolgálatot tehetett volna Furness *Variorum Edition*-ja.

A fordítótól — ha csak nem évtizedek óta foglalkozik a Shakespeare-szövegek problémájával — nem várható olyan tárgyismeret e téren, hogy maga keresi ki a legmegfelelőbb kritikai angol szöveg-megoldást. A rendelésre fordító költő azt ülteti át legjobb tudása szerint, amit kezébe ad neki a szerkesztő. Csak sajnálni lehet, hogy a 21 új fordítás esetében is a Folio-dogma játszott döntő szerepet, és legalább e művek kapcsán nem kaptunk dramaturgiailag korszerűbb szöveget.

A 21 új fordítás tehát csak a Shakespeare-ortodoxia keretein belül lenne bírálható. Az kétségtelen, hogy ezek az új fordítások első olvasásra simán gördülnek, érthető, mai nyelven szólnak a mai olvasóhoz. A sima hangzás és a mai nyelv, a nehézségek eltüntetése azonban még csak rész-érdem! Kérdés, hogy mi van az új kiadás új fordítóinak általában véve dicséretes simasága mögött és alatt? Ezt átvizsgálni, igazságosan felmérni és megbírálni olyan nagy feladat, hogy arra ma sem idő, sem ember nincs. A kritikusnak legalább egy hónapot kellene szeretettel és elmélyedéssel foglalkoznia minden egyes darabbal, hogy úgy ismerje az általa bírált szöveget, ahogy a fordító ismeri. Valószínű, hogy a 21 új műfordítás a sokszor vitatható Folio-szövegekhez való „hűség” szempontjából sehol sem hagy olyasféle kívánnivalót maga után, — erről az ellenőrzés is gondoskodott! — mint az 1902-es Franklin-kiadás számos darabja. Az új műfordításoknak verstani szempontból való mikroszkópikus vizsgálata is teljesen különálló, terjedelmes tanulmányt igényelne a *ritmus-hűség* szempontjából. A korszerű Shakespeare-fordítás ugyanis nemcsak sor- és szóhű, de lehetőleg ritmushű is kell, hogy legyen. (Richard Flatter *Shakespeare's Producing Hand* című végtelenül tanulságos könyvében a példák nagy sorával bizonyítja, hogy mennyire nem „véletlenek” Shakespeare „szabálytalanságai” és a blank-versek jambusainak ritmus-váltásaiban mennyire az élő beszéd kifejező ereje lüktet.)

*

A bevezetések, a jegyzetek — Országh László munkája, — igen rendes szaktudásra és lelkiismeretes munkára vallanak. Bizonyára nem rajta mult, hogy nem terjedelmesebb költői életrajz és korrajz vezeti be a négy kötetet és az sem, hogy a darabokhoz csatolt jegyzetek száma olyan csekély. Az átlag-olvasó számára az ilyfokú eligazítás — kevés. Az egyes darabokat bekonferáló két-három oldalas tanulmányok is túl rövideknek tűnnek a Kisfaludy-Társaság 1914—16 között ugyancsak a Franklin-Társulat kiadásában önálló kötetekként megjelent Shakespeare-publikációinak alapos és tanulságos bevezetéseihez viszonyítva. Ha már mint szerkesztő a szükségesnél kevésbé irányíthatta a nagy művet, Országh szaktudásának legalább a filologizálására nagyobb teret juttathattak volna.

*

A sajnálatos módon drága kiadás a dolgozók számára megfizethetetlen. Feltétlenül szükséges lenne az egyes darabokat külön-külön, olcsó, erős papírra nyomva, bő, népszerű tanulmányokkal bevezetve, gazdagabban jegyzetelve és amit lehet, revidálva adni ki a nép számára. Shakespeare Erzsébet udvarában se volt „udvari költő”, hanem az ember számára elérhető relative legteltesebb módon osztályföldről ki-fejezője az örök embernek. Mindenkihez szól és minden kor számára van mondanivalója. A lehetőséget azonban, hogy szólhasson, előbb külső és belső eszközökkel meg kell teremteni.

Ha e négy kötet már nem lehetett időben messze-maradó megvalósulása a „teljes magyar Shakespeare”-nek, legyen térben, emberben messze-ható, és előkészítője egy új Shakespeare-kultusz eljövételének!

Németh Antal

SZENT VAGY KÁRHOZOTT?

Oscar Wilde írta valahol a szellemes meghatározást: „Ha egy műről megoszlanak a vélemények, azt jelenti, hogy a mű új, eredeti és életképes.” Szóról-szóra alkalmazható ez Graham Greene műveire, akinek két legjelentősebb regényéről, a „Hatalom és dicsőség”-ről és a magyar fordításban még meg nem jelent „Heart of the Matter” (Az anyag lelke) címűről kritikusok, írók, irodalmi szakemberek számtalan tanulmányt írtak már.

Katolikusok-e ezek a regények a szó teljes értelmében? — teszi fel a kérdést Harold C. Gardiner és mindjárt felel is rá: „Akár katolikus ez a regény, akár nem — a magam részéről a leghatározottabban annak látom — egy mindenképpen bizonyos, ezt a könyvet csak katolikus író írhatta meg.” Richard Mc Laughlin pedig így ír az „America” katolikus folyóiratban: „Meggyőződésem, hogy Graham Greene kivételes regényíró. Nemcsak napjaink legerőteljesebb írói egyénisége, hanem azáltal, hogy vizsgálódásainak legfőbb tárgya az embernek lelke megmentéséért vívott belső harca, egyik legnagyobb irodalmi tanítómesterünk lett. Erkölcsi törekvések, beható érdeklődés a gonosz hajlamoktól megszálalt, de mégis minden kétségbeesésen és vergődésen keresztül Isten felé törekvő ember iránt hatják át írásait... Szent vagy cinikus, költő vagy pszichológus? Úgy tetszik, Graham Greene-ben ez ellentmondó vonások egyaránt megvannak s végeredményben ezeknek összessége jelenti a gondolkodó embert.”

Ennek a Graham Greene-nel foglalkozó irodalomnak új, figyelemreméltó fejezete Robert du Parc francia kritikus alapos tanulmánya az „Études” című folyóiratban. A „Hatalom és dicsőség” az elmúlt évben (több esztendővel a magyar kiadás után) jelent meg franciául. Nagy feltűnést keltett és ahhoz a problémához, melyet a pap alakja jelent a regényben, számosan szóltak hozzá. Ezt a kérdést vizsgálja Robert du Parc tanulmánya is. Exisztencialista író-e Graham Greene, vagy katolikus? Egyesek ugyanis egzisztencialistának tartják, mások katolikusnak; egyesek izgalmas, tökéletesen megszerkesztett bűnügyi regényt látnak művében, mások mély kegyelmi drámát. A választ kétségkívül a főhős, a pap sorsában és alakjában kell keresnünk, ahogyan Robert du Parc teszi.

Mert a történetben az izgalmas detektívregénynek minden kelléke megvan ugyan, de ha csupán a meseszövése figyelünk, az erkölcsi dráma rejtve marad előttünk — mondja Robert du Parc. — A regény névtelen hőse ugyanis, akinek az író egyetlen alkalommal sem mondja meg a nevét, szerencsétlen, nagyon szerencsétlen ember. Hát esztendeje erdőkben és mocsarak között bujkál, otthon, misemondás, szentségek, breviárium nélkül. Morálisan már teljesen elhagyja magát — egészen a bűnig. Egyik nyomorúságos hegyi faluban él a bűnéből született gyermek, a cinikus fiatal Brigitta, aki tanuja lesz egy részeg éjszakájának. Mert ez a pap iszik. Halála órájáig iszik. Mégis, nyilvánvaló méltatlanságának ellenére is hű marad pápi hivatásához.

Pszichológiai és szellemi probléma: miféle ember ez? Robotemher,

akit a vaksors sodor, vagy szabad ember? Kárhozatra szánt, aki ennek tudatában nagy léptekkel siet a pokol felé, vagy szent, aki azonban erről maga sem tud?

Mindkét fölfogásnak vannak képviselői. Az elsőt, mely a „Hatalom és dicsőség”-ben a végzetszerűséget emeli ki, leghatározottabban talán Claude-Edmonde Magny és Pierre Debray fogalmazta meg. A végzet — mondja az első, — bizonyos állapotot jelent; sőt a tulajdonképpeni állapotot jelent, mert egybekapcsolódik azzal a ténnyel, mely szerint az ember elválaszthatatlan a helyzetétől, azonos a szereppel, melyet a világban játszania kell és így állapotából nem szabadíthatja fel magát. Elképzelí ugyan önmaga számára a hatalmat e fölszabadulásra — (és igen gyakran azt hiszi, ebben áll szabadsága), — de ez a lehetőség tisztára elméleti és látszólagos marad számára. E kérlelhetetlen szabály alól a „Hatalom és dicsőség” hőse sem kivétel. Azt hiszi, megmenekülhet létezésének veszélyeitől, ha feladja hivatását s ez a kénok törekvése helyenként szinte a megszállottsághoz hasonlít. Hiábavaló kísérlet, „látszólagos lehetőség” — mondja Claude-Edmonde Magny. Hogyan tűntethetné el a kitörölhetetlen bélyeget, melyet pappászentelesének napján ütöttek rá? Mélységes megkönnyebbülés árad szét benne, miután a menekülés utolsó útja is bezárul előtte. Mi másnak a jele ez, mint az a belső valóság, hogy végre visszatalált igazi helyére? Az ő számára mindenki másnál lehetetlenebb a saját sorsa elől való menekülés. Papi küldetése úgy tapad hozzá, mint egy Nessus-ing.

Pierre Debray a „Témoignage Chrétien”-ben azt mondja: Greene műve nagy regény, de nem katolikus. Íróját úgy látszik nem érdekli más, mint a magányosság, elhagyatottság és kétségbeesés. Valamennyi alakját a mások és sajátmaga iránti undor tölti el. Állandó utálkozásban élnek... A hősnek nem ad megkönnyebbülést papi mivolta. Nem kegyelmet jelent számára, hanem mindenki másénál kérlelhetlenebb szolgálatot. Minden rabláncra fűzött embernél nyomorúságosabb ez a pap. Tegyen bármit, pap marad mindörökre. Ocsmányságai, árulásai ezen mitsem változtatnak. Jelképe a végzet irgalmatlanságának, ami az egész emberiséget üldözi és gyötri.

Vannak viszont kritikusok, akiket megrendít a regény mély kereszténysége. Doncoeur atya például így ír róla: „Ha a pap a leggyarlóbb ember lelkében is tovább él, ha lelkének iszappal borított titkos forrásából mégis kibúggyan a kristálytisztá vízcsöpp, ez annak a jele, hogy Isten végtelenül hatalmasabb minden emberi nyomorúságunknál.”

Ez a hang nyitotta meg az utat a termékenyebb és bizonyára tárgyilagosabb kritika számára. Paul Rostenne „Le Cheval de Troie”-ban, majd a belga „La Revue nouvelle”-ben foglalkozott hasonló szellemben a problémával. „Talán fatalista regényíró — írja Greene-ről, — de fatalizmusát az emberi szabadság érzése hatja át. Ez teszi lehetetlenné benne az egzisztencializmus fullasztó kétségbeesésének kibontakozását. Nála még a leghagyatottabb ember sem vergődik tehetetlenül a végzet markában. Amennyiben vele kapcsolatban a végzetszerűség pszichológiájáról egyáltalában beszélhetünk, ezt inkább úgy fejezhetnénk ki, hogy az elkárhozás kockázatvállalásának pszichológiája.”

François Mauriac a könyv előszavában felismeri Graham Greene világának „jólismert misztériumát”. — „Itt áll előttünk, — írja, — a megromlott emberi természet és a mindenható kegyelem; itt a nyomorult ember, aki egymagában, még rosszasságában sem jelent semmit és itt a misztikus szeretet, mely szálnalmas elesettségének és nevetséges szégyenének mélypontján megragadja ezt az embert, hogy szentet vagy mártírt csináljon belőle... Ez a kivételes értékű könyv azt mutatja meg nekünk, — ha szabad magam így kifejeznem, — hogy az isteni kegyelem még a bűnt is felhasználja saját céljaira.”

A mű kettőssége azonban kétségtelen. Első benyomásra fatalistának tűnik. A cselekmény színhelye Dél-Mexikó, a Tabasco keskeny, mocsaras, nedves erdőkkel borított földcsíkja a hegyek és az Atlanti Óceán között; amint az eső megered, áthatolhatatlan dzsungellé lesz, mert sem utai, sem vasutai nincsenek. Már maga a környezet is leverő. Az éghajlat ezt a hangulatot csak megerősíti: kibírhatatlan hőség, a felhőtlen égről irgalmatlanul áradó vakító napfény, a levegőben baljós dögkeselyűk súlyos szárnycsapásai, váratlanul lezúduló esők, nagy éjjeli lepkék egyhangú csapódása a házfalakhoz és a moszkitók millióinak őrzítő támadásai. Végül ennek az indián vidéknek végletes nyomora, ahol soha senki jól nem lakik, a rejtett forrongás és a rendőrség árnyéka mindenre rávetődik — mindez jellegzetesen egzisztencialista, Sartre-i atmoszféra.

A szereplők pedig, akik ebben a földi pokolban élnek, a determinizmus súlya alatt vergődnek, személyiségük ereje nem elegendő a végzet elhárítására. A kép, amelyet Graham Greene hősről fest, nem hízog: erkölcsileg zuhlott, javíthatatlan iszákos, gyáva és kapzsi. Van egy jelenet, a keresztelesekkel való alkudozás, ami egyenesen felháborító. A szent dolgokkal való kereskedés azonban természetesnek látszik a földnek ezen a szörnyű pontján. Itt nem keresztezik meg azt, aki nem tud fizetni és a szentek relikviáinak az ára pontosan követi a kereslet és kínálat törvényét.

Ez a pap értelmileg fogyatékos, a legcsekélyebb képesség is hiányzik belőle minden szellemi analízishez, nem tudja sem megkülönböztetni, sem tisztázni érzelmeit, melyek cselekvéseit irányítják. A történet folyamán egyszer sem jut odáig, hogy gyermeke iránt érzett apai szeretetét meg tudja különböztetni vétkével szemben tanúsított lelki magatartásától. Régen elfelejtette már teológiai ismereteit, de talán soha nem is tudta őket. Már fogalma sincs a keresztény reménység elemeiről, sem a bűnbánat erejéről. Megértjük, hogy a kivégzése előtti estén gyónni szeretne: de mit szóljunk kétségbeesett önvallomásaához? „Semmit sem tudok Isten irgalmasságáról. Nem tudom, hogy az emberi szív mennyire tűnik borzalmasnak előtte. De azt az egyet tudom: ha volt ebben az országban valaha kárhozatra ítélt ember, úgy bizonyos, hogy én is elkárhozom.” (Érdekes összevetni ezt a feljajdulást a „Heart of the Matter” Scobie sóhajával: „Ó Istenem, felajánlom neked elkárhozásomat!”)

A történet fordulatait sem enyhítenek a nyomasztó hangulaton. Valahányszor a szerencsétlen ember menekülni próbál, — és az okok,

melyek erre indítják, távolról sem szégyenletesek, — mindannyiszor váratlan és elháríthatatlan akadályok tornyosulnak elébe; legyőzhetetlenek, mert papi mivoltával kapcsolatosak. Abban a pillanatban, mikor a szabadulást jelentő hajóra akar szállni, egy halálosan beteg nőhöz hívják. „Ismerem ezeket az embereket. Épp oly kevésbé haldoklik, mint maga vagy én”, — mondja Tench fogorvosnak, mégis engedelmeskedik a hívásnak, talán nem is kötelességből, hanem inkább a segítséget kérő nyomorúság fölötti megindultságból. „Mindig így van ez... mindig... Le fogok maradni a hajóról. Az a sorsom, hogy lemaradjak.”

Valóban nehéz szabadulnunk a benyomástól, hogy ez a szegény ember csak játékszere a vakvéletlennek; ez viszi könyörtelenül veszte felé, miután már vállára rakta a papi hivatás elviselhetetlen terhet.

Az író azonban többször is érzékelteti, hogy nem fogadja el feltétlenül az eseményeknek ezt a leverő szemléletét. Ezt azokkal a különleges eljárásokkal éri el, melyeket a kritika a „kontrapunkt művészetének” nevezett. Így ad hőse középszerű életének és származásának halálának emelkedett hangú és a vértanu felmagasztalásában végződő ellenpontokat. Például szolgálhat erre a következő szakasz:

„Kicsi ember jött ki az egyik oldalajtón; két rendőr támogatta, de azért el lehetett mondani, hogy megtett minden tőle telhetőt; ám nem tudott a lábain uralkodni. Odatámogatták a szemközti falhoz és egy tiszt bekötötte a szemét... A tiszt oldalt lépett, felemelkedtek a puskák s a kis ember hirtelen ingatózó mozdulatokat tett a karjával... A kis ember pedig ott hever a fal mellett kis halomként, mely arra vár, hogy eltakarítsák”...

Átmenet nélkül érünk az ellenponthoz: jámbor anya olvassa fel gyermekeinek egy hős mártír történetét:

„Mikor a rendőrfőnök felkereste Juant a zárkájában ima közben, térdénállva találta... Nyugodt volt és derűs, rámosolygott a rendőrfőnökre és megkérdezte, azért jött-e, hogy lakomára vezesse őt?... Kivezették a börtön udvarára. Semmi szükség megköötözni olvasóval elfoglalt kezét... Juan megfordult és imádkozni kezdett, de nem saját-magáért, hanem ellenségeiért... Tűz! — és Juan feje fölé emelve karját, érces hangon kiáltotta a puskacsövek felé: Éljen Krisztus Király!”

Mi a célja az írónak e kettős képekkel? Bizonyára tudja, hogy e második jelenet — kevés eltéréssel — valóban megtörtént, Miguel Pro mexikói lelkészt végezték így ki, 1927 november 23-án. Arról is tudomása van, hogy Jeanne d'Arc sírvafakadt börtönében, mikor rá váró borzalmas megkínztatásáról tudomást szerzett. Úgy vélhette, hogy Krisztus példája a Getsemani kertben, mikor szomorúsággal és félelemmel eltelve gyötrődött, hasznosabb az emberek számára, mint az érzelmszegény, stoikus bölcseké. Talán felfedezte ebben a névtelen papban a hősiesség és szentség csíráját. A feltevés valószínű. „A fenséges elem tisztán mutatkozik meg annak ellenére, hogy majdnem kivétel nélkül származás eszközöket vesz ehhez igénybe” — mondja még a regény fatalizmusát hangoztató Claude-Edmonde Magny is.

Ha így nézzük, a mű keresztény. Egy középszerű lélek története, akit Isten hajt előre; vagy még inkább: út a büntől a vértanúságig.

A hős sorsa messziről indul. Papi magatartása a béke és biztonság idején nem volt ugyan bűnös, csak éppen kétségbeejtően langyos. Maga is megrémül a hajdani „jó pap” képétől, mikor gondolataiban felidézi multját. Hitét akkor elborították a gépiesen végzett vallásgyakorlatok és prédikációk, a szenvedők vigasztalására kész formulák toltak ajkára, a világi dolgokról való lemondást hirdette egy kényelmes és veszélytelen világban, mások hátára rakta a keresztet, melyet ő maga a kisujjával sem próbált megemelni, egyéni érvényesülési vágyát és mohóságát a buzgóság köntösével leplezte, végül Isten szerepében tetszelegve mondott ítéletet a jók és gonoszok fölött.

Nem ezek jelentik-e az Evangélium farizeusait? Még abban is, hogy nem menekült el a többi pappal és püspökökkel, farizeusi gög rejlett. Ördögi gög, hogy egyedüli pap maradjon az országban. Sok-sok hónap szenvedése után mindez lehullott róla; de milyen árat kellett érte fizetnie! Szüntelen bolyongásában, bűvőhelyről-bűvőhelyre menekültében egyre mélyebbre zuhan, míg egy este az a'kohl hatása alatt elköveti testének legsúlyosabb vétkét is és ez egyszeriben elnyeli multjának minden felszines ártatlanságát. És tovább iszik és inni fog halála percéig, de közben kegyetlenül gyötři gyermekének erkölcsi védtelensége: „Ő Istenem, sujts le rám bűnbánat nélküli halállal, csak ezt a gyermeket mentsd meg a kárhozattól!”

Érthető, hogy ennyi bonyodalom és ellentmondás között a hős és a kritika nem találhattak könnyen egymásra. A könyv amerikai kiadásának címe: „The Labyrinthine Ways” (A labirintus utain) jobban kifejezi a kegyelem paradox működését, amikor Isten felborítja az emberi terveket és még a bűnt is felhasználja kiválasztottai javára. Szent Ágoston jól tudta ezt. Istennek ez a titokzatos működése, szüntelen figyelme, mellyel nyomorúságának útjain követi s végül is utóléri a legtisztább atyai gondoskodás és semmiképen sem egyeztethető össze a pogány fatalizmus reménytelenségével.

Az sem valószínű, hogy valaki, aki csupán tehetetlen bábú a végzet szeszélyével szemben, Isten szolgálatához való önzetlen hűségének olyan lenyűgöző példáját adja, mint ő. Mikor napokig tartó fárasztó út után pihenőhelyére érkezik, elég egyetlen kérés és azonnal hozzálát a falu gyóntatásához. Végül szabad elhatározásából választja a biztos halált csupán azért, hogy kétséges feloldozást vigyen egy nagyon is kétesértékű haldoklóknak.

Mauriac nem tévedett: „Ennél a rossz papnál nem az erény vi'ágít a bűn ellentétékeppen, hanem a hit, hit abban a jelben, melyet pappászente'ésének napján rajzoltak homlokára s ma egyedül viseli (miután a többiek elmenekültek vagy megölték őket) méltatlan, mégis felszentelt fején...”

Félúton — a hűséges szolga és a kárhozat fia között — igenis helye van az Egyházban az ég felé botladozó bűnösök nagy seregében. Nem szent, de nem is kárhozott. Csupán nagyon szegény, nagyon szerencsétlen ember, akit Krisztus megjelölt és akiből helyzete és Isten kegyelme vértanút csinált.

H. A.

NAPLÓ

XII. PIUS PÁPA, Jézus mennybemenetelének ünnepén bullát bocsátott ki, amelyben meghirdeti a szentévet. A pápai bulla szövege a következő:

„Pius pápa, Isten szolgája, üdvözlétét és apostoli áldását küldi Krisztus minden hívének, aki erről a levélről tudomást szerez.

A nagy jubileumnak, amely a következő évben az örök városban megünneplésre kerül, célja elsősorban az, hogy a keresztényeket ne csak az elkövetett bűnök megbánására és a belső megtérésre felhívja, hanem az erények gyakorlására és a szent életre is buzdítsa őket a szentírás szavai szerint: „Szentelődjétek meg és legyetek szentek, mert én vagyok a ti Uratok Istenetek.” Már ebből is világosan látszik az áldásnak a módja és sokasága, ami ebből a hagyományos szokásból származik. Mert ha az emberek az Egyház szavára hallgatnak és földi és mulandó dolgoktól az örök és el nem múló felé fordulnak, akkor kétségen kívül fokozódni fog az emberiség annyira óhajtott megújulása, ami egyetlen lehetősége annak, hogy a magán- és közélet a kereszténység parancsaihoz és szelleméhez idomuljon. Ha pedig az ilyen módon helyesen rendezett élet hatékonyan buzdítja az egyeseket, akkor természetes szükségszerűséggel következik be, hogy új sürgető erő hatja át az emberi közösség egészét is és jobb és boldogabb rendet ajándékozik annak. Ha valamikor, akkor ma szükséges, hogy az evangélium igazságában és erejében mindent megújítsunk. Emberi erőfeszítés, legyen az mégolyan dicséretes és ne irányítsák hamis indítékok, soha nem elegendő az ilyen feladathoz; csak a szent vallás, amely a felülről jövő segítségre, az isteni kegyelemre támaszkodik, csak az merészeltet neki vágni az ilyen nagy feladatnak és oldhatja azt meg mindenki segítségével sikeresen.

Ezért sürgető óhajunk, hogy az egész világ püspökei, papságukkal egyetemben gondosan oktassák ki a rájuk bízott híveket erről a fontos jubileumról. Adjanak útmutatást számukra, hogyan ünnepelhetik meg azt a legjobban, akár Rómában, ha módjuk van rá, akár odahaza. Bensőséggel imádkozzanak Istenhez, gyarapítsák a vezeklés és a felebaráti szeretet műveit és minden erejükkel rajta legyenek, hogy mindazokat a dolgokat, amelyeket már mint a szentév feladatait hirdettünk meg, megvalósításhoz segítsék.

Emlékezve azokra a gazdag és üdvös hatásokra, amelyekért az isteni Megváltóhoz alázatosan könyörgünk, követjük elődeinknek, a római pápáknak példáját és tiszteletreméltó testvéreinknek, a római szent Egyház biborosainak tanácsát és meghirdetjük ezt az általános és nagy jubileumot, amely a szent városban a mi urunk Jézus Krisztus születésének ünnepén, ezerkilencszáznegyvenkilenc évben kezdődjék és ezerkilencszázötven karácsonyáig tartson. A 923. Kánon előírásának megfelelően, a mindenható Isten, Szent Péter és Pál apostolok és a Mi tekintélyünkkel, Isten dicsőségére, a lelkek üdvösségére és a katolikus

Egyház nagyobb virágzására jelentjük azt be, hirdetjük meg és kívánjuk, hogy bejelentése és meghirdetése jogerős legyen.

A szent engesztelésnek ez évében teljes búcsút engedélyezünk Krisztus mindama, mindkét nembeli híveinek, akik érvényesen gyóntak és megáldoztak és ugyanazon vagy különböző napokon, tetszés szerinti sorrendben a Szent Jánosról nevezett lateráni, a Szent Péterről nevezett vatikáni és a Szent Pálról nevezett, az ostiai úton és az esquilini dombon fekvő (utóbbi a S. Maria Maggiore) bazilikát meglátogatják és minden bazilikában három Miatyánkot, az Angyali üdvözetet és a Dicsőség-et, továbbá a Mi szándékunkra a Miatyánkot, az Angyali üdvözetet, a Dicsőséget és a Hiszekegyet elimádkozzák.

A jubileumi búcsú említett feltételeit azonban mindazok számára, akik betegség, vagy egyéb indokolt ok által akadályozva vannak, hogy az előírt számú látogatást eszközöljük, vagy csak el is kezdjük, olymódon korlátozzuk, hogy az érvényes gyónás és áldozás után a jubileumi búcsút ugyanúgy elnyerjék, mintha a négy bazilikát valóban meglátogatták volna.

Elrendeljük továbbá, hogy a hívek ezt a búcsút sajátmaguk és elhunytak számára egyaránt, annyiszor elnyerhetik, ahányszor az előírt feltételeknek eleget tesznek.

Jól tudjátok, kedves fiaink, hogy általában mi a római pápák szándéka; ami azonban a következő évre különösen a Mi szívünkön fekszik, azt alaposabban meg akarjuk számotokra indokolni és világosabban kifejteni.

Ezért mindenekelőtt könyörögni kell Istennek, hogy imádsággal és bűnbánattal minden ember tegye jóvá bűneit és olymódon hajtsa végre keresztény életének megjavulását és a keresztény erények elérését, hogy e nagy jubileum által egy Krisztushoz való általános visszatérés érlelődjék meg.

Azonkívül alázatos ima tárgya legyen, hogy rettenthetetlen bátorsággal és szilárd akarattal mindenki kitartson az isteni Megváltó és az általa alapított közösség iránti köteles hűségében; hogy az Egyház szent jogai az álnoksággal, a hamissággal, az ellenségek üldözésével szemben érintetlenül és épségben megmaradjanak; hogy mindazok, akik a katolikus igazságnak még nincsenek birtokában, akik a helyes útról eltévelyednek, sőt az istentagadók és istengyűlölők is Isten világosságától megvilágíttassanak és az Ő hatalmas kegyelmétől hajtva az evangélium parancsainak engedelmeskedjenek; hogy egy jól megfontolt és zavar-talan nyugalom biztosíttassék az egész világon, különösen azonban Palesztina szent helyein; hogy a népek minden gyűlöletet és viszályt kiküszöbölve, igazságosabban és testvéri egyetértésben kapcsolódjanak össze; végül hogy a nélkülözö tömegek munkájukért elegendő bért kapjanak, hogy becsülettel élhessenek és a jómódúak bőkezűsége és felebaráti szeretete által a szükséges és alkalmas segítségben részesüljenek.

Érkezzék el végre ismét az annyira óhajtott béke az emberek szívébe, a családokba, az egyes nemzetek és az egész emberi közösség számára; bírják mindazok, akik „az igazságért üldöztetést szenvednek”, azt a töretlen bátorságot, amely vértanúinak vérében kezdettől fogva

az Egyház díszje volt; térhessenek vissza szeretett hazájukba a menekültek, a foglyok és mindazok, akiket száműzetésben otthonuktól távol tartanak; azokat pedig, akiket fájdalom és gyász szorongat, töltsse el a mennyei vígasztalás. Keresztény szemérmességben és keresztény erényekben virágozzék és erősödjék az ifjúság, a felnőttek és öszbe fordult öregek szolgálatassanak világító példát számukra; végül bírák mindannyian a mennyei kegyelmet, amely az örök boldogság biztos remény-ségét nyújtja.

Most pedig, kedves fiaink, már csak az a mondanivalónk számotokra, hogy meghívunk titeket, jöjjetek a szent év folyamán minél nagyobb számban Rómába. Rómába, mondtuk, amely minden nép keresztényei számára mintegy a második haza, ahol tiszteletben részesíthetik a helyet, amelyen az apostolfejedelmet mártírjuma után eltemették, ahol a vértanúk szent sírjai fekszenek, a legfenségesebb istenházak, ahol megsemmisíthetik az atyák hitének és buzgóságának emlékeit és láthatják a közös Atyát, aki kész arra, hogy tárt karokkal és szeretettel teli szívvel fogadja őket.

Tudjuk, hogy az út sokak számára nehézségekkel és akadályokkal van tele, különösen a szegényebbek és a távoli országokban lakók számára. Mivel azonban a földi élet küzdelmeiben oly nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy a mindenfajta nehézségeket legyőzzék, — teljesen lehetetlen lenne, hogy a világ minden részéből származó megszámlálhatatlan seregek, akik semmi fáradságot nem sajnáltak, a szent városba érkezzenek, hogy a menny kincseiben részesüljenek?

Ugyanakkor azonban, kedves fiaink, ezek a zárandoklások ne legyenek szórakozó utazások, hanem azzal a szívbeli buzgósággal hajtssuk végre őket, amellyel a régebbi időkben Krisztus minden nép és osztálybeli hívei a kemény utazás sok fátalmát, néha éppen gyalogszerrel legyőzték, hogy Rómába siessenek és ott a bánat könnyeivel tegyék jóvá bűneiket, a megbocsátást és békét Istentől kikönyörögjék. Az atyáknak e hitét és az iseni szeretet paraszát élesszék ismét fel, gyarapítsátok és oltsátok be a többiekbe. Így az isteni kegyelem indítására és segítségével elkövetkezik majd, hogy ez a jövő nagy jubileum az egyesek és az egész kereszténység számára bőségesen hozza meg üdvös gyümölcseit."

A bulla záradékában a szentatya a hagyományos formuláknak megfelelően, a bulla kihirdetéséről és a benne foglaltak megtámadhatatlanságáról intézkedik.

LEVEL A KORSZERŰ PAPRÓL. — A „L'Ora dell'Azione“ olasz hetilapnak van egy állandó rovata, mely fölött e közvetlenséget árasztó cím áll: „József úr véleménye“. Időszerű kérdésekről, napi eseményekről mondja el gondolatait, nem egyszer elég éles kritikáját is, ami által a cikkek nemcsak szórakoztatóak, hanem egyben tanulságosakká is válnak. Az egyik utóbbi számban „József úr“ azt fejti ki, milyen tapasztalatokra tett szert — az ő kifejezését használva — egy korszerűtlen pappal kapcsolatban.

Ketten moziba mentek, kifogástalan szellemű vígjátékot adtak; a

mozi külön világához, sajátos eszközeihez nem szokott pap azonban idegenül és értetlenül nézte a szeme előtt pergő játékot s jóidőbe telt, míg az első szívből jövő nevetésével csatlakozni tudott a többiek derűltségéhez. Ez az eset magában nem sokat jelent, de ha előzményeit rézzük, pontot tett egy tapasztalati sor végére — folytatja „József úr“.

Mint mikor a sötétsegen villámfény hatol át és az előttünk megnyíló szakadék egyszerre látható lesz, úgy ez az eset is hirtelen felismerése volt annak a gondolkozásbeli különbségnek, mely, fájdalom, oly sok pap és hívei között fennáll. „József úr“ tehát helyesnek vélte, ha nyílt levelet intéz a „korszerűtlen papokhoz“.

„Azt hiszed, megbízható ítéletet mondhat szigorú formulákba zárt véleményed alapján, melyet nem is annyira az én, mint sokkal inkább a te kísértéseid, a te gondolatjárásod, a te hajlamaid és izlésed alapján alkottál meg. Holott — tanulmányaid alapvetően különböztek az enyéemtől. Én kamaszkorom óta járok moziba és tizennyolc esztendőskoromtól színházba. Életem fojyamán a legkülönbözőbb fajtájú emberekkel barátkoztam. A világ úgyszólván minden tájának íróit olvasom. Foglalkoztam a japán művészettel és a yoga tanításaival, dolgoztam munkásokkal 2500 méter magasságban és végigszenvedtem a háborút.

Te nem tudod, mit jelent sportolni — hacsak véletlenül nem valamelyik modernszellemű szeminárumban tanultál, ahol legalább a futballt engedélyezték; holott napjainknak igen fontos tényezője a sport. Különösen a fiataloknál.

Gondold csak el: még a legszegényebb ember is — bár bizonyos luxust jelentő tapasztalások elérhetetlenek számára, — hány és hány élménnyel gazdagodik, gyakran olyanokkal is, amelyek döntően megváltoztatják egész gondolkozásmódját, és amelyek mind ismeretlenek maradnak előtted. Már most hogyan érthetsz meg, miképpen vezethetsz ilyen embereket? Azt akarod, hogy megértsenek, holott különböző nyelven beszéltek?

Sok minden megtéveszt, mert hozzád csak a hűséges hívők hangja jut el akadálytalanul, amikor félelmükben és fájdalomukban, bűnbánattól vagy talán csak pusztá megszokástól hajtva formuláidnak közös nevezője alá hajtják fejüket. Ó, szegény megtévesztett lelkipászor! Az anatómiát kitűnően ismered, az élő szervezet lüktetésében azonban nem tudsz olvasni.

Nem vitatom a „szentéletű férfi“ külön hivatását, aki éppen azáltal jelent komoly támaszt és a sötétben is útmutató iránytűt, hogy életének szentsége elválasztja a világ tülekedéseitől s így ő jelentheti elmerüléssel küzdő lelkünk számára a biztos kikötőt. Ma azonban, mikor annyian elszakadtak Istentől, széles és jól járható hidra, állandó és közvetlen összeköttetésre van szükség a világ és e szentéletű férfiak között.

Szakadékokat kell áthidalnunk; egyik parton álltok ti, a másikon mi. Most csak néhány keskeny ösvény köt össze bennünket, mert, hála Istennek, van közöttetek sok olyan, akit életének csak egy későbbi szakaszában érte el papi hivatásának hívó szava; közöttünk pedig sok

a tevékeny hívő, akinek a lelkéből már alig hiányzik valami ahhoz, hogy egészen pappá lehessen.

A keskeny és néhol fáradságos ösvények helyett azonban jól megépített erős hidak kellene, mert csakis ezeken át áradhat a tömeg hozzátk. Mi szívesen segítünk ezek építésében azzal, hogy igyekszünk életmódunkat megszentelni s ezáltal növeljük a jó keresztények számát. Szükségünk van azonban jelekre, melyek a másik oldal igyekezetéről tanuskodjanak s e jelek: elhatározások, hogy tudástok anyagát hajlandóak vagytok korunk követelményeinek megfelelően kibővíteni.

Kérünk benneteket, ne engedjétek el fületek mellett nagyon őszinte és nagyon lelkünk szükségéből fakadó kiáltásunkat!"

Erre a szokatlan hangú levélre a lap következő számában „Lajos atya” válaszolt. Nem az a szándéka, hogy paptestvéreit védelmébe vegye. „Pedig megtehetném — írja, — sokat, igen sokat beszélhetnék fiatal papokról, akik nagyönis benne állnak a modern életben, ismerik minden problémáját, átélük válságait, a mai ember nyelven beszélnek, tehát semmiképpen sem tátong szakadék közöttük és közötted. Magdara vess, ha eddig nem tudtad megtalálni őket.

Mégsem tartom fontosnak, hogy mindannyiuk helyett védőiratot szerkesszek. Ellenkezőleg, bevallom — amennyiben ez számodra elégtételt jelent, — nem is találtál eléggé kifejező szavakat annak ecsetelésére, mily messze és mennyire idegenül állunk a modern világgal szemben. Közülünk sokan fájdalommal átérzik ezt, semmint gondolnád; átéljük ezt az állandó kint, melyet számunkra a tény jelent, hogy az emberek nem értenek meg úgy, ahogyan kellene és reánk irányuló pillantásukból több kérdés, mint felelet sugárzik felénk.

Feladatot jelöltél ki számunkra: tanuljuk meg a te életedet élni, a te munkádban, sportodban, szórakozásaidban résztvenni, megismerni a havas lejtőkön való lesiklás örömet, érdeklődünk kedves regényeid, a yoga és a japán művészet iránt. Mindez okos és szép.

De mondd, pillanatra sem jutott eszedbe, milyen súlyos problémát jelent ez a számunkra? Nem mintha nehezen megtanulható dolgokról lenne szó. Egyáltalában nem, sőt csupa kellemes, rokonszenves foglalkozást említesz és hidd el, egyik-másikban talán jártasabb is vagyok, mint te, ámbár nem tartozom a hivatásuk szavát csak idősebb korukban követő papokhoz... A probléma magja abban rejlik, hogy szerinted tudásunk anyagát kellene a kor követelményeinek megfelelően kibővíteni. Tudnod kell, mit jelent papnak, szentéletű embernek, egészen Isten emberének lenni, Neki és Érte élni és mások lelki üdvösségének szentelni magunkat. Jól gondold át: erre csak úgy tarthatjuk szabadon szívünket, ha a világi dolgoktól eloldjuk magunkat. Félre ne érts, mert nehéz és kényes gondolatokat igyekszem kifejezni. Nem azt állítom, hogy hivatásunk szentsége olyan életre kényszerít bennünket, mely teljesen elszakít a világtól és minden megnyilvánulásában különbözik a te életedtől. Hisz így csak remeték élhetnek; bennünket pedig apostoli küldetésünk egész valónkkal a világba állít be. És itt van a probléma legnehezebb pontja: kétféle életet kell összehangolni, az istenit és az

evilágít; az első kérelhetetlenül megköveteli hivatásunk, a második apostolkodásunk szempontjából elengedhetetlen. E kettő összeegyeztetése pedig néha a lehetetlenség határát súrolja, mert nem két egymás mellett békésen haladó partnerről van szó, hanem olyanokról, akik szüntelenül harcban állanak egymással. A világ élete gyakran áll kiáltó ellentétben a pap életével, s ha mégis részt kell vennünk benne, gyakran elfog a félelem: nem mennek-e közben veszendőbe természetfölötti életünk kincsei? Nem tudom, fel tudod-e mérni ennek jelentőségét: Is-tenhez való kapcsolatunk végülis nem tudásunk nagyságától, tapasztalataink bőségétől és korszerűségüinktől függ, hanem egyesegyedül a lelkünkben működő kegyelem továbbadásától.

Tanácsaidat, kedves „József úr”, köszönjük, és amennyiben lehet, követni fogjuk. Téged azonban arra kérünk, igyekezz a mi helyzetünket jobban megérteni. Tragikus helyzet ez; és nem túlzok, amikor ennek mondom. Ha néha bizonytalanoknak, habozóknak, talán nehézségeknek látsz bennünket, ne korszerűtlenségünkkel magyarázd, hanem azzal, hogy nem merjük papi mivoltunkat korszerűségünk érdekében kockára tenni.

Kaptunk komoly barátoktól és munkatársaktól másféle szavakat is: nem tudományt, nem tapasztalatokat várnak tőlünk, hanem egyedül a szentség és a természetfölötti élet bőségét, melyre oly nagy szükségünk van.

Valóban hidat kell vernünk, hogy könnyen eljussunk egymáshoz; de százszerosan jaj nektek, ha a hidon túl már nem találjátok meg azt a szentséget, melyért hozzánk átjöttetek!"

A magyar papok és szerzetesek — valamint más országok, például Franciaország, Amerika, stb. papjai — nem állanak ennyire idegenül a modern étellel szemben, mint ahogy az első levél az olasz papok hibájául felrójja. A magyar viszonyok sodrása más feltételeket teremtett s ezáltal közelebb hozta egymáshoz a világi hívőt és a papot. A sport, technika, film és rádió, színház és irodalom mindkettőjük életébe beletáplál és a kor eszméi igen sok papot foglalkoztatnak. A közölt levelek mégis érdeklődésre tarthatnak számot, mert nemcsak az olasz helyzetre világítanak rá szellemesen és okosan, hanem némely vonatkozásokban valóban általános érvényűek.

KÖNYVEK

A PETŐFI-TITOK

Dienes András könyve. (Dante kiadása, 1949).

„Negyedszázadonkint lezárjuk a Petőfi-rejtély vitáját, hogy félév múlva újra talpraugorjunk egy messziről jött hirre, mint Bem a marosvásárhelyi főhadiszálláson, ahol ősz haját gyúrva siratta a költőt, s ha egy kard csörrent a lépcsőn, felkapta fejét és az ajtóra bámult... A nemzetet száz év óta gyöttri a lelkiismeret, nem vallja be, de magatartásunkban van valami a gondatlan dajkáéból, aki felőrülten futkos a folyóparton és egy sehonnai bármi hírrel félrevezetheti.”

Dienes András ennek a nagy nemzeti adósságnak törlesztésére vállalkozik. Vállalkozik pedig minden elődjénél nagyobb lendülettel és illetékességgel, és — ez a könyv legnagyobb értéke — minden eddiginél teljesebb eredménnyel. Amit ő a Petőfi titok-nak nevez: Petőfi halálának idejét, helyét és körülményeit úgy látszik, végérvényesen sikerült megoldania. Csak a költő sírjának helyét nem tudja — aminthogy nem is tudhatja — bizonyossággal megoldani, de még ebben a kérdésben is sikerül a valószínű helyet megtalálnia.

Munkáját jelentősebbé, könyvét pedig még érdekesebbé teszi avval, hogy kutatásait kiterjeszti a költő egész katonai pályájára, vagyis élete utolsó kilenc évének legnagyobb részére. Ezekről az előzményekről is érdekes és eleven képet ad, ha lényegében újat itt nem is igen tud mondani. A könyv legnagyobb és legértékesebb része azonban a tulajdonképeni „titok” fátyolának fellebbentésével foglalkozik. Dienes hármass felkészültséggel fog hozzá a munkához. Az első és talán a legfontosabb, mert ez vonja maga után a másik kettőt, az a felkület, amellyel miniegy ráveti magát problémájára: szenvedélyes buzgósága, kegyelete, szinte — a szó legnemesebb értelmében vett — fanatizmusa, de ugyanakkor minden romantikát, illúziót és szentimentalizmust megsemmisítő éles valóságérzek. A másik imponáló tudományos fegyverzete. Az anyagnak és a kérdésre vonatkozó irodalomnak teljes ismeretén kívül — és ez egyik döntő biztosítéka sikerének — a hadtörténész szakszerű alaposságával végzi munkáját, amelyet épen ebből a szempontból a „mesterember” dolgának nevez. Petőfi sorsa körül így szemléletes és meggyőző képét kapjuk Bem egész erdélyi hadjáratainak, számos epizóddal, elfelejtett vagy félreértett részletek tisztázásával és legfontosabb szereplők tömör, eleven jellemzésével. Mindezt a magyar és a külföldi, benne az orosz kútfők és szakirodalom alapján. Hogy milyen alapos ez a „mesterember”-i munka, mutatja például az a két lap, amelyen a segesvári csata egy legendássá vált epizódját, Zeyk Domokos hősi halálát írja le, kivetkőztetve azt a romantikus legenda kódéből, de semmit sem csökkentve az eset hősi szépségét, amikor még azt is megállapítja, hogy ez a vitézi kaland „negyed 7 és fél 7 közt” folyt le.

Legizgatőbb mindenesetre a Petőfi halálára vonatkozó kutatás történetének meggyőző és drámaian érdekes kritikája. Dienes fölülményes biztonsággal cáfolja meg a százados tévedéseket, amelyek oly makacs következetességgel bukkannak fel újra meg újra, mint pl. a költő szibériai sírja, vagy az élveletmetés rém-meséje, amely pedig még Illyés Gyula kitűnő Petőfi-könyvében is kísért. Tökéletesen és véglegesen tisztázza Bem apót a költő haláláért való felelősség alól. Bem úgy is mint ember, úgy is mint katona, úgy is mint Petőfi „apja” abban a fényben jelenik meg Dienesnél is, amellyel a magyar köztudatban szerepel.

Dienes felkészültségének harmadik és döntő eleme saját kutatásai és ezek alapján a rendelkezésre álló szemtanu-adatok termékeny kritikája. Ezek közül

az adatok közül voltaképpen egy van, ami az eddigi kutatásokhoz képest új, de ez az egy lehetőséget ad Dienesnek a többi tanuvallomások összehasonlító kritikai elemzésére. Ez Heydte bárónak, a Bem ellen küzdő orosz seregnél tartózkodó osztrák összekötőtisztnek, később udvarhelyszéki parancsnoknak jelentése, amelyet 1854-ben tett, mikor az osztrák rendőrség valóságos hajtóvadászatot indítván Petőfi után, kérdést intézett hozzá, mert Heydte annak idején Petőfi özvegyének kérésére annak második férjhezmenetele alkalmával Petőfi holtánnyilvánítása alapján kijelentette, hogy Petőfi holttestét saját szemével látta. Ez a szemtanui nyilatkozata a legújabb időkig a bécsi császári titkos levéltárban hevert és csak 1930-ban tette közzé Deák Imre felfedezése után Mikes Lajos. Heydte tanúsága a legszigorúbb kritikai megrostálás után is feltétlenül hiteles és szavahihető. Adatai tökéletesen összevágtnak annak a három Bem hadseregbeli katonának nyilatkozataival, akik Petőfivel a végzetes órákban találkoztak. Az egyik Gyalokay Lajos százados, a másik Papp Lajos alezredes, Bem vezérkari főnöke, a harmadik Matskásy Antal, Bem törzsének jelentőtisztje. Heydte mellett a másik mindent eldöntő tanu azonban egy székeklykeresztűri orvos, Lengyel József, akinek a Vasárnapi Ujságban közölt levelével voltaképpen megindult a Petőfi halálának körülményeire vonatkozó kutatás, akinek adatait azonban egészen új világításba helyezik a fenti szemtanúk nyilatkozatai. Lengyel „kandi nézőként” vett részt a csatában, de hamarosan nekifogott a sebesültek orvosi segélyben való részesítéséhez és csak a végső veszély pillanatában szánta el magát a menekülésre, mégpedig az utolsó órában mellette tartózkodó Petőfivel együtt. Lengyel volt az utolsó, aki Petőfit életének utolsó perceiben látta.

Mindemez adatok alapján Dienes így állítja össze Petőfi élete utolsó két órájának történetét:

Délután 5 órakor, a Nassaui ulánusok lovasrohamának pillanatában Petőfi a sárpataki hid közelében állt, majd előrefutott a jobbszárny felé, hogy megtudja a keletkező zsvaj okát; a költő lekicsinyelte a súlyos veszélyt („potom-ság”), csak akkor kezdett menekülni, amikor meglátta Bem visszavonulását. A hídön át futott, a falun keresztül. Itt még egyedül, mert Lengyelnek előbb a tolongásban a lovát kellett megkeresnie. Az orvossal a falun túl került újra össze, amikor már a nyílt országút felé jártak. Itt észrevették azt az ulánus századot, mely a malomárok-hídnál átkelt a Nagyküküllőn és már az országút felé tört. A bekerítés láttára meggyorsították a menekülés iramát. Az időpont: néhány perccel fél hat után.

Lengyel hajszaolni kezdte gyenge lovát és vissza sem nézve, innen 1500 métert nyargalt. A buni út beszögellésénél lévő „kaptató”-nál lassítani volt kénytelen, ekkor pillantott hátra és még felismerte a feltűnő öltözetű (fekete pantalló, fehér blúz) költőt, aki tőle körülbelül 500 méterrel elmaradva futott az országúton, tehát a Csonka-kert előtti kanyarulatánál volt. A kaptatón túl elhajlik az út, Lengyel már visszatekintve sem láthatta volna többé a költőt, aki itt eltűnt a szeme elől. Petőfi egyedül maradt az országúton. Háromnegyed hat volt.

Tudjuk, hogy ugyanekkor — háromnegyed hat tájban — indultak el Fehéregyháza felől a cár ulánusai, hogy Héjjasfalváig végigportyázzák az országutakat. Az ulánusoknak feltétlenül utól kellett érniök az országúton menekülő Petőfit. Hat órakor a két falunak körülbelül a felútján, a buni út beszögellése táján, vagyis az Ispán-kútnál.

A költőt 15 perccel előbb látták 500 méternyire a buni kaptatónál. Ezalatt a negyedóra alatt, másfélkilométeres erős futás után, legfeljebb egy kilométert tehetett meg, vagyis ő is az Ispán-kútig ért, hiszen most egy emelkedőn kellett áthaladnia, ezen alighanem már csak fáradtan vonszolyhatta magát.

A buni emelkedőre érve — s innen bizonyára Lengyelhez hasonlóan hátra-

tekintve — már megláthatta a kanyarból kiforduló és szélszórta vágtató ulánusokat. Nagyon észszerű, hogy ekkor letért az országútról, de nem balra ment, hogy a folyónak szorítsák, hanem jobbra, a fával védett legközelebbi terepre szel fel, amit innen már látott: ez volt az Ispán-kút füzese.

Nem érte el a füzest, az országúttól 8—10 lépést tehetett („3—4 ölnyre az úttól”), amikor az üldözők itt utolérték, a döföldandszával felszerelt lovasok gyakorlata szerint elébeugrattak és a kengyelben felállva, felülről lefelé irányuló szúrással leszúrták.

A portyázó Nassauiak legelői lovagló csoportja volt ez, amelyet Heydte őrnagy csak később követett, lassú ügetésben, miután előbb — negyed 7 és fél 7 között — Lüdersz törzskarában végignézte Zeyk, a magányos lovas párbaját. Fél hétnél sokkal később semmi esetre sem találkozott rá a holttestre, mert július 31-én Segesváron (25. hosszúsági fok) a csillagászati napnyugta este 6 óra 57 perckor van és borús időben 15 perccel napszálla után már teljes a sötétség. Az osztrák őrnagy még napvilágnál érte el a költőt, el tudta olvasni a mellette heverő iratokat és tisztán látta az arcát.

Ekkor már nem élt, tehát egyetlen sebe halálos volt. A lovas — nem kétséges — jobbkézzel szúrt, a költő a ló jobboldalára került, vagyis a dzsidaszúrás a bal mellét — bizonyára a szívét — érte.

Ami Petőfi sirhelyét illeti, Dienes az összes adatok és a színhelyen végzett kutatásai összevetésével igen valószínűvé teszi, hogy Petőfi nem a nagy tömegsírban nyugszik, mint általában hiszik, hanem a halálának helyéhez sokkal közelebb eső ú. n. Csonta-kertben, ahol egy kb. 20 halottat rejtő kisebb honvédsír fekszik. Az ide vonatkozó antropológusok (Török Aurél, Salamon Henrik) megállapításai alapján megvan a valószínűsége annak, hogy ha a csontokat exhumálnak, Petőfi maradványait fogazatának egy ismert rendellenessége alapján fel lehetne ismerni. Dienes meg is tette az első lépéseket egy erre vezető szakkutatás felvételére.

Dienes könyve a magyar történelem és irodalomtörténeti irodalomnak egyaránt értékes darabja, az olvasó számára pedig izgatónan érdekes olvasmány.

Sik Sándor

SZAKADÉKOK. *Füst Milán* öt kisregénye. (Révai.)

A „szakadékok”, mint *Füst Milán* mondja, ugyanilyen című kisregényében, az ember való és elképzelt énje, sorsa, élete közt nyílik meg. S amikor kisregényei egybegyűjtött kötetének is ezt a címet adta, mintegy önmaga siet segítségére az elemzőnek. Az író alapvető problémája egy sorsnak az a magasfeszültségű pillanata, amikor már-már kiteljesíteni látszik önmagát, s úgy tűnik, elérheti azt, amire született. Hogy ezek a sorspillanatok csaknem mindig összeomlással végződnek, *Füst Milán* tragikomikus hajlamának eredménye. S maga a problémafelvétel elárulja az írónak legmélyebb élményét: a jobbik én, az igazabb való keresését.

Persze, alig képzelhető el, hogy ezeket a végtelen művészi raffineriával

egybeszótt írói remekléseket ezzel az egyetlen kulccsal megközelíthetjük. — *Füst Milán* stílusa, elbeszélőmodora megragadóan egyszerűnek tűnik s csak nagysokára érezzük meg, milyen művészi gond, a ritmikus, titokzatoszenéjű mondatok micsoda végletekig csiszolt finomsága ez az „egyszerűség”.

A „Szakadékok” megjelenéséig csaknem mindenki az „Ádvent”-re gondolt, ha *Füst Milán* kisregényei kerültek szóba. Valljuk meg, nem véletlenül s nem is érdemtelenül. Az „Ádvent” az üldözött ember regénye; az angliai katolikusüldözés környezetébe burkolva mondja el benne *Füst Milán* az 1920-as magyarországi fehér terror rémületét és szenvedéseit. Talán ez az egyetlen az öt kisregény közül, ahol a hőst az eszméken túli emberi szolidaritás szabadjára fől, ahol nem bukik el az

egyén a sors szorongató végpillanatában. A londoni háttér, a város téli rajza, a félelmek, a gyanú, a szorongatottság és fölélezés olyan tömény, egyetlen izzé alakul, mely egyedivé teszi bennünk ennek az írásnak az élményét. Talán valóban csúcsa Füst Milán elbeszélőművészetének. — Igazságtalanság lenne azonban, ha megfedkeznenk mellette a másik négy műről. Akár az „Amine emlékezete” fojtogató légkörű, túlfűtött hangulatú szerelmi infernója, akár a „Szakadék” fölbolyduló, alapjaiban megreccsenő világa jut eszünkbe, megérezzük a rendkívüli alkotót. Pedig sem hőseiben, sem történetében nem keresi a rendkívülit. Legalábbis a szó külső értelmében nem. Ezeknek a kisregényeknek ideje a mindennap, hősei pedig, úgy érezzük, magunkfajta, hús-vérből gyúrt alakok. — Mi hát a csodálatos, az elmondásra méltó ezekben a történetekben? A hétköznapi ember életének egyetlen magaslati pontja: a mindenki sorsában egyszer megmutatkozó csoda. Igen, a csoda jelenléte okozza azt a drámai pergést, az élenkvetített hősrőinek végső megfeszülését, a történet végzettszerű rohanását, egyetlen pont, a drámai sors beteljesülése felé. Ez lüktet az „Amine” gyöngyházfényben párázó, emléketűző élményében, ez sodorja az egyensúlyát veszített ember eszelős kalandkeresésébe a „Szakadék” egyetemi professzorát.

S emlékezzünk meg külön is a „Nevetők” démonikus, meghajszolt szerelméről, féltékenység, odaadás, imádat és gyűlölet színeiből kevert, belénkívódott képeről. Ez a kisregény — önmagában is teljes, befejezett írói alkotás — mintha előkészület lenne Füst Milán nagy regényéhez, „A feleségem története”-hez. Annak az izzó szenvedélye kavarg benne, annak a mélysége tárul meg a mesterien rajzolt szerelmi harcban — befejezede pedig a legnemesebb értelemben vett művészi bravúr, játék étellel, halállal, gúnycacaj és könny keveréke, analízálhatatlanul sűrített, balladaszerű előadás-ban.

A kötet utolsó darabja, „Az arany-

tál” ugyancsak sorsfordulót rajzol elénk. Nemhiába mesészerű a cím, mese van ennek a kisregénynek a mélyén is, a mese bölcsesége és igazsága: a kincs, melyet megálmodik a szegényember lánya s melyet a mesék királyfia, egy milliomos fiatalember a romok közé csempész számára. S itt lép be Füst Milán ember- és lélekismerete a meseelemek közé: az ember, akinek vágyai teljesülnek, nem az többé, aki csak vágyódott utánuk. A valóravált álom kegyetlenségével változik meg, és távolodik el hősinktől ez a törékeny lányalak.

Füst Milán nemrég megjelent novellaskötete után kisregényeit olvashatjuk most egy könyvben — s a rendkívüli novellista itt még többet, mélyebbet, teljesebbet ad: nagy író mutatkozik meg előttünk ebben a könyvben, aki még teljesebben, igazabban fejtheti ki magát a kisregény tágabb kereteiben, mint a novellában. A ritkán élénkerülő remekmű igézetével csap meg a könyv, Füst Milán életművének egyik legfontosabb dokumentuma.

Vidor Miklós

A POKOL TORNÁCÁN. *Lakatos István versei.* (Dante, 1949.)

Lakatos István, mint a kötet borítólapjának rövid ismertetéséből megtudjuk, „a legfiatalabb magyar költő”; 1927-ben született és „huszonegy éves korában, erre még nem volt példa, Baumgarten-díjjal tüntették ki”. Megtudjuk továbbá azt is, hogy verseiből „egy magából és a valóságos világból állandoan megújuló, mégis tökéletesen kész és érett költő megdöbbenően sajátos, eredeti arcele világát felénk”. Érthető, ha e lelkes fősófokokban tobzódó beharangozó után kétszeres érdeklődéssel vettük kezünkbe „A pokol tornácán”-t.

Nos, arról a gyűjtemény föltétlenül meggyőző, hogy költője vérbeli tehetség. Egy-egy nyers, kamaszos, szinte csibészes sora könnyen tévedésbe ejtheti az olvasót; már-már a spontán lendület frissességét éri benne, hogy azután hamarosan ráeszméljen arra, a spontánságnak ez a kitűnő mímélése

mily kevéssé spontán. Lakatos István, úgy látszik, mindent megtanult és mindent tud, amit közeli és távoli elődei-
től megtanulhatott s amit mesterségét
értő költőnek tudnia kell; ebből a ter-
hes tudásból menekszik, szántszándék-
kal választva a kínálózó síma meg-
oldások helyett a botladozóbbakat, a
kínálózó jó rímek helyett a lompo-
sabbakat; megcsömörlötten a sok túl-
érett színtől, illattól, arómatól, hetykén
és elkeseredetten veti bele magát va-
laminő furcsa, önmagát is kigúnyoló
mű-forradalomba. Egy költő, aki nem
hisz a költészetben: ez a benyomásunk
róla. És akinek élményeit megmérgezi
az a tudás, melyet minden módon lep-
lezní igyekszik. Ki ne ismerné a szere-
lem kedves játékait és közhelyeit? S
van-e köztük olyan, amit költő meg
ne énekelhet volna? Nos: fordítsuk hát
fonákjára, változtassuk meg a közhely
perspektíváit, véletlenül se vállaljuk
érzelmeit: azt, amit annyian vállalnak;
legyünk meghökkentöek, tegyük törvé-
nyünké a cinizmust. Csakhogy ez a
cinikus inkább csak játssza a cinikust;
ez a gúnyos mosoly nagyon is tükör
előtt tanult. És túlságosan bőbeszédű
ahhoz, hogy higgyünk neki. Érzünk
ugyan egy árnyalatnyi tragikumot, de
nem a műben, nem az élményben, ha-
nem ebben a csinált magatartásban, a
póz eltökélt nihilizmusában. Lehet így
olyan verset írni, mely nemcsak az ol-
vasót hatja meg, vagy kápráztatja el,
hanem a költő szívét is kielégíti? Úgy
hisszük, nem. A költő értelme gyö-
nyörködhetik önnön fintoraiban. Gyö-
nyörködhetik tán azokban a kitérései-
ben, melyekben egy-egy filozófikus té-
mát ragad meg, nyilván nagy igény-
nyel, de sajnos, nagyobb hanggal, mint
mélységgel, úgy, hogy bizony „filozó-
fiájában” nincs „se filozófia, se reve-
láció”, legföljebb jókora adag nyárs-
polgár-riogatási szándék.

Nem ez a mindenbe belecsömörlött-
ség viszi a költőt a lírától az epika
felé? Három elbeszélő műve közt a
kötet címét adó „A pokol tornácán”
látszik a legigényesebbnek. E „pokol-
tornác”: az ostromlott város. Egy ré-
szeg apokalipszis, pokoli haláltánc; a

tömeghalál brutális komikuma. Dús va-
dászterülete a démoni karikatúrát ked-
velő képzeletnek. Lakatos István itt
igazán elemében van. Szeme láttára
fordul ki a bábu-emberek véres, vo-
nagló kőbebe; akasztottak lába alatt
fűtyül a szél, dögök és hullák hever-
nek a hóban, s eszelősen zakatol a jel-
lemek egy-rügóra-járó gépezete a pin-
cékben. Minden fölbomlik; kiokádja
szemetét az élet. A költő szorgalma-
san, gyönyörködve, elégtétellel jegyzi
az iszonyt. Olyan rutinosan, hogy
amit jegyez, úgy, ahogy jegyzi, már
nem is iszony. Csak rutin.

Kigúnyolni a nyomorult embereket,
odaköpní a szemükbe: nézzétek, milyen
ronda állatok vagytok, — nagyon
könnyű. Gyarlóságukban is szeretni
öket, — már nehezebb. Majd ha Laka-
tos István megtanulja önmaga ellen
fordítani a fölényes és kaján gúnynak
azt a fegyverét, amelyet most az em-
berek szívében forgat: akkor lesz igazi
mély költő. Az emberekből, úgy lát-
szik, tökéletesen kiábrándult; miért
kiméli önmagát, mire alapítja gögjét?
Ha kissé kiábrándult önmagából is, ér-
tékben is, művészetben is nyerni fog
vele. Megfékeződik kissé nyomasztó
verbalizmusa, elmélyül lendülete, meg-
tisztul ízlése. Mert súlyos tévedésben
leledzik, ha úgy véli esetleg: verscinek
drasztikus izléstelensége tán erotika,
vagy éppen realizmus. Egyáltalán nem
realizmus. Szabályszerű, és nem is első
kézből való naturalizmus.

Lakatos István huszonkét éves; hi-
bái, botlásai nagyrészt a fiatalság hi-
bái és botlásai. Pózaí sokszor a het-
venkedő fiatalság pózaí. S ne feledjük
el: legfogékonyabb esztendőit „a pokol
tornácán” élte, ahol „el kell veszní,
meg kell fulladnı! Nincs remény!” Az
ember valóban nem a rokonszenveseb-
bik arcát mutatta felé. Vérteli költő,
— mondtuk; igazi tehetség. Hanem a
maszk könnyen rajta ragad az arcon;
a póz könnyen válik természeté. S
nagy kár volna, ha Lakatos István ál-
dozataul esnék azoknak a veszélyek-
nek, amelyeket a tehetsége rejt magá-
ban.

Spectator

MIRE MEGJÖNNEK A FECSKÉK. *Balázs Anna* regénye. (Athenaeum, 1948.)

A regényből a két világháború közötti kor proletárelmének légkörét kapjuk meg, a mozzanatok kapcsolásának eleven színeségével. Legsikerültebb lapjai azok, amelyek a gyárakban megindított szervezkedésekről, a felemelkedő osztály szenvedéseiről, embertelen körülmények közt véghezvitt vállalkozásairól, a politikai detektívek vallatómódzereiről, a forradalmi mozgalom földalatti korszakáról szólnak. A történet szálai a nyomasztó ostrom-és óvóhelyi élmények után belefutnak az újjáépítés korába. Az események folyamatába egy fiatal lány sorsának rajza, körülményeinek alakulása, belső szemléletmódjának kifejlődése van beállítva, az önéletrajzi elemek hitelességével. Ez a nemes indítású fiatal lány a szegények mellett találja meg helyét, egyre jobban megvilágosodik benne életének értelmeként, hogy érettük dolgozzék s így válik öntudatos tagjává a társadalomnak. A szerző közvetlenül egyszerű elbeszélő modorában az alakok bizonyos melegséggel vannak megrajzolva, az emberábrázolás erőteljességének hiányát azonban nem mindenütt pótolja alakjaival való emberi együttérzése. A megtörtént eseményeknek csupán külső leírása nem alkalmas arra, hogy az emberi sorsokat a maguk teljességében megragadja, hogy az olvasót ezeknek a sorsoknak a közepébe belevigye. Az alakok nem belső lényegük teljes kibontásával vannak jellemezve, magatartásuk megokolását a környezetet rajzából kapjuk, melőzve a cselekedeteik mélyén rejlő egyetemes érvényű morális ösztönzések feltárását. Az az írásmód, amely a dolgokat csak a maguk külső tényeiben adja, nem teszi mélyrehatóan emlékeztetessé az alakokat; nagyszerű tetteiknek alatta marad a jellemzés, s a magasabbrendű, hősies sikra egy bizonyosfajta érzelmességéből fakadó idealizálás emeli fel őket.

—sl—

FORDUL A KERÉK. *Nyekraszov* regénye. — (Új Magyar Könyvkiadó. 1948.)

A szovjetorosz regény középponti

élménye: a felszabadító háború, harc a beözönlő fasiszta hadseregek ellen. A hasonló tartalmú írói vállalkozások többnyire váltakozó értékűek s egy ideig csak a kortársi érdeklődést élegethették ki, azokét elsősorban, akik maguk is résztvehettek e küzdelem valamelyik szakaszában, a nagy orosz föld valamelyik körülhatárolt pontján. Nyekraszov regénye azonban túlnő ezeken a kereteken azért is, mert a sorsfordító sztalingrádi csatát írja le, a szovjet nép hadivállalkozásai közül a legnevezetesebbet, amelynek következményei új mederbe terelték a történelmet. A téma tehát önkéntelenül is ösztökélhetné az író, hogy heroikus pátozzsal vonja be tárgyat és epikus díszbe öltöztesse szereplőit, azokat az egyszerű tiszteket és katonákat, akik egy szétzúzott hadosztály töredékeiként, a Volga innenső partjának alig négykilométeres sávján védelmezik Sztalingrád romjait, hogy azután egy őszi reggelen egyszerre csak futni lássák a szorongató ellenséget, a feketesisakos „fritzeket”. Nyekraszov azonban vérbeli művész: semmit sem sejtett ebből a történelmi pátozzból és semmit sem előlegez abból a dicsfényből, amely a sztalingrádi hőseket az utókorban beragyogja. Nyoma sincs a regényben az ellenkező végtelnek sem: a háború apokaliptikus arányú eltűlésének Remarque-féle naturalizmussal és eget ostromló káromlással. Az író az igazi epikus szemével nézi a sztalingrádi csatateret, ahol milliók apró hősiességéből és apró tragédiáiból tevődik össze a történelmi sorsfordulat, amely a város romjai s a csöndes Volga fölött készült az 1943-ik év hosszú őszének égboltja alatt.

Nyekraszovnak ebből a világlátásából következik nemes emberlátása s mély humanizmusa: ugyancsak programmatikus hangsúlyozása nélkül annak, hogy ellenség és jóbarát egyformán szenved a háború értelmetlenségétől. A különbség pedig, ami e szenvedést az egyik fél számára elviselhetőbbé teszi, annak az igazságnak a megsejtéséből fakad, hogy a győzelem sohasem hagyja el azokat, akik ott-honukat s az élethez való jogukat védelmezik.

(k. b.)

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Zemplén György:

Ki vagyok?

Yves Congar:

A teológia új föladatairól

Sík Sándor:

Petőfi

Sík Sándor:

Sigrid Undset

**Newman kardinális, Abraham a Santa Clara,
Szent Ágoston, Szent Bernát írásaiból**

Egyed Zoltán:

Az emberi jogok új csoportja

Rónay György:

Racine

Thurzó Gábor:

**A költő és a megsebzett
(Clemens Brentano)**

Lőrinc Imre:

Szent Ágoston és az antik kultúra

SZERKESZTŐI ÜZENET

Tartalomjegyzékről! Ehhez a számhoz mindazoknak az előfizetőknek, akik 1949 január 1-től június 30-ig előfizetőink voltak, a félévi anyagról betűsoros tartalomjegyzéket csatolunk. Ugyanez a tartalomjegyzék azonban a példányonkénti vásárlóknak is rendelkezésére áll teljesen díjmentesen, ha egy levelezőlapra igénylik. Azok, akik a félévi, összesen 6 Vigília-példány bekötésére bekötőtablát rendelnek, amelynek ára 25.— forint, a bekötőtablával együtt ugyan csak díjmentesen megkapják a tartalomjegyzéket.

JÓKÖNYV SZOLGÁLAT

legújabb besorozott művei:

Puskin: Anyegin	160 ip.
Puskin örökértékű remeke, Bérczi Károly klasszikus fordításában.	
Goethe: Iphigenia	180 ip.
Goethe legszebb drámai műve, Babics Mihály fordításában.	
Werfel: Musa Dagh negyven napja	680 ip.
Werfel legerőteljesebb alkotása, az örmények szabadságharcának és rendületlen hitének éposza.	
Lewis: Ben Hur	400 ip.
A világhírű, többször is megfilmesített regény új kiadása.	
Lucie Christine naplója	140 ip.
Korunk nagy misztikusának megrázó vallomásai; egy aszszony, aki a világban élve lett az életszentség példája.	
Világ Atlasz	1680 ip.
Korunk gazdasági és politikai kérdésével foglalkozók számára nélkülözhetetlen útmutató.	
London: A vadon szava	80 ip.
Világhírű regény; történet egy kutyáról, mely visszatalál az erdők szabad és bátor életébe.	
Puskin válogatott művei (2 kötetben)	575 ip.
Emlékiadás, mely tartalmazza Puskin költeményeit és egyéb verses munkáit, valamint elbeszéléseit és prózai munkáit.	
Dienes András: A Petőfi titok	260 ip.
Ez a könyv fellebbenti az utolsó fátylat is Petőfi katonapályájáról és tragikus haláláról, valamint nagy költőnk feltételezhető nyughelyéről.	

Dr. Czapik Gyula: **Imakönyv férfiak részére**, zsebalakú Ft. 6.—
 Ugyancsak **nők számára** is fenti áron kapható. és 16.—

Gyermek-, ifjúsági ima- és énekeskönyvek
 a legnagyobb választékban.

Jézus Szívéhez, Szűzanyához, Szent Józsefhez, Szent Tádéhoz,
 Szent Antalhoz **kilencedimák**, valamely szükségben — kaphatók

Korda könyvkereskedésben
 BUDAPEST, MIKSZATH-TÉR 4.